Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/isbn_9788087989265

Monday to do:

- [ ] pay electric
- [x] apply for post office job
- [x] call plumber
- [ ] call UNCHHS
- [x] text Kerry
- [x] gym

Tuesday to do

- [x] read Jackie Wang
- [x] do post office test
- [ ] call UNCHHS
- [ ] pay Lill

Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová,
Pavel Sterec, Jiří Žák

Ada Kale, alternativní fakta o nejsevernější islámské exklávě v Evropě po roce 1902

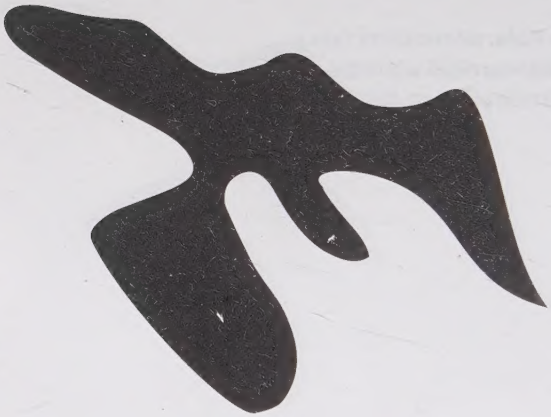

recenzoval / reviewed by PhDr. Mgr. Vít Havránek, PhD.

© Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze
/ Academy of Arts, Architecture and Design in Prague, 2018
koncepce / concept © Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová,
Pavel Sterec, Jiří Žák, 2018
texty / texts © Cosmin Radu, 2010, © Lucie Rosenfeldová,
Jiří Žák, Matěj Pavlík, Pavel Sterec, 2016, © Jan Wollner, 2018
překlad / translation © Ian Mikyska, Kryštof Herold, 2018
grafický design / graphic design © Filip Kraus 2018
fotografie / photography © Vojtěch Fröhlich, Matěj Pavlík, 2016,
© Lucie Rosenfeldová, 2018

ISBN 978-80-87989-26-5

UMPRUM

Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová,
Pavel Sterec, Jiří Žák

Ada Kaleh, Alternative Facts
about the Northernmost Islamic Exclave
in Europe after 1902

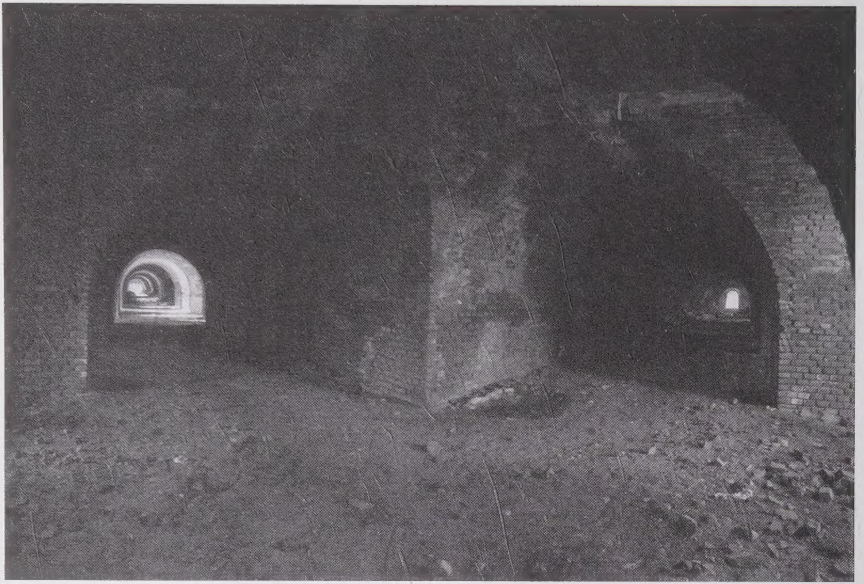

Předmluva
Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová, Pavel Sterec a Jiří Žák

Již od antiky doporučovali rétorům představit si nějaké konkrétní místo – například budovu či půdorys a *ukládat* si do něj témata své řeči. Díky tomu si je mohli lépe zapamatovat. Ostrov Ada Kale měl na délku 1750 m a na šířku 450 m. Situovaný byl blíže rumunským břehům na hranici vedené středem Dunaje. Kolik témat se do něj dá zapsat a uložit?

O zatopeném ostrově Ada Kale na dně přehrady Železná vrata jsme se dozvěděli díky náhodné návštěvě etnografického muzea v Bukurešti. Rozhodli jsme se zaměřit na něj pozornost v rámci semináře a galerie 207 vedené studenty UMPRUM. Ve stejné době, kdy pohyb lidí na hranicích s EU dosahoval svého vrcholu, jsme začali namotávat program kolem prázdného středu zatopeného ostrova a učit se z něj. Jeho historie je mnohoznačná, plná rozdílných témat a motivů. Při jejich zkoumání jsme nacházeli problémy environmentální, hospodářské, otázky spojené s mezinárodními vztahy, islámem v Evropě, migrací, hranicemi a limity národních států, internacionalismem, socialismem, kapitalismem či multikulturalismem.

Dívali jsme se na události v okolí ostrova, které se odehrály před více než padesáti lety. Testovali jsme, co s nimi udělá přesun do galerie a jak je budou vnímat návštěvníci. Výstavní prostor jsme využili pro moderování témat i jejich materializaci a sledovali jsme, jak se artefakty v diskusi stávají pomůckou a pomůcky artefakty. V happeningu jsme vpouštěli témata do modelu povodí. Spolu s hosty jsme pozorovali, jak se nejen společenské, ale i geografické reálie utváří vyjednáváním. Až v poslední fázi našeho projektu jsme uskutečnili cestu k samotné přehradě v Rumunsku, na jejímž dně se nacházel zatopený ostrov.

V době takzvané *uprchlické krize* jsme se pohybovali na hranici Evropské unie tvořené Dunajem. Zběžně jsme pomáhali s organizací přechodu uprchlíků a také jsme i přes odpor pohraniční policie zkoumali relikty spojené s pokusem o rekonstrukci zatopeného ostrova Ada Kale na nedalekém podobně velkém ostrově Şimian. Přibližně ve stejné době se na stránkách novin v České republice objevila mediálně

vděčná kauza Liberlandu – daňového ráje českých libertariánů, který leží kousek od ostrova proti proudu řeky. Oproti libertariánům, kteří si alespoň na papíře chtějí okamžitě měnit adresy trvalého bydliště a občanství, aby co nejdříve *optimalizovali* daně ze své nové domoviny, máme opačný vektor. Snažíme se odejít z ostrovů, kam jsme se dostali jako umělci do karantény. Neposkvrněnost ostrovů odtržených od okolí si neromantizujeme.

Ostrov Ada Kale byl osídlen i zatopen jako pevnost uvnitř fyzické i politické hranice, jež hájila postupně nebo najednou zájmy Rakouska-Uherska, Osmanské říše, Turecka, Rumunska, jen své vlastní či celého socialistického bloku. Svou historií ukazuje na proměnlivost významu hranice jako takové. Zúžená skalnatá štěrbina, kterou se musela protáhnout každá loď plavící se po Dunaji do Evropy nebo na Blízký východ, byla dlouhou dobu předpokladem politických i ekonomických privilegií ostrova. Izolace a současně i těsná blízkost k velkým státním celkům umožnila těžit z okrajové polohy i blízkosti do centra. Když rozlehlá Železná vrata proměnila řečiště, utvořila komunikační kanál diplomatických vztahů mezi Jugoslávií a Rumunskem. Ada Kale byl vytvořen i padl jako oběť vyjednáváním o průsečících hranic, státu, hladin a výkonu vyrobeného elektrického proudu.

Poloha a historie ostrova Ada Kale je pro nás v knize rozcestníkem, jádrem, jejž otáčíme v rukách ze strany na stranu a z něhož ukrajujeme vrstvy. Každá vrstva představuje jinou dějinnou událost, jiný historický kontext, jinou ideologickou stopu. Můžeme o nich mluvit o každé zvlášť, ale ve skutečnosti oddělit nejdou. Ulpívají na sobě, prostupují se, ovlivňují se. Nejsou souběžně jdoucími liniemi, ale spíše bahnitou deltou, kde se geopolitika mísí s utopií a sociální inženýrství s poezií. Vybrané vrstvy bychom chtěli v knize čtenáři přiblížit.

V první části knihy teoretik umění Jan Wollner zmiňuje nepovedenou snahu George Maciunase o založení ostrovní umělecké komunity v 60. letech. Jeho text nazvaný Prodavač ostrovů se ptá po důvodech selhání Maciunasovy ideje

autonomního uměleckého města. Podle Wollnera je nutné brát v potaz nejen radikální proměnu umělecké disciplíny jako takové, ale i změnu ve vývoji makléřských machinací. Na příkladu Maciunasova pochybení ukazuje, jak se stalo úspěšné nakládání s ostrovy přímo závislé na schopnosti zprostředkovat informace s okolním světem.

Svobodná republika Liberland, která za svou státní půdu považuje bažinaté území na hranicích Chorvatska a Srbska, vznikla díky schopnosti jejího zakladatele podívat se na Wikipedii na heslo s názvem terra nullius, kde našel seznam *nenárokovaných* území. V rozhovoru Jiřího Žáka a Matěje Pavlíka s prezidentem Liberlandu Vít Jedlička explicitně mluví o státech jako *states of mind*. Jsou to pro něj státy mysli, jimiž ospravedlňuje vznik z našeho pohledu nové pravicově-libertariánké dystopie. V ní může být občanem pouze ten, kdo má dostatek peněz. Občanství se zde segreguje do levelů. Jeho *stát mysli*, který v současnosti není závislý na konkrétní půdě, se jeví i jako ironická antiteze *státu v čase* (state in

time) slovinské umělecké skupiny Neue Slowenische Kunst. Slavojem Žižkem proklamovaná unikátnost tohoto projektu NSK spočívá v konceptu *státu bez státu* (stateless state). Co ale levicová umělecká skupina vyhlašuje za umělecké dílo, zastánci deregulovaného pohybu kapitálu pomalu přeměňují v svou politickou a daňově poradenskou praxi.

Na symbolické významy stavby přehrad upozorňuje geograf a antropolog Petr Gibas. V rozhovoru naráží na nutnost opouštění domovů, případně konvencí, které často utváří rozhodování o stavbách přehrad a s tím souvisejícím vznikem opuštěných míst. Na pozadí velkých enviromentálních změn shora, jejichž samotný průběh obyčejní lidé nemohou ovlivnit, jsou podle něj vždy také zájmy jiné, související například s managementem lidí na určitém území. V době pokroku formulovaného marxistickým viděním světa bylo podle Gibase nemyslitelné hovořit o jakékoli participaci místních při rozhodování jak o stavbě přehrady, tak i jejich přestěhování do jiné lokality.

Jak naznačuje jeden z respondentů etnografické studie Cosmina Radu, v případě přehrady Železná vrata se místní mohli zapojit přímo do stavby. Dělníci pak byli zpodobňováni jako hrdinové a jejich platy často několikanásobně převyšovaly průměr v zemi. Co však mohlo být pro jednoho zdrojem emancipace a nového uznání, stalo se pro jiné trvalým důkazem o nezvratitelnosti osudu, skrze kterou líčí svou vlastní historii. Jako dělníci participující na projektu, který byl paradoxně příčinou jejich vlastního vysídlení, se stali obyvatelé ostrova exemplárním předobrazem všech současných a budoucích migrantů, kteří jsou stále častěji motivováni za vidinou mzdy aktivně pustošit vlastní domovy.

Plánované stěhování obyvatel na nedaleký ostrov Şimian ztroskotalo stejně jako započatý přesun pevnosti. Na rozdíl od dalšího izolovaného a nemodernizovaného místa zvolila nakonec většina obyvatel bydlení na sídlištích v nedalekých městech, nebo rovnou opustili Rumunsko. Na to, jak byla paměť turecké komunity ostrova Ada Kale otřesena

samotným přenesením pouhých dispozic pevnosti na jiný ostrov podobných rozměrů, se zaměřuje v rozhovoru historik a antropolog Karel Šíma. Rozvíjí myšlenky Piera Nory o časových proměnách způsobů vzpomínání a udržování paměti v místě. S příkladem facebookové komunity pod názvem *Ada-Kaleh - A spot of paradise* dochází k typu současné individualizované paměti. Ta se snaží znovu získat paměť z područí velkých kolektivních vyprávění a často vede k identitárním bojům.

Jak je dnes z pozice politické reprezentace komunikováno rozhodnutí o velkých změnách v krajině, které se přímo dotýkají jejich obyvatel? Nad touto otázkou se zastavujeme s Annou Kárníkovou, ředitelkou Odboru pro udržitelný rozvoj. V rozhovoru polemizujeme s vytvářením strategických plánů shora a jejich metodologií, bez zapojení místních komunit. Ve státech řízených zastupitelskou demokracií je podle Kárníkové nutné doplňovat strategie plánování o participativní, deliberativní či kreativní metody. A to nejen z hlediska

demokratické plurality hlasů, ale také v návaznosti na nepředvídatelnost vývoje a nutnost přípravy na nejrůznější scénáře ovlivňované velkým množstvím aktérů.

Na podobné téma vedeme rozhovor s Terezou Bartekovou z Výzkumného ústavu vodohospodářského T. G. Masaryka v Praze. Ústav sice zkoumá současné antropogenní vlivy, stav vod a biodiverzitu ve vodních ekosystémech, ve svých útrobách však ukrývá pro mnohé úsměvně staromódní model řeky. Ověřování provozuschopnosti, funkčnosti a dopadů vodních děl probíhá v doslova manuálně prováděných experimentech, jež se snaží simulovat složité vlivy rozličných katastrofických scénářů a meteorologických nebo klimatických změn. Možné proměnné se v modelu vytváří například házením smítek a různých částeček do uměle vytvořeného proudu. Mimoto ústav provádí výzkumy v reálných tocích, kde sleduje například pohyb vodních společenství. Do těl živočichů je vpravena vysílačka, která mapuje trajektorii svého nositele pro další vědecké účely. S Terezou Bartekovou jsme rovněž na příkladu přehrady Železná vrata rozebírali, jak se zbudování velkého vodního díla dotklo všech zúčastněných – lidských, ale hlavně nelidských aktérů. Zásah do krajiny v takovém rozsahu je zásadní a nezvratný zvláště pro některé živočichy.

Antický historik Hérodotos z Halikarnássu tvrdil, že k výkladu historie je nutno přistupovat geograficky. Geografii samotnou by pak pojímal historicky. *Geografie je reálná, lidskou rukou vytvořená historie,* řekl. Bereme ho vážně. Shodou náhod sám Hérodotos utopený ostrov Ada Kale údajně navštívil při svých cestách Evropou. Překřtil ho na Cyraunis a popsal jej jako místo plné olivovníků a divoce rostoucích vinic. I přes středomořské mikroklima panující na ostrově je nepravděpodobné, že antický historik skutečně mluvil o tomto území. Obecně se má za to, že odkazoval na souostroví Kerkennah východně od tuniského pobřeží. Jak podstatný mohl být tento ostrov pro Hérodota, který srovnával historii s geografií? Historikův tehdejší výklad

světa vytvářel jeho současníkům plastický obraz, který se tím stával skutečností. Byť dnešní terminologií řečeno obsahoval i alternativní fakta.

V průběhu času se ostrovu říkalo různě. Dokonce se mnohdy zdá, jako by ležel na více místech zároveň. Na silnici vinoucí se podél břehu přehrady Železná vrata je zabodnutá standardizovaná značka pamětihodnosti, kde stojí exotické jméno: Ada Kale. Pokud nesjedete ke krajnici a nezačnete hledat v chytrých telefonech, tak se můžete jen nechápavě podívat na vodní hladinu a pokračovat v jízdě. Je příznačné, že během našeho uměleckého zkoumání bylo snazší slyšet hlasy ryb než dohledat alespoň záznamy hlasu nedobrovolně vystěhovaných muslimských obyvatel.

Ada Kale je vytěsněnou vzpomínkou na liminální prostor, který rozporuje dnes tak všudypřítomný narativ mono-etnických národních států a pevných hranic. Právě proto považujeme za nutné ho z *železných vrat* kolektivního nevědomí zase vynořit.

Foreword

Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová,
Pavel Sterec and Jiří Žák

Even in ancient times, public speakers were advised to imagine a specific place – a building or floor plan, for example – and *store* the topics of their speech inside. It was easier to remember them that way. Ada Kaleh island was 1750 metres long and 450 metres wide. It was closer to the Romanian shores, sitting on the border running through the middle of the Danube. How many topics could one inscribe and store within it?

We discovered Ada Kaleh, the flooded island at the bottom of the Iron Gates Dam, thanks to a random visit to the Ethnographic Museum in Bucharest. We decided to turn our attention to it within a seminar and gallery (Gallery 207) led by UMPRUM students. Around the same time, as the movement of people at the borders of the EU was reaching its peak, we began creating a programme around the excluded middle of the flooded island, learning from it. Its history is ambiguous, full of diverse topics and motifs. Exploring them, we encountered environmental and

economic problems, questions connected to international relations, Islam in Europe, migration, the borders and limits of nation states, internationalism, socialism, capitalism, and multiculturalism.

We looked into events around the island that took place over fifty years ago. Following that, we tested what migrating them to the gallery would do, and how visitors would perceive them. Using the exhibition space, we moderated themes and their materialisations, closely observing how the artefacts became tools and tools became artefacts during the talk. In happenings, we let themes out into a model of the river basin. Together with our guests, we saw not only social but also geographical realities come about through negotiation. In the last phase of our project, we travelled to the dam itself.

During the so-called *migrant crisis*, we were on the border of the EU, marked out by the Danube river. We hurriedly helped organise the passage of refugees, and despite

the opposition of the local border police, we explored the relics connected to the attempt to rebuild the flooded Ada Kaleh island on a similarly sized island nearby, Şimian. Around the same time, the establishment of Liberland stormed the Czech media: a Czech libertarian tax haven, lying only a few kilometres up the river. In contrast to the libertarians, who – at least on paper – wanted to change their residence address and their citizenship in order to *optimise* their home-country taxes as soon as possible, we had the opposite vector. We were trying to leave the islands we – as artists – had gotten ourselves quarantined in. We were not privy to romanticised islands cut off from their surroundings.

The Ada Kaleh island was – between the settlement and the flooding – a fort inside a physical and political border, one which at some point marked the edges of Austria-Hungary, the Ottoman Empire, Turkey, Romania, the entire socialist block and, of course, its own borders. Its history points to the fluid meaning of borders themselves. For many years, the condition which gave rise to the political and economic privileges of the island was the presence of a craggy, narrow opening, which any ship going to Europe or the Near East had to pass through. Isolation, together with the proximity of neighbouring large states, allowed the island to exploit both its marginal position and its proximity to the centres. When the expansive Iron Gates Dam transformed the river basin, it created a communication channel for diplomatic relations between Yugoslavia and Romania. Ada Kaleh was created – and sacrificed – as a victim of negotiations on the intersections of borders, states, surface levels, and the power of the electrical current generated.

Within the book, the placement and history of Ada Kaleh is a guidepost; a core we turn from hand to hand, peeling layers off one by one. Every layer represents a different historical event or context, a different ideological trace.

We can talk about each of them in turn, but in reality, they cannot be separated. They cling to each other, interpenetrating, influencing each other. They are not parallel lines, but rather a muddy delta, where geopolitics meet utopia, and social engineering meets poetry. In the book, we would like to introduce select layers to the reader.

In the first part of the book, art theorist Jan Wollner discusses George Maciunas' unsuccessful attempts to establish an island art community in the 1960s. His text, *Island Salesman*, asks about the reasons for the failure of Maciunas' idea to create an autonomous artists' city. According to Wollner, we must consider not only the radical transformation of the discipline of art as such, but also changes in the development of real estate machinations. Using the example of Maciunas' defeat, he demonstrates how managing these islands successfully is directly dependent on the capability of communicating with the outside world.

The *Free* Republic of Liberland, which considers its territory to be the swampland on the borders of Croatia and Serbia, was created thanks to its founder's Wikipedia skills: he looked up the entry for terra nullius, where he found a list of unclaimed territories. In the interview, conducted by Jiří Žák and Matěj Pavlík, the president of Liberland, Vít Jedlička, explicitly speaks of states as *states of mind.* That is his justification for creating what is – in our opinion – a new right-wing-libertarian dystopia. One can only become a citizen if one has enough money, and citizenship is divided into levels. His *state of mind,* currently independent of a specific land, seems like an ironic antithesis to the *state in time* of the Slovenian art group Neue Slowenische Kunst. What a left-wing art group proclaims as an art work, the proponents of the deregulated movement of capital slowly transform into a political and tax-consultancy practice.

Geographer and anthropologist Petr Gibas alerts us to the symbolic meaning of dam-building. In his interview, he mentions the necessity of leaving homes and the conventions which often form decision-making in dam-building processes, including the related creation of abandoned places. On the background of large-scale environmental changes *from above,* whose development can hardly be influenced by the common man, there are also other interests, regarding, for example, the management of people within a certain territory. At a time of progress formulated by a Marxist worldview, Gibas continues, it was unthinkable to speak of any kind of local participation when making decisions both on the construction of the dam and its translocation to a new place.

In the case of the construction of the Iron Gates Dam, the locals could participate in the construction work itself, says Cosmina Radu, one of the respondents in our ethnographic study. The labourers were depicted as heroes, their wages were often multiple times greater than the national average. However, what was for one a source of emancipation and

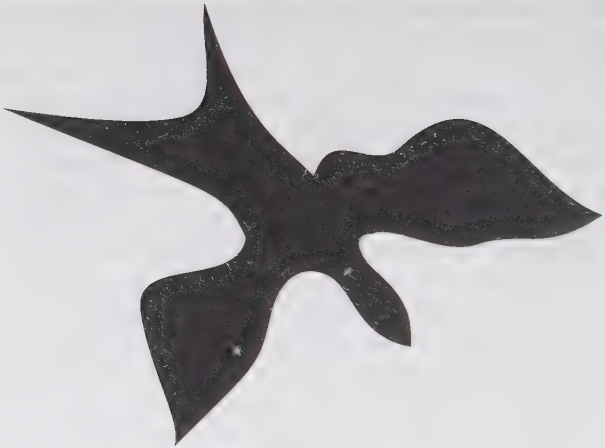

new appreciation, for others became proof of the inescapable march of fate through which they narrated their own history. As labourers participating in a project that was paradoxically the cause of their own resettlement, the inhabitants of the island were an exemplary prototype of all current and future migrants, who are more and more frequently motivated to leave their homes with the promise of better salaries.

The planned relocation to the nearby island of Şimian failed, just like the relocation of the fort itself, even though it physically began. Instead of another isolated and unmodernised location, most of the inhabitants chose to live in flats in nearby cities, or left Romania altogether. Historian and anthropologist Karel Šíma focuses on the shock the memory of the Turkish community on Ada Kaleh received when only the blueprints of the fort were transferred to another island of a similar size. He extends ideas by Pierre Nora about the temporal transformations of the manners of

remembering and keeping memory in a place. With the example of a Facebook community called *Ada-Kaleh - A Spot of Paradise,* he arrives at a certain type of contemporary individualised memory. This attempts to reclaim memory from the grip of large collective narratives, often leading to identitarian struggles.

How well does the political representation communicate decisions on large changes in the landscape which directly affect its citizens? We asked Anna Kárníková, director of sustainable development at the Office of the Government of the Czech Republic. In our interview, we discuss the creation of strategic plans from the top down and their methodologies, which do not involve the local communities. Kárníková claims that in states with representative democracies, it is necessary to complement planning strategies with participative, deliberative and creative methods. And not just to create a democratic plurality of voices, but also due to the unpredictability of future developments and the necessity of being prepared for various scenarios influenced by many parties.

Our interview with Tereza Barteková from the T. G. Masaryk Water Research Institute in Prague ran along similar lines. While the institute does research in current anthropogenic influences, the state of various bodies of water, and biodiversity in aquatic ecosystems, it hides a model of a river in its interior, a fact amusingly old fashioned for some. Verifications of operability, functionality, and the impact of large waterworks takes place in literally hand-made (and hand-operated) experiments trying to simulate complex catastrophic scenarios and meteorological and climate changes. Many variables are created within the model by throwing dust and various micro-particles into an artificially created current. Additionally, the institute also conducts experiments in real rivers, observing the movement of aquatic societies, for example. A radio transmitter is inserted into the animals' bodies, mapping the trajectory of

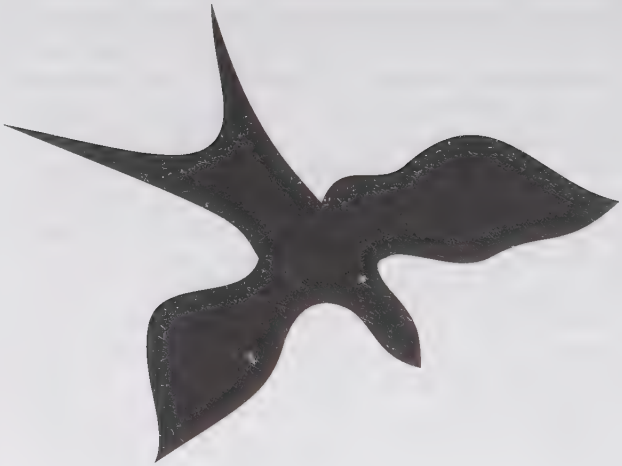

its carrier for scientific reasons. On the example of the Iron Gates, we discussed how the construction of such a work affects all those involved – human, but particularly non-human agents. An intervention into the landscape of this magnitude is crucial and irreversible, particularly for certain animals.

The ancient historian Herodotus of Halicarnassus claimed that historical interpretation must be approached geographically. He would then conceive geography itself historically. *Geography is real history created by a human hand,* he said. We take him seriously. As coincidence would have it, Herodotus himself supposedly visited the Ada Kaleh island on his journeys through Europe. He re-christened it as Cyraunis, describing it as full of olive trees and wild vineyards. Nevertheless, despite the Mediterranean micro-climate, it is highly unlikely that the ancient historian was really writing about this territory. It is generally assumed he was referring to the Kerkennah archipelago, east of

the coast of Tunisia. How important could this island have been to Herodotus, comparing history and geography? The historian's interpretation of the world created a plastic image for his contemporaries, thus becoming reality. Even though it contains – to put it in today's terminology – alternative facts.

The island has been called by many names. Often it even seems as if it had been in several places at once. On the road winding its way along the shore of the dam, there is a standardised memorial plaque bearing an exotic name: Ada Kaleh. Unless you pull over and start searching on your smartphone, you may simply glance confusedly at the surface of the water and drive on. It is symptomatic that during our artistic research, it was easier to hear the voices of the fish than find recordings, at the very least, of the involuntarily resettled original Muslim population.

Ada Kaleh is the suppressed memory of a liminal space challenging the narrative of mono-ethnic nation states and solid borders so present today. This is why we consider it necessary to bring it out of the *iron gates* of the collective unconscious.

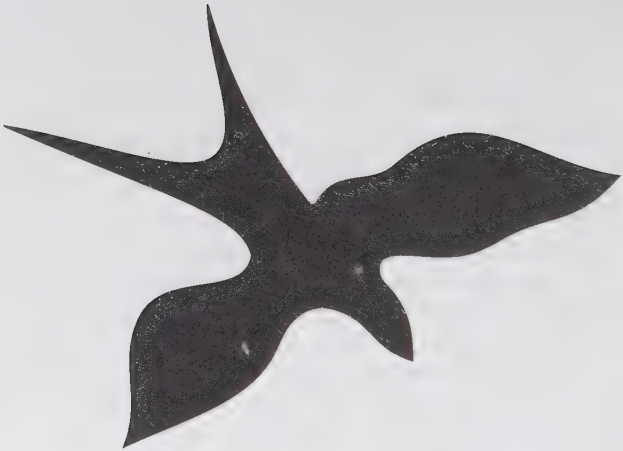

Prodavač ostrovů
Jan Wollner
Lat. 18° 23', Long. 64° 29'

Souřadnice udávají polohu nevelkého ostrova v Karibiku, který je aktuálně na prodej za 20M$. Kdyby grantové agentury rozdělující finanční prostředky na realizaci uměleckých projektů disponovaly poněkud větším rozpočtem, nepochybuji, že by ho někdo brzy koupil a rozvinul umělecký žánr reenactmentu do nové dimenze. Tento ostrov s názvem Ginger Island si na konci šedesátých let vyhlédl George Maciunas a pokoušel se na něj přesunout aktivity spřízněných umělců z hnutí Fluxus. Neúspěšně. Důvod, proč je ostrov stále na prodej, asi spočívá v tom, že *najít horšího byznysmena než je George Maciunas* podle slov Milana Knížáka *snad není možný*.[1] Nepodařilo se mu sehnat příslušný obnos, který byl tehdy skoro desetkrát nižší než dnes, a i kdyby dal peníze dohromady, volba Ginger Islandu se neukázala jako nejšťastnější. Svědčí o tom následující příběh.

1. KNÍŽÁK, Milan. Cestopisy. Praha, 1990, s. 11.

Džindžer ajlend

Poté, co se Jindřichu Chalupeckému podařilo v polovině šedesátých let zkontaktovat Maciunase s československými umělci, obdržel Milan Knížák pozvání do Spojených států. Odcestovat mohl až v roce 1968, ale hned po příjezdu se s neobyčejnou samozřejmostí zapojil do aktivit neoavantgardních umělců, ačkoli k velké části jejich projektů byl kritický.[2] S několika z nich vyrazil na výlet na neobydlený ostrov. Podle Maciunasova plánu se s Robertem de Nirem, Yoshi Wada, Igorem Demianem, Knížákem a příslušnými zásobami nechali dopravit na Ginger Island, kde je měla po deseti dnech robinsonády loď znovu vyzvednout.[3] Karibská scenerie se ukázala být stejně spektakulární jako nehostinná. Ostrov pokrývaly zejména kaktusy a jen několik stromů, pod nimiž se skupina utábořila. Po

2. POSPISZYL, Tomáš. Asociativní dějepis umění. Praha, 2014, s. 51–81.
3. BLOCK, Rene, WADA, Yoshi. Stories of Adventure [online]. Fluxus Foundation. Dostupné z: fluxusfoundation.com/fluxus-as-architecture/fluxus-as-architecture/ginger-island/stories-of-adventure

probuzení ale pochopili, že listy stromů byly pravděpodobně jedovaté, a když začalo pršet, kapky deště z nich stekly na těla a tváře Fluxových umělců, čímž zbytek jejich výletu proměnily na agonické čekání na záchranu.[4]

Maciunase nepříjemná příhoda se šťastným koncem neodradila. Jako vystudovaný architekt dál snil o ostrově a nakreslil několik plánů Fluxového města. Tvořila ho hustá struktura modulárních domů, které si nechal v roce 1965 patentovat a které měly pokrývat téměř celou plochu Ginger Islandu. Jejich princip spočíval ve snaze o co možná levnou, efektivní a ekologickou tovární výrobu. Například topení v karibské oblasti nebylo vůbec potřeba. Jednotlivé domy chtěl Maciunas nabídnout umělcům a vytvořit s nimi ostrovní komunitu. Z března 1969 například pochází dopis, jímž na ostrov zval Knížákova kamaráda z Prahy Roberta Wittmanna, který ale po potlačení Pražského jara nemohl odcestovat.[5] Do normalizačního Československa se brzy vrátil i Knížák. Nějaký čas strávil ve vězení, kde přemýšlel o nehmotné architektuře. S projektem Fluxového města v Karibiku by zřejmě nesouhlasil, protože ve svých *snech o architektuře* tvrdí, že každá architektura je z principu destruktivní už jen proto, že existuje.[6] Z karibského dobrodružství mu kromě literárně vtahujícího cestopisu a vzpomínek zbyl ještě filmový materiál, který natočil na kameru Super 8. Snahy koupit Ginger Island se nakonec vzdal i Maciunas a pár následujících let strávil na cestě kolem světa, kde se pokoušel najít a získat levnější ostrov.[7]

4. Ačkoli může příběh znít jako těžko uvěřitelná legenda, v jeho líčení se shoduje Knížákův cestopis se vzpomínkami dalších aktérů. BLOCK, WADA. Stories of Adventure. KNÍŽÁK, Cestopisy. s. 12.

5. Dopis uložen ve Fluxus Foundation. Srv. též MORGANOVÁ, Pavlína. Otevřete okno a ničím nerušeni naslouchejte skladbě komponované životem. Několik otázek Robertu Wittmanovi, Sešit pro teorii, umění a příbuzné zóny. 2015, č. 19, s. 70. KNÍŽÁK. Cestopisy, s. 25, 27.

6. KNÍŽÁK, Milan. Sny architektuře. Ostrava, 2012, s. 11.

7. KELLEIN, Thomas. In Search of a Fluxus Island. In: The Dream of Fluxus. London, Bangkok, 2007, s. 125–29.

Při čtení jeho zápisků, kde si úzkostlivě zaznamenával, kolik utratil za jídlo nebo taxík, je zřejmé, že se mu to nemohlo podařit.

Prodavači ostrovů

Pro porozumění tomu, proč Maciunasova snaha vytvořit ostrovní komunitu skončila neúspěchem, je důležité si uvědomit, že umění nebylo zdaleka jedinou disciplínou, která ve druhé polovině šedesátých let procházela radikálním vývojem. Někteří realitní makléři se ve stejné době začali specializovat na obchodování s ostrovy. Německý podnikatel s íránskými kořeny Farhad Vladi vystudoval v roce 1967 univerzitu v Hamburku a nastoupil jako bankéř do Deutsche Bank, ale konzervativní práce ho neuspokojovala. Získaný kapitál chtěl investovat do nákupu ostrova na Seychelách, ale vysoké náklady ho přinutily hledat potenciální kupce mezi bohatými byznysmeny, jimž ostrov přeprodal. Provize, kterou získal, byla natolik motivující, že

se rozhodl v obchodování pokračovat. V roce 1971 založil společnost Vladi Private Islands a dnes je pokládán za nejvýznamnějšího *prodavače ostrovů*.[8]
Postupovat při nákupu ostrova na vlastní pěst Farhad Vladi nedoporučuje. Bohatým klientům poskytuje komplexní služby včetně informací o možných rizicích vybraných ostrovů. Varuje je například před žraloky nebo hady. Incident Maciunase a jeho přátel otrávených jedovatými stromy byl způsobem nedostatkem informací tohoto typu. Maciunas si je nemohl dovolit, ale zároveň chtěl ostrovní kolonii založit na autonomii, kterou by vztah s makléři mohl ohrozit. Možná se tím zároveň ukazuje rozpor mezi různými typy nakládání s ostrovy, který má hlubší historicitu.

Uncorporate Identity
Jakkoli se *Utopie* z roku 1516 stala notorickou, za připomenutí snad stojí rafinovanost, s níž Thomas More do fikčního světa zakomponoval historické události. Skutečný mořeplavec Amerigo Vespucci uvádí, že při své čtvrté výpravě vybudoval u opuštěného ostrova pod 18. rovnoběžkou malou pevnost, kde nechal čtyřiadvacet mužů se zbraněmi a zásobami. More využil skutečnosti, že jejich další osudy nejsou známé a obratnou mystifikací učinil fiktivního vypravěče příběhu o Utopijských Rafaela Hythlodaia jedním z nich.[9] Hythlodaios pokračoval v cestování a na ostrově Utopie se setkal s ideálně uspořádanou společností, o níž – teď už v roli literárního hrdiny fikčního světa – podává zprávu. More tím znejistil hranici mezi realitou a fikcí a naopak zviditelnil rozpor mezi dobovou praxí zámořských výprav, jejichž cílem bylo objevit a exploatovat nová území, a nově ustaveným žánrem literárních utopií, v němž podobně odlehlá území zajišťovala autonomii spravedlivěji uspořádané společnosti.

8. VLADI, Farhad (ed.). The World of Private Islands. New York, 2011.
9. MORE, Thomas. Utopie. Praha, 1978, s. 29.

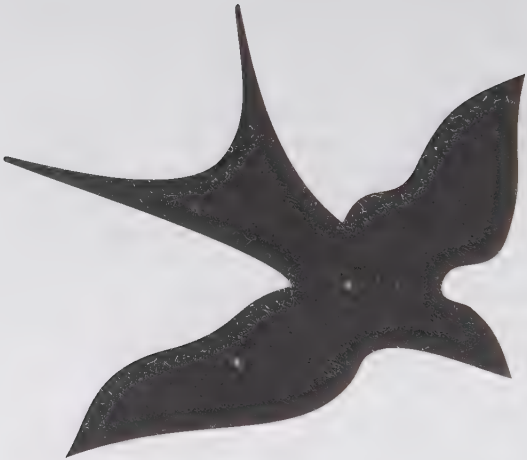

Někteří cestovatelé se ze zámořských cest vraceli s prázdnou a ve strachu z trestu za neúspěch předstírali nadějné objevy ve skutečnosti neexistujících ostrovů. Z perspektivy současného umění toto téma rozvíjí polská autorka Agnieszka Kurant. V projektu Political Map of Phantom Islands vytváří oproti tradičnímu kartografickému atlasu databázi fiktivních ostrovů, které vznikly záměrnými mystifikacemi nebo nahodilými kartografickými chybami. Zakresluje je do mapy, kterou nazývá politickou, protože i fiktivní nebo fantomatické ostrovy mají reálný význam, když dosvědčují povahu koloniální praxe a její důsledky. Zbývá otázka, jestli ostrovy nebo metafory ostrovů a spektrum jejich významů zůstává relevantní i v době řádově pokročilejších technologií a dopravních prostředků, než jaké měl k dispozici Amerigo Vespucci. Některé příklady ukazují, že ano.

Prosíťovanost současného světa opravňuje názor, že ostrovy dnes těžko mohou poskytovat jakoukoli autonomii.

Některé z nich se ale nacházejí v mezinárodních vodách a nepodléhají obvyklé jurisdikci, což se v některých případech ukazuje jako klíčové. Mohou se stát úkrytem pro whistleblowery nebo jimi získaná data, pokud jim platná legislativa neposkytuje dostatečnou ochranu. Válečný veterán Paddy Roy Bates se usadil na jedné z umělých ostrovních platforem, které byly za války vybudovány podél pobřeží jako součást britské protiletecké obrany, a zahájil odtud pirátské rádiové vysílání. V roce 1967 toto miniaturní území prohlásil za samostatný stát s názvem Sealand a postupně vytvořil řadu státních atributů v podobě vlastní vlajky, mincí nebo poštovních známek. Ačkoli se Batesův mikrostát netěší mezinárodnímu uznání, v průběhu času se na něj nabalilo několik dalších aktivit, které ukazují, že ho nebude možné tak snadno odsoudit jako čistě podivínskou záležitost. Pirátská rádiová stanice už dávno skončila, ale Bates na Sealandu zůstal a v roce 2010 zde byly spuštěny servery společnosti HavenCo, která se prezentuje jako datový ráj vyvázaný z platnosti autorských zákonů a dalších regulací. V kontextu současného umění se o Sealand začala zajímat designérská skupina Metahaven, která pro něj navrhla *nekorporátní identitu*, když propracovala Batesovy návrhy vlajky a dalších vizuálních aspektů státu.[10]

Stojí snad za úvahu, jestli by autonomní kvalita ostrovů nemohla hrát roli i v propojeném světě dneška a jestli by se různé typy nakládání s ostrovy nedaly hledat napříč dějinami až k současnosti. Od koloniálních velmocí a námořních objevitelů k realitním makléřům, od utopických spisovatelů přes avantgardní umělce k whistleblowerům se ostrovy stávaly a stávají předmětem kolonizace, exploatace a komodifikace na jedné straně a promýšlení alternativních společenských modelů na straně druhé.

10. METAHAVEN (ed.). Uncorporate Identity. Baden, 2010, s. 21.

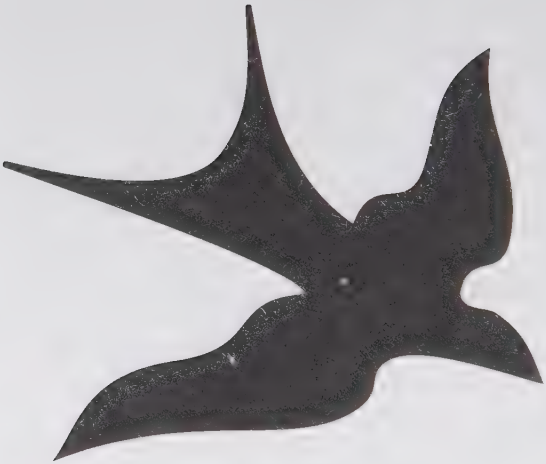

Příklady fantomatických ostrovů, nekorporátních identit, Ada Kale nebo Ginger Island ukazují, že předložit typologii ostrovů není zrovna snadné, protože hranice mezi umělými a přírodními, fiktivními a reálnými ostrovy někdy kolabují. Z ostrovů se přivážela exotická kořist koloniálních velmocí, ale zároveň se na ně situovaly představy o spravedlivějším uspořádání společnosti. Stávaly se předmětem zájmu specializovaných makléřů i sítí avantgardních umělců. Hrály roli daňových rájů nebo úkrytů pro uniklá data rozkrývající pozadí daňových optimalizací. Prodej ostrovů patřil k zvažovaným variantám, jak umořit řecký dluh, ale stejně tak by se na ostrovech mohly ukrývat informace o tom, jak tento monstrózní dluh vznikl. Mimochodem, do Řecka vkládal Maciunas největší naději, když ještě v polovině sedmdesátých let věřil, že by přece jen mohl nějaký ostrov získat. Utopičtější než možnost, že nakonec sežene dost peněz, byla nakonec spíš představa, že by se mu podařilo udržet něco víc než iluzi autonomie ostrovní umělecké komunity.

Island Salesman
Jan Wollner
Lat. 18° 23', Long. 64° 29'

These coordinates give the location of a smallish island in the Caribbean, currently for sale for 20 million dollars. If the grant agencies distributing funds for the realisation of art projects had a somewhat larger budget at their disposal, I have no doubts that someone would soon buy it and inaugurate a new dimension of the artistic genre of reenactment. Ginger Island, as it's called, became the object of George Maciunas' attention in the late 1960s. His plan was to relocate the activities of affiliated artists from the Fluxus movement to this island. He was unsuccessful. The reasons why this island is still for sale probably have something to do with the fact that, *Finding a worse businessman than George Macunias,* according to Milan Knizak, *is an impossible task.*[1] He did not manage to secure the appropriate funds – about a tenth then of what they would be today – and even if he had, Ginger Island turned out to be less ideal than expected. The following story bears witness to that.

1. KNÍŽÁK, Milan. Cestopisy [Travelogues]. Prague, 1990, p. 11.

Džindžer ajlend

After Jindřich Chalupecký managed to connect Maciunas with a group of Czechoslovak artists in the mid-60s, Milan Knížák received an invitation to the United States. He was only granted permission to travel in 1968, but right after his arrival, he became involved in the activities of the neo-avant-garde artists with an unusual spirit of self-evidence, despite taking a critical position towards the majority of their projects.[2] He took a trip to an uninhabited island with several of them. Following Maciunas' plans, he travelled to Ginger Island with Robert de Niro, Yoshi Wada, Igor Demian, and the appropriate supplies, where the ship was to pick them up after ten days of this robinsonade.[3]

2. POSPISZYL, Tomáš. Asociativní dějepis umění [An Associative History of Art]. Prague, 2014, pp. 51–81.

3. BLOCK, Rene, WADA, Yoshi. Stories of Adventure. [online]. Fluxus Foundation. Available on: fluxusfoundation.com/fluxus-as-architecture/fluxus-as-architecture/ginger-island/stories-of-adventure

The Caribbean scenery turned out to be as spectacular as it was hostile. The island was mostly covered by cactuses, with only a few trees under which the group could build its camp. After they woke up, they realised the trees' leaves were probably poisonous, and that that night's raindrops transferred the poison onto the Fluxus artists' faces and bodies, which turned the rest of their trip into an agonising wait to be rescued.[4] Maciunas, however, was not discouraged by this unpleasant event with a happy ending. Having studied architecture, he continued dreaming about the island and drew several plans for a Fluxus city. It was composed of a dense structure of modular houses which were to take up almost all of Ginger Island's area. He had them patented in 1965. The basic idea was to create houses whose mass production would be as cheap, effective and ecological as possible. Heating was not necessary at all in the Caribbean, for example. Maciunas wanted to offer the individual houses to artists and create an island community. There is, for instance, a letter of invitation to Knížák's Prague friend Robert Wittmann, written in March 1969. After the Prague Spring was suppressed, however, Wittmann could not travel.[5] Knížák also soon returned to normalisation-era Czechoslovakia. He spent some time in prison, where he contemplated immaterial architecture. He probably wouldn't have agreed with the Fluxus city in the Caribbean. In his book, *Dreams about Architecture*, he claims every architecture is, in principle, destructive already by virtue of its existing.[6] In addition to an engrossing literary

4. Though this story may sound like an incredible legend, the version given in Knížák's travelogue agrees with the memories of the other participants. BLOCK, WADA. Stories of Adventure. KNÍŽÁK, Cestopisy. p. 12.

5. Letter archived in the Fluxus Foundation. See also MORGANOVÁ, Pavlína. Otevřete okno a ničím nerušeni naslouchejte skladbě komponované životem. Několik otázek Robertu Wittmanovi [Open the Window and Undisturbed Listen to the Piece Composed by Life. Several Questions for Robert Wittman], Sešit pro teorii, umění a příbuzné zóny [Notebook for Art, Theory and Related Zones]. 2015, no. 19, p. 70. KNÍŽÁK. Cestopisy. s. 25, 27.

6. KNÍŽÁK, Milan. Sny architektuře. Ostrava, 2012, p. 11.

travelogue and memories, his Caribbean adventure also left him with some Super 8 footage he'd shot there. Eventually, Maciunas too gave up the effort to buy Ginger Island, after which he spent several years travelling around the globe, trying to find and acquire a cheaper island.[7] Reading his notes, which include meticulous records of his expenses on food or taxis, it is clear that this could never have worked out.

Island Salesmen

In order to understand why Maciunas' attempts to create an island community failed, it is important to realise that art was certainly not the only discipline to witness radical developments in the mid-1960s. Around the same time, some real estate agents had begun specialising in islands. In 1967, Farhad Vladi, a German entrepreneur of Iranian roots, began working

7. KELLEIN, Thomas. In Search of a Fluxus Island. In: The Dream of Fluxus. London, Bangkok, 2007, pp. 125–29.

as a banker in Deutsche Bank, but he was dissatisfied with this conservative position. He wanted to invest the capital he had acquired in an island in the Seychelles, but the high expenses forced him to search for buyers among rich businessmen. His commission was enough of a motivation for him to continue his island dealings. In 1971, he established Vladi Private Islands. Today, he is considered the most significant *island salesman*.[8] Farhad Vladi does not recommend buying an island on one's own. He offers his wealthy clients complex services including information about an island's potential dangers, such as sharks or snakes.

The incident in which Maciunas and his friends were poisoned by trees was caused by a lack of information. Maciunas could not afford them, but he also wanted to base the island colony on autonomy, which a relationship with an agent could put in peril. Perhaps this also shows a conflict between different approaches to dealing with the islands, the history of which goes deeper.

Uncorporate Identity

Despite the notoriety of Utopia from 1516, perhaps it is worth mentioning the refinement with which Thomas More included real historical events in his fictional world. The real seafarer Amerigo Vespucci stated that, on his fourth voyage, he constructed a small fort on an abandoned island under the 18th parallel north, where he left twenty four men with some arms and supplies. More made use of the fact that nothing else was known of their fates, and in a dexterous mystification he made Raphael Hythloday, the narrator of the story of the Utopians, one of the abandoned seafarers.[9] Hythloday continued travelling and encountered an ideally organised society on the island of Utopia, on which – now in the role of a literary protagonist in a fictional world – he is now delivering a report. More thus made uncertain the line between fiction and real-

8. VLADI, Farhad(ed.). The World of Private Islands. New York, 2011.
9. MORE, Thomas. Utopie. Prague, 1978, p. 29.

ity, as well as making apparent the discrepancy between the period's practice of overseas expeditions, whose goal was to discover and exploit new territories, and the newly established genre of literary utopia, in which similarly remote territories assured the autonomy of a more justly organised society.
Some travellers returned from their voyages empty-handed, and fearing punishment for their failures, they invented tales of islands that did not really exist. Polish artist Agnieszka Kurant works with this topic from within contemporary art. In contrast to a traditional cartographic atlas, her *Political Map of Phantom Islands* is a database of fictional islands, created through intentional mystification or cartographic error. She marks them on a map which she titles *political,* because even fictional or phantom islands mean something if they attest to the nature of colonial practice and its consequences.
The question remains as to whether islands, or metaphors of islands and their meaning, are still relevant in a time when technology and transport have advanced by many orders

of magnitude from what was available to Amerigo Vespucci. Some examples suggest that this is the case.

The networked nature of today's world gives strength to the argument that islands can hardly provide any autonomy. Some of them, however, are in international waters, thus falling outside the usual jurisdiction, which often turns out to be crucial. They can become a haven for whistle-blowers or the data these acquire if the law does not provide them with sufficient protection. War veteran Paddy Roy Bates made his home on one of the artificial island platforms that were built along the coast during the war as part of Britain's aerial defence network. He began broadcasting a pirate radio station. In 1967, he declared this miniature bit of land an independent state, Sealand, and gradually created a number of state attributes: a flag, coins, stamps, and others. Even though Bates's micro-state was not in international favour, over time, a number of activities that latched on to Bates showed that he could not easily be discarded as a lunatic. The pirate radio station might be long gone, but Bates has remained on the island. In 2010, HavenCo launched its servers there, pitching itself as a data haven, bound by no copyright laws and other regulations. In the context of contemporary art, well-known design collective Metahaven took an interest in Sealand, designing an *uncorporate identity* that incorporated Bates' flag designs and other visual elements.[10]

The Art of Not Being Governed

Perhaps it is worth considering if the autonomous quality of islands could play a role in today's networked world, and if we could trace the common elements of various approaches to islands throughout history: From colonial powers and their marine explorers to estate agents, from utopian writers through avant-garde artists to whistle-blowers, islands have become (and still are) subjects of colonisation, exploitation and commodification on the one hand, and attempts at alternative societal models on the other.

10. METAHAVEN (ed.). Uncorporate Identity. Baden, 2010, p. 21.

why the focus on whistleblowers?

Examples like phantom islands, uncorporate identities, Ada Kaleh or Ginger Island show that presenting the typology of an island is no easy feat, as the borders between artificial and the natural, fictional and real islands sometimes collapse. The islands were the sources from which the colonial powers brought back exotic loot, but they were also a place where ideas for fairer arrangements of society could reside. They were of interest to specialised agents and networks of avant-garde artists. They acted as tax havens, but also as shelters for leaked data uncovering the background of tax optimisation. Selling the islands was one of the methods proposed for repaying the Greek debt, but islands could also be used to hide information about how the monstrous debt accumulated. Incidentally, Maciunas put most of his hopes into into Greece when, even in the mid-70's, he still believed he could acquire an island. Rather than the impossibility of finally raising enough money, what was truly utopian was the idea that he could sustain anything more than an illusion of the island community's autonomy.

Kdy byl založen stát Liberland?

Byl založen 13. dubna 2015. Motivací bylo to, že jsme se rozhodli, že to je podstatně jednodušší způsob, jak zavést na této planetě víc svobody, než se snažit vyhrát něco ve volbách. Založit stát podle toho, jak chceme, aby fungoval, a ukázat ostatnímu světu, že to je dobrý princip. My nevymýšlíme zase nic tak nového. Státy jako Lichtenštejnsko, Monako nebo Hongkong jsou vysoce prosperující. Lichtenštejnsko je třeba nejbohatší stát na světě, a je to jenom dané dlouhodobou mírou ekonomické svobody a respektu k soukromému vlastnictví. Tyto věci chceme dotáhnout do limitu. Chceme, aby daně byly dobrovolné, aby regulací bylo absolutní minimum. Víme, že tím vytvoříme vlastní reálné podmínky pro život člověka, pokud samozřejmě zajistíme ty základní věci, o které se stát má starat, a to je bezpečnost, spravedlnost a nějaká míra diplomacie.

Našli jste v historii příklady státních útvarů s podobnou genezí vzniku?

My budujeme ne úplně standardním způsobem stát, kdy jsme si vyhlédli místo, které je neobydlené a nebylo nárokované žádným státem. Cíleně jsme se na ně zaměřili, ale ty principy, na kterých to stavíme, nejsou nové. Stavíme to na principech, na kterých byly zakládané Spojené státy americké, proto jsme to založili na 272. výročí narození Thomase Jeffersona. Chtěli jsme připomenout ty myšlenky, na kterých byla Amerika založená, na kterých skoro 200 let fungovala. Stát v Americe nebral lidem víc jak 3 až 5 procent z toho, co vyrobili, a fungoval docela dobře. V podstatě se z něj stala během pár stovek let největší velmoc na světě, ale nebylo to tím, že by se o to postaral stát. Bylo to tím, že naopak tam byla hodně velká míra svobody a lidi si mohli dělat v podstatě, co chtěli, pokud neokrádali ostatní lidi.

A to samé jsme zakomponovali do naší ústavy a částečně vycházíme i ze švýcarské ústavy, kdy dovolujeme všem

lidem vetovat rozhodnutí, které učiní vláda. V nějaké lhůtě tak může být vytvořeno lidové veto, stačí 4 procenta lidí, kteří chtějí změnu, což je zase dobrý způsob, jak zamezit tomu, aby si ta vláda nepřivlastňovala věci, které jí nepatří, a aby neregulovala věci, do kterých jí nic není. Dneska se státy zvrhly do absolutně šílené přeregulovanosti. Jenom Evropská unie vyprodukovala více než 200 tisíc stránek dokumentů, kterými chtějí, aby se Evropané řídili. Samozřejmě se tím uškrtí hospodářský růst a prosperita na daném území. A jsme toho svědky. Ekonomická prosperita v Evropě spíš skomírá posledních deset let, než že by rostla.

Přemýšlel jste nad spojenectvím s ostatními státy?

V dnešní době se hlásíme o členství v UNPO (Unrepresented Nations and Peoples Organization), což je organizace pro státy, které jsou pod-reprezentované. Je to pro nás první stupínek na diplomatickém poli, ale otevírá nám to komunikační kanál k dalším 40 státům, včetně států jako Tchaj-wan, Washington D.C. nebo i problematickým územím, jako je Abcházie či Somaliland, stát, který je absolutně funkční po všech stránkách, ale není uznaný nikým, ani svými sousedy. My máme tu situaci svým způsobem problematickou, ale na druhou stranu taky ne. Nás těší to, že liberlandské území stále není nárokované nikým kromě nás. Momentálně nikdo žádný nárok nevznesl, tudíž nejsme separatisté, nemáme žádné územní spory, což je vcelku ideální situace pro vznik nového státu.

V čem spočívá občanství Liberlandu? Jsou s ním spojeny nějaké výhody, či naopak povinnosti?

Máme takovou inovativní strukturu. Každý, kdo nějakým významnějším způsobem přispívá svou činností alespoň půl roku, nebo ten, kdo jednorázově přispěje částkou 5 000, my tomu říkáme merity, ale je to jedna ku jedné k dolaru, stává se občanem Liberlandu. Tedy pokud splňuje všechny ostatní kritéria, což znamená, že za sebou nemá kriminální

delikty, není terorista, nemá extremistickou minulost. Nebo třeba že není zadlužený. Prostě chceme, aby lidé, kteří se hlásí do Liberlandu, byli čistí. Aby to byla skupina lidí, která si může vzájemně věřit.

Existuje tedy předpoklad, že občan aktivně investuje do státu?

My máme dneska databázi 450 000 lidí, kteří se nám nějakým způsobem přihlásili, ale těch lidí, kteří to tlačí dopředu, je podstatně menší množství, ale pro vznik nového státu to stačí. Postupně se do toho zapojuje více lidí, čímž do toho dodávají novou energii. Čím více fungujeme jako stabilní stát, co se institucí týče, a čím více vidí naši příznivci a občané nějaký progres, tím více se zapojují zajímavější a důležitější podporovatelé. To je docela příjemné zjišťovat po těch dvou letech. Často za námi přijdou lidi, kteří říkají: *Přišli jsme na to, že to myslíte vážně, chceme se nějakým způsobem zapojit do toho, co budujete.*

Kolik lidí čítá vláda?

V současnosti máme čtyři ministry, dva viceprezidenty a 85 reprezentantů v zahraničí, což jsou naši budoucí ambasadoři. Máme tedy stabilní jádro zhruba sto lidí, kteří jsou klíčoví pro rozvoj Liberlandu a navazování diplomatických styků po celém světě. Aktuálně zhruba pět našich týmů ve světě je zaměstnáno navazováním kontaktů se zahraničními vládami nebo organizacemi. Docela potěšující je, že to svým způsobem funguje samo a posouvá se to vpřed.

S týmem Liberlandu jste cestoval na inauguraci Donalda Trumpa. Snažíte se aktivně o uznání Liberlandu současnou americkou administrativou?

Spíše o takovou tichou podporu. Uznání není to, na co nyní cílíme, ale snažíme se mít s administrativou dobré kontakty. Z několika různých stran jsme schopni se kvalitně napojit na to, co se tam teď děje. Potěšilo nás, jací lidé byli nominovaní do vlády. S některými jsme měli kontakty ještě předtím, než byli jmenováni.

Ještě se vraťme k Liberlandu jakožto území. Jaká je tam současná situace?

Chorvatsko velmi usilovně brání naše hranice ze všech stran. Těší nás, že stále není začleněn do chorvatských katastrálních map, a ani žádným jiným způsobem nevznesli nárok. Přesto tam mají dnes asi třicet policistů. Je to nejvíc chráněná hranice v Evropě. Na dvou a půl kilometru Dunaje jsou tam tři chorvatské lodě, které tam jsou stabilně. Dnem i nocí tam chrání Liberland a nikde jinde po celém Dunaji je nenajdete. Oni tam přeskupili celou svoji plavební sílu. Takže situace je dnes taková, že se nám o bezpečnost hranic stará Chorvatsko v podstatě zadarmo. Já si myslím, že za to budeme muset nějakým způsobem zaplatit. Když jsme ale byli teď v USA, tak jsme si dělali legraci z toho, že Trump to s Mexičany má tak, že postaví zeď a nechá je to zaplatit, kdežto pro nás to dělají Chorvati a ještě za to platí. To je pro nás výhodná situace.

Samozřejmě z dlouhodobého hlediska máme zájem začít budovat přímo v Liberlandu. Přemísťujeme tam také svá plavidla. Máme tam zakotvené hausbóty, které budeme využívat jako první způsob osídlení. Na samotnou stavbu na tom území netlačíme. Jsme rádi za to, že nám to Chorvatsko hlídá, protože to jsou ohromné náklady. Třicet lidí dnem a nocí a tři lodě, to budou náklady v milionech korun měsíčně. Na to v dnešní době nemáme, abychom zajistili takovou míru ochrany.

Na osídlení území musíme být připraveni. Máme takzvané Liber-domy, takové pěkné stany ve tvaru kopule v různých velikostech. Jedná se o mobilní konstrukce, od soukromé firmy v Liberlandu. Základní velikost je 4 × 4 metry a teď se budou dělat i větší (6 až 8 metrů). To už jsou v podstatě domy. Je to docela pohodlné, dá se v tom přes léto vegetit. V zimě je to horší, to už chce něco s izolací. Tady to není moc běžné. Nicméně kdykoli se může stát, že uzavřeme s Chorvatskem dohodu, proto musíme být připraveni. My

potřebujeme pouze, aby Chorvati ustoupili do vnitrozemí o nějakých 850 metrů a v podstatě nám tu kontrolu nad územím přenechali. Ale jak říkám, netlačíme na to, není to pro nás důležité. Co je teď důležité, je tvorba institucí, tvorba podnikatelského prostředí, bankovního prostředí. To jsou všechno věci, na které se soustřeďujeme. Současně i plány na osídlení. Máme teď asi 7 architektonických konceptů, podle kterých bychom se mohli řídit v budoucnu. Vznikla komise pro plánování. Snažíme se co nejvíce zapojit myšlenku free market open planning, aby naopak do toho stát příliš nezasahoval. Ale nějaký počáteční impuls do toho dát musí.

Změnil se váš pohled na koncept státu v obecném slova smyslu díky zkušenostem se zakládáním Liberlandu? Co znamená stát dnes?

Měli jsme na začátku nějakou představu. Ta se samozřejmě časem upravuje, ale stát je v podstatě stav mysli. Je to, jakým způsobem lidé přemýšlejí o společenství, ve kterém žijí, v jaké chtějí být skupině lidí. Přeloženo do angličtiny – state of mind. Váže se k tomu ten klasický příběh, když mě zavřeli. Když jsme měli druhý soud, tak tam přišel šéf lokální policie a říkal mi: *Liberland je jenom ve vaší hlavě, pane Jedlička.* Já jsem mu odpověděl: *Ale Chorvatsko je taky jen ve vaší hlavě.* On se hrozně rozčílil, ale já jsem mu řekl, že všechny státy jsou jenom v hlavách lidí. To není nic jiného. Na tom Dunaji není nakreslená žádná čára, která by to dělila. Jsou to všechno jenom koncepty, které si lidi vymysleli, a podle toho, jak moc jim věří, jsou z nich státy. Ale myšlenka, že třeba není možné stát založit, protože to nějaké mezinárodní normy nedovolují, je nesmysl. Je to čistě zhmotněná vůle lidí tvořit stát.

Kdyby se v dlouhodobé perspektivě ukázalo, že vás na území Liberlandu nepustí, že není možné tam fyzicky budovat, je možné pokračovat nějakými jinými prostředky?

Podívejte se, kolik států takto funguje. Dalajláma cestuje po světě už spoustu let, ale to není ta varianta, která nás čeká. Máme před sebou nějaké období, které je těžko odhadnutelné a ve kterém budeme budovat systém a instituce. Potom budeme schopni za to území vzít zodpovědnost. Není nic, co by tomuto procesu mohlo zabránit. To je prostě graduální proces. Nikdo neví, jak dlouho bude trvat, ale není žádný element, který by mu mohl zabránit.

Snad pouze vyřešením územního sporu mezi Chorvatskem a Srbskem.

Vyřešit ho klidně můžou, ale území Liberlandu bude vždycky Liberlandu. Oni budou vždycky až ti druzí, kteří se o ně přihlásili. Nárok Liberlandu bude vždy silnější než jejich. Dělají si z nás pořád legraci, že je to jenom kus bažiny s komáry. No tak ať nám ho dají, kde je problém. Ale oni nám ho dát nemůžou, protože ho nevlastní. Srbové by nám ho nejspíš i dali. Vznik Liberlandu jim nevadí, ale kdyby nám ho

dali, tak by uznali, že jsou předchozí majitelé, což nechtějí. Tím by vlastně prohráli ten územní spor. Takže my od Srbů nemůžeme čekat víc podpory, protože by byli sami proti sobě. Je to taková zvláštní situace, kdy kdokoli si začne nárokovat Liberland z těch dvou stran, tak prohraje ten územní spor. To je situace výhodná pro nás.

> Tento status quo se může ale udržovat poměrně dlouho.

To může, ale náš nárok roste každým rokem. Už je teď podstatně silnější, než kdyby si ho nárokoval někdo z těch dvou států. Ale znovu, stát, který si to území bude nárokovat, prohraje územní spor, který trvá 25 let beze změny.

> Ještě bych se vrátil k otázce občanství. Zmínil jste, že občané Liberlandu jsou v současnosti ti, kteří do něj aktivně investují. Ostatní zájemci jsou tedy čekatelé?

Jsou čekatelé a také jsme teď nově zřídili systém e-rezidentury, něco podobného, jako má Estonsko, takže tito lidé mohou zakládat bankovní účty, společnosti. Budou si moct například zaregistrovat lodě, auta a můžou využívat třeba liberlandského notáře, pokud jsou vlastníky e-rezidentské karty. Takže občanství bude mít dva levely, kdy skoro všichni žadatelé se stanou e-rezidenty, ale ne všichni budou občané, to je v podstatě jen pro ty, kteří Liberlandu nějakým způsobem pomohli.
Máme to dnes udělané tak, že pokud e-rezident platí Liberlandu daně, tak si vlastně postupně střádá na to občanství. Takže máme různé levely občanství, někdo je více občanem než jiný, pokud přispěl desetkrát víc než někdo, kdo přispěl jen tolik, aby mu to vyšlo na to občanství.

> To znamená, že Liberland bude postaven hlavně na digitální ekonomice, že? Nebo počítáte s nějakou pevnou měnou?

Pevnou měnu taky máme, to jsou merity. Před časem jsme ji představili nějaké numismatické společnosti. Fyzická varianta naší měny byla vyráběna našimi občany všude možně po světě. Vznikla taková zajímavá sada, kdy na Tchaj-wanu se vyrobily jedno- a pětimeritovky, ve Venezuele vznikly tří- a desetimeritovky a teď vzniká ve Švýcarsku stomeritová mince. Čili máme i fyzické ztvárnění naší měny, krom toho, že si ji lidé digitálně ukládají na svých účtech u států, kde to v podstatě funguje jako benchmark toho, kolik si zaplatili na daních. Hodnota meritu je určena v poměru k dolaru. Když si někdo chce koupit deset meritů, zaplatí za ně deset dolarů.

Operujete i nějakým způsobem s jinými digitálními měnami, jako například bitcoiny?

Bitcoiny používáme jako hlavní rezervní měnu. Teď jsme postupně začali přecházet na ethereum. Bitcoin je v podstatě měna, kterou řešíme všechny zásadní platby, dneska to používáme na více než polovinu transakcí. Takže i příspěvky

do Liberlandu chodí převážně v bitcoinech. Máme takovou svobodu, že kdokoli si může používat jakoukoli měnu. Kryptoměny mají velkou výhodu, jsou podstatně lepší než používání jakýchkoli bank. Hlavně pro naši suverenitu je to fajn, že se nemusíme spoléhat na žádné bankovní instituce. Nepotřebujeme žádnou centrální banku, můžeme to mít přímo všechno na účtu státu.

A jak to bude s energetikou a infrastrukturou samotného Liberlandu?

Máme spoustu expertů, kteří se tím zabývají, ale myslíme si, že to není něco, o co by se měl starat stát. O to se postarají soukromí investoři. Ta první varianta jsou určitě solární panely. Máme podporu druhého největšího producenta solárních panelů v Maďarsku, který nám řekl, že je pro nás bude dodávat zdarma, dokud je budeme potřebovat, což je hezké. To nám udělalo radost. Druhá varianta je vytvořit menší vodní elektrárnu na Dunaji.
Když CIA napsalo report o Liberlandu, tak právě doporučilo, že bychom měli začít budovat jadernou elektrárnu, aby nás Chorvati a Srbové brali víc vážně. To nás potěšilo, že se námi vůbec zabývali, samozřejmě.

Pracujete v rámci Liberlandu s konceptem neutrality?

My jsme zcela neutrální stát. Je to pro nás východisko zahraniční politiky. Samozřejmě že vycházíme z myšlenek Thomase Jeffersona: *Obchodujte se všemi státy, ale neuzavírejte s nikým aliance.* To je taková jeho památná věta. Líbí se mi, že na ni Trump lehce navazuje, když chce například USA vyvést z NATO. To tam v tom citátu od Jeffersona je, entangling alliances. Tím se řídíme, chceme, aby Liberland bylo místo, kde se mohou lidé setkat a vyřešit si svoje spory, ať už jsou to hlavy států, korporace, nebo jen soukromé osoby. Aby to bylo místo k vyjednávání, něco jako Švýcarsko nebo Norsko, ale v takovém menším formátu.

To bylo právě vtipné, když mě kontaktovalo Russia Today a CNN, když Liberland začínal, to byl spor ohledně Krymu v tu dobu, tak jsem nabízel Putinovi i Obamovi, že se můžou sejít v Liberlandu a vyřešit si svoje problémy ohledně Ukrajiny. CNN to tehdy neotisklo, ale Russia Today to vytisklo, jako výzvu pro Putina, což mě udělali radost. Myslím si, že se to k němu možná i doneslo, když je to teda ta ruská státní televize.

V čem spočívá suverenita Liberlandu?

Suverenita spočívá v tom, že není nad státem nic jiného, co ovlivňuje jeho jednání. Je to prostě schopnost starat se o svoje věci sám. A jak už jsem říkal, stát je zase stát mysli. Ve zkratce, suverenita je, že si nenecháte do svých věcí kecat. Já jsem se sice narodil v České republice, ale nemám spojení s tou místní vládou, nemám potřebu být poddaný tomu státu, v kterém jsem se narodil. A tak jsem se rozhodl, že si vytvořím vlastní stát, kde ty pravidla budou nastavená tak, aby mně vyhovovala a abych byl v tom státě spokojený.

Vypadá to, že minimálně v digitálním prostoru, nebo v tom tzv. state of mind, už Liberland existuje, funguje.

Funguje dobře, asi víc než Malťanům nebo Islanďanům. Jsem rád, že začali fungovat takové věci, jako je registr lodí. Slyšeli jste o tom, jak vyplula loď pod liberlandskou vlajkou? To byla taky taková show, asi před půlrokem. Takže tyhle věci začaly fungovat, dokonce to začaly ty autority uznávat, neměly s tím žádný problém. Začal fungovat ten registr firem, postupně se rozvíjí a rozjel se nám taky Liberland start-up challenge, kde máme dneska 100 miliónů dolarů, ale ne zase stát, ale soukromé liberlandské subjekty, které jsou připraveny investovat do liberlandských start-upů všechny dobré nápady, které liberlandské firmy vyvinou. Je to vlastně docela velký kapitál, připravený ty nápady podpořit.

Naposled ještě zpátky k zahraniční politice. V současnosti (2016) očekává Evropa spoustu voleb. V Anglii budou předčasné volby, ve Francii také. Je otázka, jak to dopadne a jaké důsledky to bude mít pro fungování Evropské unie, jestli to neohrozí její stabilitu. Je toto pro Liberland téma? Je pro Vás lepší komunikovat s EU, nebo spíše s řadou jednotlivých států?

Nám ta politická turbulence nějak zásadně nevadí, naopak se třeba stává, že se dostávají k moci lidé, kteří jsou Liberlandu ideologicky blíž, a ten samotný fakt, že se změní establishment, nám samozřejmě prospívá, protože je jednodušší navázat kontakty s tím novým establishmentem. Ten trend toho drobení do národních států z těch větší celků začal, je na svém počátku, povede postupně k dezintegraci Evropské unie a možná i k roztříštění některých tradičních národních států v Evropě. Myslím si, že pokud jejich nástupci budou mít větší apetit pro svobodu lidí, ne naopak, že tady nebudeme budovat další Severní Koreu, třeba ve Skotsku, které se odloupne od Velké Británie, tak to bude jenom

dobře. Pro Liberland i pro jeho prosperitu to bude pozitivní. Tam je taková zvláštní věc, že Liberlandu prospívá nejen to, když někdo zavede nové daně, ale stejně tak to, když se někde sníží daně. Obojí je pro nás fajn, protože vznikne větší potenciál pro obchod a spolupráci, lidi jsou bohatší a například se zajímají o liberlandské občanství. A obráceně, když se někde zavedou nové daně, začnou své občany škrtit, zavede se třeba EET nebo podobné věci, kterými znepříjemňuje podnikání, tak to vždy přispívá tomu, že se lidé více zajímají o Liberland. To je zvláštní efekt, kdy jakýkoli vývoj pomáhá Liberlandu. Třetí možnost je už jen ta, že by s námi někdo bojoval. Jinak nám buď pomáhá, nebo nás ignoruje. Ale všechny tyhle možnosti nám vlastně pomáhají dopředu, protože když někdo bojuje s Liberlandem, tak uznává jeho existenci, když nás ignoruje, tak to nám nevadí, hlavně když se neplete do našich záležitostí, a když nám pomáhá, tak to je taky super. To je samozřejmě ta nejlepší varianta.

Five Thousand Merits
Vít Jedlička with Jiří Žák and Matěj Pavlík

When was the state of Liberland established?
Liberland was founded on the 13th of April 2015. We were motivated by the idea that founding a state was a much easier way of creating more freedom on this planet than trying to win elections. We wanted to establish a state that would work the way we wanted it to, and show the rest of the world that these are worthy principles. We've not really come up with something that new. States like Lichtenstein, Monaco or Hong Kong are highly prosperous. Lichtenstein, for instance, is the wealthiest nation in the world, which is determined purely by long-term economic freedom and respect for private property. We want to take these things to the limit. We want taxes to be voluntary, we want minimal regulations. We know that this will create real conditions for people's lives, if, of course, we manage to provide the basics the state has to take care of, i.e. security, justice, and some degree of diplomacy.

Did you find any state structures with a similar genesis in history?

We're building a state in a manner that isn't quite standard: we found a place that is uninhabited, and which no state lays claims to. We focused on this space directly, but the principles we're building on aren't new. These are the principles on which the United States of America were founded, which is why we chose the date of the 272nd anniversary of the birth of Thomas Jefferson. We wanted to bring to mind the ideas on which America was founded, and on which it operated for almost 200 years. In America, the state took from the people no more than 3 to 5 percent of what they made, and it worked pretty well. In a few hundred years, it became the largest power in the world, and not thanks to the state. It was due to the extent of liberty, within which people could do pretty much what they wanted as long as they weren't stealing from others.

And we included these same ideas in our constitution, as well as some other ideas from the Swiss constitution, including the right of the people to veto decisions made by the government. A popular veto can thus be put into action within a certain time period. It is enough to have 4 percent of people who want change, which is a good way to stop the government from usurping things that don't belong to it and regulating areas that are none of its business. Today, states have devolved into absolutely insane over-regulation. The European Union alone has produced more than 200 thousand pages of documents, and it wants Europeans to follow them. This of course throttles economic growth and prosperity. And that's what we're seeing. In the last ten years, economic prosperity has been languishing rather than growing in Europe.

Have you considered alliances with other states?

We've recently applied for membership in UNPO (Unrepresented Nations and Peoples Organization), which is an organisation for under-represented states. This is our first step onto the diplomatic field, but it opens up communication with another 40 states, including Taiwan, Washington D.C., or problematic territories like Abkhazia or Somaliland, a state that is absolutely functional in all respects, but is recognised by no one, not even its neighbours.

We have a situation that is problematic, in some respects, but not in others. We are glad that the Liberland territory is still not claimed by anyone apart from us. At the moment, nobody has laid any claims, so we're not separatists. We have no territorial disputes, which is a fairly ideal situation for the creation of a new state.

What does being a citizen of Liberland entail? Does it come with any benefits or obligations?

We have this innovative structure: Everyone who contributes in a significant way for at least half a year, or anyone

who donates 5000 – we call them currency merits, but it's 1-to-1 with the dollar – becomes a citizen of Liberland. That is, if they fulfill all the other criteria, i.e. have a clean criminal record, aren't a terrorist and don't have an extremist past. Or, for example, that they are clear of debt. Simply put, we want the people that apply for Liberland citizenship to be clean. We want it to be a group of people that can mutually trust one another.

So is there an assumption that the citizen actively invests in the state?

We now have a database of 450 000 people who have applied in one way or another. There is a considerably smaller number of people pushing the thing forward, but it's enough to create a new state. More and more people are gradually getting involved, which gives the movement more energy. The more we work as a stable state as far as institutions are concerned, and the more our supporters and citizens see

some progress, the more we see interesting and important supporters getting involved. It's a pleasant discovery, after two years. We often encounter people who come to us saying. *We've found out you mean it and we want to take part in what you're building.*

How many people form the government?

We currently have four ministers, two vice presidents, and eighty-five representatives abroad – our future ambassadors. So we have a stable core of about a hundred people, all of whom are crucial for the development of Liberland and the establishment of diplomatic relations around the world. We currently have about five teams tasked with establishing contacts with foreign governments or organisations. It is encouraging that it works on its own momentum to a certain extent, moving forward.

You attended Donald Trump's inauguration with the Liberland team. Are you actively trying to get Liberland recognised by the current American administration?

More like tacit support. We're not really aiming for recognition at the moment, but we're trying to establish good contacts with the administration. We were able to get good feed on what's happening there now from several angles. We were pleased by the government nominations. We were in touch with some of the nominees before they were appointed.

Let's return to Liberland as a territory. What is the current situation?

Croatia is strenuously defending our boarders from all sides. We're pleased that Liberland still hasn't been included in any Croatian cadastral maps, nor have they laid claims on it in any other way. Despite these facts, they have around thirty policemen there now. It's the most closely guarded

border in Europe. There are three Croatian ships for two and a half kilometres of the Danube. And they're there at all times, guarding Liberland day and night, and you won't find them anywhere else on the Danube, either. They moved all of their naval power there. So the situation at the moment is that Croatia is taking care of our border control, practically for free. I think we're going to have to pay for it in some way or another. But when we were in the US recently, we joked about Trump having to build a wall and making the Mexicans pay for it, whereas the Croatians do it for us and pay for it themselves. This is a favourable situation for us.

From a long-term perspective, of course, we have an interest in starting to build directly in Liberland. We are also moving our boats there. We have houseboats that are parked there, which will serve as the first method of settlement. We aren't putting too much pressure on construction on land. We're happy Croatia is guarding our security, because those expenses are very high. Thirty people day

and night, plus three ships, that must be millions of crowns a month. We do not currently have the resources to ensure that level of security.

We have to be prepared to settle the territory. We have what we call Liber-Houses, nice dome-shaped tents in various sizes. These are mobile constructions made by a private company in Liberland. The basic size is 4x4 metres, but we're also making bigger ones now (6 to 8 metres). Those are basically houses. They're fairly comfortable, good for lazing about in the summer. It's not that good in the winter; you really need something with insulation. That's not so common there. However, it could happen at any moment that we close a deal with Croatia, so we have to be ready. We only need the Croats to retreat about 850 metres inland and essentially cede control of the territory to us. But like I said, this is not important for us. What's important now is creating institutions, creating an entrepreneurial environment and infrastructure, a banking infrastructure. These are the things we are focusing on, in addition to settlement plans. We have about seven architectural concepts we can follow in the future. There is a planning commission. We're trying to implement free market open planning ideas as much as possible, so that the state doesn't interfere too much. But there has to be some initial impulse.

> Have your general ideas about the concept of a state changed following your experiences with establishing Liberland? What does the state mean today?

We had some ideas at the beginning. These changed over time, of course, but the state is, essentially, a state of mind. It's to do with how people think about the community they live in, the group of people they want to be part of. The English term, state of mind, works perfectly. The classic story of when I was arrested is a good example. When we had the second hearing in court, the local chief of police

came in, and he said: *Liberland is only in your head, Mr Jedlička.* So I said: *But Croatia is also only in your head.* He got really angry, but I told him all states are only in people's minds. There's nothing more to it. There is no dividing line drawn on the Danube. These are all concepts that people have made up, and depending on how much they believe them, they might become states. But the idea that you can't establish a state because some international regulations forbid it is nonsense. It is the will of the people to create a state, materialised purely.

If, in the long-term perspective, it turns out that you are not allowed onto the Liberland territory, that you cannot physically settle it, can you continue using other means?

Look at how many states work this way. The Dalai Lama has been travelling the world for years, but that's not the option that awaits us. We're looking at a period – and it's hard to

guess how long – in which we will continue building our system and its institutions. Then we will be able to take responsibility for the territory. There is nothing that could impede this process. It is simply a gradual process. No one knows how long it will take, but there is no element that could prevent it.

Perhaps only the resolution of the territorial dispute between Croatia and Serbia.

They can resolve it, but the Liberland territory will always belong to Liberland. They will always be the second (or third) to claim it. Liberland's claim will always be stronger than theirs. They keep making fun of us, saying it's just a bit of swampland full of mosquitoes. Well why don't they give it to us, where's the problem? But they cannot give it to us, because they don't own it. The Serbians would probably give it to us. They don't have a problem with the establishment of Liberland, but if they were to give it to us, they'd admit to being its previous owners, which they don't want. That would make them lose that entire dispute, in fact. So we cannot expect further support from the Serbians, as they'd be fighting themselves. It's this strange situation where as soon as one of them starts claiming Liberland, that party loses the territorial dispute. This situation is favourable for us.

But this status quo could last a long time.

It can, but our claim grows stronger every year. It is already much stronger than the claim made by either of those two states. But again, the state that claims that territory will lose a territorial dispute which has remained unchanged for twenty five years.

I'd like to return to the question of citizenship. You mentioned that those who actively invest in Liberland are currently its citizens. The others are on a waiting list, then?

They are, and we've newly established an e-residency system, similar to what Estonia has, so these people can open bank accounts, companies. They can register boats and cars, or use the services of the Liberland notary if they are in possession of the e-resident card. So citizenship will have two levels, wherein almost all applicants will become e-residents, but not all will be citizens – that's reserved for those who have helped Liberland in some way.
The way it's set up now is that if the e-resident chooses to pay tax in Liberland, he's essentially gradually paying in for the citizenship. So we have various levels of citizenship, some are more citizen than others, if they contributed twice as much as someone who only contributed just enough to get citizenship, for example.

Which means that Liberland will mostly operate within a digital economy, is that right? Or are you counting on having a physical currency?

We have a physical currency too; merits. Some time ago, we presented it to some numismatic society. The physical version of our currency was made by our citizens all around the world. What came out is this nice set, where one-merit and two-merit coins were made in Taiwan, three- and ten-merit coins in Venezuela, and a hundred-merit coin is now being made in Switzerland. So we also have a physical rendering of the currency, in addition to people saving it digitally on their accounts with their respective states, where it basically functions as a benchmark of how much they paid on taxes. The merit's value is determined in relation to the dollar. If someone wants to buy ten merits, they pay ten dollars.

Do you use other digital currencies in any way, like bitcoins?

We use bitcoins as our main reserve currency. We have now began switching over to Ethereum. Bitcoin is essentially the currency in which we resolve all the essential payments – today, we use it for more than half of our payments. So contributions also arrive to Liberland predominantly in bitcoins. We have such freedom that anyone can use any currency they please. Cryptocurrencies have great advantages – they're much better than using any bank. It's especially useful for our sovereignty, as we don't have to rely on any banking institutions. We don't need a central bank; we can have it all directly on the state's account.

And what about the power industry and the infrastructure of Liberland itself?

We have a number of experts working on this, but we also think it's not something for the state to get involved in. Private investors will take care of it. The first option is definitely solar panels. We have the support of the second biggest producer of solar panels in Hungary, who has offered to provide these for free for as long as we need them, which

is nice. It really made our day. The other option is to make a smaller hydroelectric power plant on the Danube.
When the CIA wrote a report on Liberland, it recommended that we should start building a nuclear plant so that the Serbs and Croats would take us seriously. It made us happy they even looked into us, of course.

Do you work with the concept of neutrality in Liberland?

We're an entirely neutral state. That is the foundation of our foreign policy. Of course, we base our thought in the ideas of Thomas Jefferson: *commerce with all nations, alliance with none*. A memorable sentence of his. I like that Trump is following in his footsteps a little by trying to take the US out of NATO, for example. Entangling alliances – that's in the full version of the quote. That's what we abide by, we want Liberland to be a place where people can meet and resolve their conflicts, whether they are heads of state,

corporations or just private individuals. So that it can be a place for negotiation, like Switzerland or Norway, but in a smaller format.

There was quite a funny moment right at the beginning of Liberland. I was contacted by Russia Today and CNN; that was at the time of the Crimean conflict. I made an offer to Obama and Putin – they could come to Liberland and resolve their conflicts over Ukraine. CNN didn't print it, but Russia Today did, as a challenge to Putin, which made me happy. I think it might have even gotten to him, seeing as it's the Russian state broadcaster.

Where does Liberland's sovereignty lie?

The sovereignty lies in the fact that there is nothing else above the state influencing our behaviour. It is simply the capacity of taking care of one's own affairs. And like I said already, the state is, once again, a state of mind. In short, sovereignty is not letting anyone tell you how to organise your affairs. I might have been born in the Czech Republic, but I don't have a connection to the local government, I don't have a need to be a subject of the state I was born in. And so I decided to found my own state, where the rules are set in a way that I'm happy with and that allow me to be satisfied.

It seems that at least in the digital domain, or in what you call the state of mind, Liberland already exists and functions.

It's functioning well, probably better than for the Maltese or the Icelandic. I'm happy that we've gotten things like the boat register up and running. Did you hear about this boat that set out to sea under the Liberland flag? That was also a good show, about six months ago. So these things started working, even the authorities recognised it, they didn't have a problem with it. The business register started working and gradually developing, and we also

started a Liberland start-up challenge, where we have 100 million dollars, but not the state, rather private Liberland entities that are ready to invest into all the good ideas the Liberland start-ups come up with. It's quite a lot of capital, ready to support these projects.

> Let us return to foreign policy one last time. Europe is currently (2016) expecting a number of elections: early elections in both England and France. The results are important for the operation of the European Union and its stability. Is this a big topic for Liberland? Is it better for you to communicate with the EU or with a number of separate states?

We don't have any major objections to the political turbulence – quite the opposite, it often happens that they put individuals into power who are ideologically closer to Liberland, and the change of establishment itself is beneficial for

us, as it's easier to get in touch with this new establishment. This trend of large entities dissolving into states has only just begun. It will gradually lead to the disintegration of the European Union and perhaps even of some of the traditional European nation states. I think if their successors have a greater appetite for people's freedom, and not the other way round, that we won't be building another North Korea. In Scotland, for example: if it leaves the United Kingdom, it will only be a good thing. It will be positive for Liberland and its prosperity. There's this strange thing where Liberland benefits both from taxes being raised somewhere, as well as them being lowered, because there is then greater potential for trade and cooperation. And when there are more taxes to pay, the citizens get strangled, like with the Electronic Sales Evidence (EET) or similar things, which make business more difficult. It always contributes to people being more interested in Liberland. It's a strange effect where any development helps Liberland. The only other option is if someone were to fight us. Otherwise they either hate us or ignore us. But all these options actually help us advance, because if someone fights Liberland, they recognise us, when they ignore us, we don't mind, as long they don't meddle in our affairs, and if they help us, that is of course the best option.

Rozpojená povadlá konstrukce Liberhausu
Liberhaus and its fraying disconnected construction

Myslíš, že je stavba přehrady dobrý příklad, na kterém se dají rozkrývat a zviditelňovat silné i slabé stránky centrálního plánování?

Nemyslím si, že je to otázka centrálního plánování v tom smyslu, co pro nás toto spojení znamená. Tím je často míněn tzv. *socík*, tyto projekty však nejsou jenom socialismem, nýbrž takovou esenciální modernitou. Ve 20. a 30. letech existovaly představy, že se v Čechách budou budovat kanály. Pohrobkem takového projektu je například kanál Odra–Labe. Šlo o Baťovskou představu, že se staneme centrem, kudy potečou kanály. To je silná modernistická představa, nikoli však centrální plánování. Je otázka, zda důvodem, proč se kanál nerealizoval, bylo, že se tento nápad neslučoval s demokratickou republikou, nebo spíše s tím, že přišla válka a udělaly se jiné věci. Dobře to popisuje například Erik Swyngedouw, který dělá výzkum městské politické ekologie a má celou studii o španělském budování přehrad. Přehrady přesvědčivě ukazuje jako exemplární symbolický výraz modernity.

Když se bavíme konkrétně o Železných vratech, tak se musíme bavit o socialismu.

Socialismus byl výkvět modernity, modernita v extrémní fázi.

Proč jsou pro tebe velká vodní díla zajímavá?

Zajímavé u těchto velkých projektů je pro mne to, že ač jsou socialistické nebo ne, vždy mají nezamýšlené důsledky. Jakmile je něco skutečně velké, dá se těžko odhadnout, kam to vede.

Podílel ses na manuálu pro participativní plánování. Dalo by se takové inženýrské dílo jako přehrada participovat?

Myslím, že velké projekty participativně dělat nejdou. Dohodnout malý projekt participativně je komplikované, ale možné. Řekl bych, že se nelze vyhnout rozhodnutí shora, když jde o zatopení určité oblasti. Může se ale vést dialog například o tom, jakým způsobem a kam bude přesun probí-

hat. A tam by byl býval i prostor k vyjednávání a participaci obyvatel Ada Kale. Prostor pro jiné rozhodování, než jakým bylo: *Postavíme vám kopii a to je zkrátka nejlepší řešení, protože to je jen pár kilometrů daleko.*

Můžeš se pokusit srovnat, jak by takové vyjednávání o stěhování vypadalo oproti tehdejší situaci dnes?

Za socialismu bylo vlastnické právo upozaděné. Dneska bývá situace v rámci obdobných témat velmi problematická. V ČR se nyní projednávalo, zda kvůli stavbě dálnic bude možno někoho vyvlastnit, protože se stává, že jeden člověk, který se nechce dohodnout, zastaví celý velký projekt. Zařídit, aby se lidé podvolili, je velkým právním problémem. Participace, na kterých jsem se podílel já, byly víceméně malé projekty – participuje se například oprava náměstí, nikoli však už celý územní plán. Panuje představa, že s lidmi o malých věcech mluvit lze, že jsou blíž. V literatuře o participaci jsou také studie, které dokazují, že pokud má participace fungovat, musí řešit problém, který je jejím účastníkům srozumitelný. S lidmi nelze participovat, co je například odborně komplikované, neboť všichni odbornost nemají, a ani ji po nich nelze vyžadovat.

Přesun obyvatel jednoho malého ostrova však není tak velký projekt jako celek obrovského vodního díla. Jak by se dnes vůbec o takovém více či méně nuceném odsunu komunikovalo a šla by právě tam aplikovat participace?

Na začátku je třeba vědět, zda jsou lidé v místě vůbec spokojení. Když jde o nějaký marginalizovaný prostor, je možné, že by příležitosti jít jinam rádi využili. První se tedy musí zjistit, zda tam vůbec místní lidé chtějí zůstat. Obyvatelé Ada Kale zřejmě chtěli na původním ostrově zůstat. Domnívám se ale, že jakmile by měli rozhodnout o místě svého přesunu, těžko by si vybrali další marginalizovanou pozici.

Není největší problém takových přesunů vztah k domovu?

Lidé mají často představu, že místo a domov jsou kořeny, a když jsou vyrvány, je narušena jejich identita. Takhle to však zcela nefunguje. Lidé se různě stěhují a tolik jim to identitu neničí. Vytváří se spíše identita trochu jiná. Když vznikne nátlak, pociťují lidé *vyrvání kořenů* jako něco emocionálně silného a nepříjemného. Můžeme s nimi vést dialog, co jim za to nabídnout. Samotná nabídka ale musí být lepší než to, co měli předtím, neboť nelze očekávat, že půjdou dobrovolně do něčeho horšího jenom proto, že existuje vůle postavit něco jiného.

Neprohlubuje kopie *domova* ještě silněji trauma z jeho ztráty?

Celá představa, že se nějaké místo udělá nakašírovaně jinde, je fascinující a o žádném jiném obdobném příkladu jsem neslyšel. Když se například na Slovensku dělala přehrada,

lidé se přestěhovali do paneláku. V rámci svého výzkumu jsem s nimi mluvil a vzpomínali na vesnici nostalgicky. Na druhou stranu to pro ně také znamenalo docela výrazný vzestup standardu bydlení.

> Dokážeš si na úrovni spekulace představit, že buduješ nějaké vodní dílo právě proto, abys něco nechal zmizet?

Singer na přehradách ve Španělsku ukazuje, že zájmy jsou vždy propojené. Není to jenom o tom, že potřebujeme elektřinu, a proto postavíme přehradu, nýbrž také o tom, že tím něco komunikujeme. Vždy existuje ještě další smysl a další vrstvy zájmů. Teprve když se různé zájmy protnou, věc se uskuteční. Přehrady se dají postavit rozličně, nakonec se ale stejně vybírají místa nebo akty, které jsou symbolické. Dokážu si hypoteticky představit výzkum, který ukáže, že v pozadí je určité politické rozhodování o managementu lidí na daném území. Výraz obav, co se tam může dít.

> Slyšel jsem, že pro různé projekty – a nejde jen o přehrady, ale například i o úložiště jaderných odpadů – se hledají místa, kde nejsou lidé usazeni příliš dlouho a nemají takový vztah ke konkrétní půdě. Dá se s tím podle tebe souhlasit a může to mít souvislost i s tím, že přehrada Železná vrata leží v oblasti, kam byli lidé postupně sestěhováni z různých míst?

Mám kolegyni, která dělala výzkum o vykořeněnosti v Sudetech. Existuje klišé, které říká, že jsou lidé v Sudetech vykořenění, protože v místě nemají generace předků, neboť přišli až v 50. letech. Výzkum mojí kolegyně toto vyvrací a ukazuje, že jde často jen o otázku jinak formulovaných vztahů a že vztahy k místu jako domovu jsou dost silné i v některých vesnicích v Sudetech, o kterých se a priori říká opak. Takový vztah se vytváří velmi rychle.

Kolik podobných stereotypů a očekávání, co kteří lidé chtějí nebo jak to mají, se dostává do plánování v České republice dnes?

Myslím, že roli společenské vědy je právě tohle rozbíjet. Jak se to děje, je komplikované i v rámci participativních aktivit, kterých jsem byl součástí. Je spousta stereotypů nebo před-porozumění zvlášť na straně zadavatelů. Je velmi těžké vysvětlit, že když se má s někým participovat, musí se oprostit právě od těch existujících před-porozumění. Nemá smysl participovat, když už při zadávání není ochota místní poslouchat. Není to snadné. Ve společenských vědách, v sociologii a antropologii, se pět let učí, jak uzávorkovat své před-porozumění a lidem se více otevřít. Je otázka, zda nejde jenom o maškarádu, která předstírá participaci, ale ve skutečnosti jediné, co chce člověk slyšet, je potvrzení něčeho, co už dopředu ví. Chci něco postavit, takhle by to bylo hezké a od lidí chci jenom potvrzení, že to tak mám udělat. Spousta participativních

akcí se pohybuje na této hraně. Někdy nezáměrně, někdy záměrně, ale bohužel o dobře udělaných participativních akcích tady v Čechách moc nemůže být řeč. On to tady totiž nikdo neumí.

Proč myslíš, že plán zatopení a alternativ přesunu nebyl tehdy hlouběji konzultován s obyvateli Ada Kale?

Takové jednání je v té době logické s ohledem na symbolické představy. Idea, že pokrok musí být a my máme určitou marxistickou vizi, jak má probíhat. Něčí nesouhlas může být v tomto ohledu interpretován jako absence *správného* uvědomění, že se musí něco obětovat, abychom se posunuli jako společnost dál. Z pohledu takových představ nedával dialog s místními lidmi smysl. Šlo spíše o vysvětlení, co je v tomto světě správné. Ptát se participativně bylo v této historické době nesmyslné.

Zdá se, že se oproti minulosti přikládá participaci alespoň symbolicky větší význam nebo se jí dává větší prostor než kdysi. Zapojuje se do vyjednávání zároveň i to nelidské?

Mezi antropology, sociology, ale často i ekology vládne představa, že mluvíme za lidi, kteří nemají dost silný hlas. Ukazuje se, že bychom měli mluvit i za ty další, co nemají hlas vůbec. To můžou být právě nelidští aktéři – stromy, rostliny, živočichové, kteří s námi sdílí svět. Pokud svět chceme nějak dobře spravovat, měli bychom na ně brát ohled. Nedávno jsem se účastnil diskuse o plánování ve vztahu k městské přírodě. Byli na ní architekti a lidi z IPRu a Jan Albert Šturma, biolog, botanik, který obdivuje městskou divočinu. Diskuse se týkala nádraží Praha-Bubny a nové výstavby. Někdo z publika řekl, že jde o zanedbané, zničené území bez jakékoli hodnoty. Ovšem z pohledu člověka, který se zabývá přírodou a ekologií, je nádraží Bubny jedno z nejbohatších území, kde jsou

shluky nelidských aktérů přítomny. Mohli bychom přírodu v tom nejširším smyslu také zahrnout, stejně jako máme hodnotu v historické zástavbě staré dvě stě nebo tři sta let. Některé kusy přírody jsou staré také několik set let a jsou to palimpsesty přírodního dění ve městě. Tohle je mluvení za aktéry, kteří nemají hlas. Ale to, že za ně mluvíme, ještě neznamená, že ti druzí poslouchají nebo to berou v potaz.

Byla skutečně taková rarita zaslechnout hlas hájící městskou divočinu?

Ano, tohle se v plánování opravdu neobjevuje. Mluví se o účelech prostoru. Přírodní prostory mají účel rekreační, estetický, ekologický, ale o tom, že existuje jejich hodnota sama o sobě *an sich* z pohledu nás, kteří jsme schopni ji vyhodnotit, tak o tom se nemluví. I pro mě to bylo překvapení a skvělé zjištění, že to mohu nahlížet i jinak. I když se dělá participace, tento hlas většinou vůbec nezazní.

Je vůbec v praxi možné v rámci krajinného nebo městského plánování očekávat nějaký méně antropocentrický pohled?

Do praxe neprosakuje. Mám na mysli územně plánovací praxi, kterou dělá například Institut plánování a rozvoje v Praze. Převládá určitá ekologická rozvaha, takže nějaká ekologická stabilita je. Ví se, že někde ve městě musí být stromy a biokoridor. To se děje, ale není to mluvení za ostatní nelidské aktéry.

Je ti blízké uvažování o nelidském a různé symetrizující přístupy?

I když jsou mi tyto úvahy blízké, ani já nejsem přesvědčený náruživec symetrického přístupu. Myslím, že ve světě úplná symetrie není. Kámen nebo beton nemá tu samou agency – schopnost jednat, ani ty samé nároky a práva jako člověk. Nejsem stoprocentní symetrik.

Co by se tady v Praze stalo s místem, jakým je Simian?

Standardně se taková místa zastavují a zahušťují. Představa, že by se něco ve městě nechalo jen tak, je zcela mimo rámec uvažování o územním plánování. Místo, které by se nechalo jen vlastnímu pohybu. Člověk by byl tomu pohybu účasten jen jako návštěvník a mohl díky tomu jako návštěvník časem objevit jiné věci. Jiné možnosti, co s prostorem dělat, než jaké normálně máme, v našem územním plánování zatím neexistují. Mluví se i o tom, že bychom mohli začít přemýšlet o nároku na neplánovaný prostor.

Pak je zásadní otázka, jak plánovat pro neplánované prostory. Tyhle úvahy se objevují zejména u krajinných architektů.

Když se znovu obrátíme na ostrov Simian, jenž je zabydlen kopií habsburské pevnosti z ostrova Ada Kale, tak za jakých podmínek se kopie stává památkou?

Simian je otisk Ada Kale. Hodnota památky je ustavena konsenzem. Objektivní hodnota neexistuje. Hodnota je zkrátka ve vleku široce definované politiky. Je jeden přístup k prázdným prostorům, který se v Praze moc nedělá, ale docela souzní s tím, co se v Praze deklarativně prosazuje. Mám na mysli geologický urbanismus. Jde o to, že by bylo možné zjistit, jakým způsobem nejenom přírodně, ale i sociálně dané místo žije. Co se tam děje, by pak bylo možné podpořit i drobnými invencemi. Tu dáš lavičku, tam to necháš volné, tady něco jiného. Účastníci místa ho tvarují, hnětou. Jako architekt nebo urbanista tomu jenom pomůžeš. V Praze se to ovšem takhle nedělá. Zejména ve větším měřítku jsou zásahy hodně *buldozérové*. Jedním z důvodů je, že nechat místo jen tak je z ekonomického pohledu ne zcela racionální, co se týče klasické představy o ekonomické racionalitě, která předpokládá, že když místo negeneruje žádný finanční zisk, nic z něj nemáme. Město je dnes hodně tažené představou geneze zisku.

Jak by Simian zkoumal geograf a jak antropolog?

Geografové a antropologové, kteří by zkoumali takové místo, jsou si dost podobní. Rád bych v této souvislosti zmínil Tima Edensora, britského geografa, který dělal fenomenologický výzkum podobných míst. Fenomenologie tvrdí, že je člověk vtělená bytost, a Edensor ukazuje, jakým způsobem konkrétní prostor dopadá na tělesnost, jak naši tělesnost nutí jednat, chovat se, pohybovat se v prostoru. Studuje, jaký nárok na nás prostory mají. Klasičtí antropologové by si pak kladli spíše otázky: Žijí tam nějací bezdomovci? Jak se místo využívá? Kdo tam chodí, co se tam dělá? Proč? To je pak blíže etnografii. V nejlepším případě by tam s těmi lidmi nějakou dobu žili, pokud by tam tedy nějací byli.

Proč tě zajímala opuštěná místa?

Z podobného důvodu jako Edensora, ale také proto, že za posledních 20 let se k jejich problematice váže i určitá estetika. Dělal jsem výzkum v Kladně, kde se nachází opuštěná Poldovka. Vypadá podobně jako Simian. Rozpad je hodně silný. Můj otec v Poldovce pracoval a chodil do práce přes brownfield. Nedá se však říct, že by ho napadlo brownfield obdivovat. Když tam ale přijdeš dnes, každý den potkáš fotografy. Zajímavou otázkou pak je, kde se ten jejich zájem bere.

V umění je to už často považováno za klišé, nemyslíš?

Říká se tomu ruin pornography právě proto, že je to všude a dělají to všichni.

Takže tě ta estetika opuštěných míst zajímá pouze jako společenský fenomén?

Zajímá mě, co z těch míst dělá něco pro mnohé esteticky zajímavého. Zároveň si kladu otázku, jak se potom ta estetika vnáší do politického vyjednávání, které řeší, co

s těmi místy má být. Například na Kladně je argument, že je třeba Poldovku zbourat, zrušit, zastavět, předělat, protože je to místo ošklivé, špinavé a nebezpečné. Na druhé straně panuje názor, že se má místo zachovat a opravit, protože je krásné a emocionálně silné, důležité pro nějaký pocit z města a identitu obyvatel atd. Oba argumenty jsou vlastně estetické. Ačkoli se to často neříká a uvádějí se spíše zástupné důvody, je v pozadí estetika.

Ve své práci ses zabýval také situacionalisty. Ti využívali mimo jiné průchody jim neznámým prostředím jako techniku prohlubování vnímání, potažmo myšlení o světě. Myslíš, že to má nějakou souvislost?

I Edensor říká, že jsou to prostory, které nabízejí jinou zkušenost nebo zážitek. V určité době se vynoří nějaké poznání, které se pak šíří společností. Tenhle zážitek je něco, co je podstatné.

Na Simian je zakázaný vstup. Neměla by ta praxe i na úrovni plánování města být: zakázat vstup, ale počítat s tím, že zákaz bude porušen? Zakázat to pro radost z překročení?

To je dobrá myšlenka. Problém potom vidím už vyloženě na úrovni praktické správy konkrétního místa. Jsou pravidla, která se musí dodržovat. Jak lze pak do těch pravidel zanést, že se dodržovat nemusí?

Nestačilo by nechat ceduli zákaz vstupu a dál to neřešit?

Tohle se děje ve spoustě míst. Na Poldovce taky zákazy nikdo neřeší. Ale to pak není otázka uvědomělého plánování, nýbrž otázka, co a jak se v praxi děje. Jsou spousty lidí, kteří dělají explorace a dostanou se všude. Jakmile tě chytí hlídač, odveze tě autem ven a nic se ti nestane.

Do you think the construction of hydroelectric dams is a good example to utilize in uncovering and bringing out both the strong and weak points of central planning?

I don't think it's a question of central planning in the sense we usually understand those words. Central planning tends to imply socialism, but these projects are not only socialist – more an essence of modernity. In the 1920s and 30s, there were conceptions for a large-scale canal covering a large part of the Czech lands. The Odra – Labe canal is a remnant of these plans. It was this Baťa-style idea; becoming the centre of Europe, crisscrossed by canals. It was a strong modernist idea, but it wasn't central planning. It is questionable whether the canal project was not realised because this idea was not compatible with the democratic republic, or simply because the war began and other projects took priority. These large projects, in short, were modernist projects. This is explained well by

Erik Swyngedouw, for example, a researcher in urban political ecology, who devoted an entire study to Spanish dam-building. He convincingly described the dam as an exemplary symbolic expression of modernity.

> But when we are talking about the Iron Gates, we're talking about the socialist period.

Socialism was a kind of flowering of modernity; modernity in its extreme phase.

> Why are large water works interesting to you?

These projects – socialist or otherwise – always have unintended consequences. As soon as something is truly large, it's hard to estimate where it might lead.

> You collaborated on a manual for participative planning. Could a feat of engineering like a dam be made participatively?

I think you can't do really big projects this way. Putting together a small project involving participation is complicated – but possible. I'd say you can't really avoid making a decision *from above* when it's about flooding an area. But there can be a dialogue as to how the transplantation will take place and what the new area will be. That's where there could have been space for negotiation with and participation from the inhabitants of Ada Kaleh. Space for a different kind of thinking than, *We'll build a copy and that's certainly the best option because it's only a few kilometres away.*

> Could you try and compare the course of such negotiation and relocation today and during the socialist period?

Property rights were not a priority during socialism. Today, the situation around these technical topics is often very problematic. We had a discussion in the Czech Republic about whether it is possible to dispossess someone to make space for a motorway, as it often happens that a single person who doesn't want to make a deal will stop an entire large project. Ensuring people's agreement is an important legal problem. The participative projects I took part in were generally on a smaller scale – renovations of the main square, but not the entire local zoning plan. There's this idea that you can talk to people about smaller things; things that are closer. There are also studies in the participative literature suggesting that if participation is to succeed, it has to address a problem that is comprehensible to the participants. You cannot have participation on expert topics, as not everyone will understand, and you can't expect them to.

> The relocation of the inhabitants of a small island, however, is not as large a project as the entire waterworks. How would this – more or

less forced – relocation be communicated today, and is it an instance in which participation would have been useful?

The first thing you need to know is if the people are even satisfied where they are. If we're talking about a marginalised space, it's possible they might welcome the opportunity to go elsewhere. That's the first thing you need to find out. The inhabitants of Ada Kaleh probably wanted to stay where they were. But I think that if they'd had the chance to decide on where they would be resettled to, they would have hardly chosen another marginalised location.

Isn't the greatest problem of these relocations one's relationship with one's home?

People often have this idea that place and home are roots, and when they are ripped out, their identity is disrupted. But that's not quite how it works. People move and

migrate quite often, and it doesn't destroy their identity. Rather, a somewhat different identity is created. When there is external pressure, people feel their *roots have been ripped out;* this is a very unpleasant emotional event. We can enter into dialogue with them about what they'd like in return. But the offer has to be better than what they had before, as you can't expect them to voluntarily get a worse deal just because there is a will to build something else.

Doesn't making a copy of *home* deepen the trauma of losing it?

This whole idea that you can fake the place somewhere else is fascinating – I know of no other similar examples. In Slovakia, for example, when they built a dam, the people moved to prefabricated tower blocks. I interviewed them as part of my research, and they reminisced nostalgically about the countryside. On the other hand, the move also meant a significant improvement to their standard of living.

If we were to speculate a little, could you imagine building a water work in order to have something disappear?

On the example of dams in Spain, Singer shows that interests are always interconnected. It's not just that we need electricity, which is why we build a dam, it also communicates something. There is always another meaning, another layer of interests. Only when various interests intersect does the project materialise. You can build dams in different ways, but in the end, the places and acts chosen are symbolic. Hypothetically, I can imagine a study that would show that there is a certain layer of political decision-making in the management of people on the given territory. An expression of concerns as to what might happen there.

I've heard that for different projects – not just dams, but also spoil-grounds for nuclear waste, for example – officials search for spaces that have been settled for shorter periods of time, so the settlements' link to the land is not as strong. Do you agree with that? And could it have to do with the fact that the Iron Gates dam lies in an area peopled by inhabitants that moved there from various other places?

I have a colleague who did a study on rootlessness in the Sudetenland. There are some cliches about people in the Sudetenland being rootless, because they were not preceded by generations of ancestors, as they only arrived there in the 1950s. My colleague's study disproved this, demonstrating that this is simply a question of a different conception of relationships. The relationships people have to home in some of the villages in the Sudetenland, despite all talk to the contrary. This relationship is created very quickly.

How many of these stereotypes and expectations as to what people want or how they feel make it into the decision-making process in the Czech Republic today?

I think that the function of the social sciences is to disrupt this kind of thinking. The manner in which this is implemented into participative activities (or at least those I was involved in) is very complicated. There are many stereotypes and pre-emptive understandings, especially on the side of the contractors. It is very hard to explain that in participation, we have to abandon these existing pre-emptive conceptions. There is no point in participating if already at the time the participative process is commissioned, there is no will to listen. It's not easy. In sociology and anthropology, you spend five years learning to bracket your pre-understanding and opening yourself to other people. It is questionable whether this is not simply a masquerade, a pretence of participation, when in reality, the only thing one wants to hear is a confirmation of something one already knows. *I want to build something, I think it would be nice like this, and what I'm looking for is confirmation that this is how it should be done.* Many participative activities operate on this edge. Sometimes unintentionally, sometimes on purpose, but unfortunately, we cannot really discuss participative activities of a high standard in the Czech Republic. Nobody knows how to do it.

Why do you think the flooding plan and the relocation alternatives were not consulted in more depth with the inhabitants of Ada Kaleh?

These actions are logical within the context of the period in relation to symbolic ideas. The idea that progress must continue. We have a certain Marxist vision of how it should be implemented. In this respect, someone's disagreement can be interpreted as the absence of the *correct* con-

sciousness – that something must be sacrificed so we can move forward as a society. Seen from the vantage point of these ideas, dialogue with the locals made no sense. Rather, it was an explanation of what is right in this world. In this historical period, asking participatively was nonsense.

> It seems that today, we attach at least a greater value (symbolic at least) to participation; we give it more space. Are non-human agents also included in these discussions?

There is this belief among anthropologists, sociologists, and often also ecologists, that we are speaking for people whose voices are not strong enough. It has become apparent, however, that we should also speak for those who have no voices at all – trees, plants, and animals we share our planet with. If we want to do a passable job administrating the world, we should take them into account.

I recently took part in a discussion about planning in relation to urban nature. It included architects, people from the Institute of Planning and Development, and Jan Albert Šturma, a biologist, botanist, and admirer of urban wilderness. The discussion was centred around the Prague-Bubny train station and new developments in that area. Someone in the audience said it was a neglected and decrepit area, with no value at all. But seen with the eyes of someone working with nature and ecology, the Bubny train station is one of the richest areas in terms of clusters of non-human agents. In the widest sense, we could also see value in nature like we see value in buildings that are two or three hundred years old. Some parts of nature are also several hundred years old: palimpsests of the natural occurrences in the city. This is speaking for agents that have no voice. But the fact that we speak for them does not guarantee that the other side listens or takes them into account.

Was it really so rare to hear a voice defending the urban wilderness?

Indeed: this voice doesn't usually make an appearance in planning. The aims of the space are discussed. Natural spaces have recreational, aesthetic and ecological aims, but nobody is putting forward the claim that they have value in themselves, from the point of view of those of us who are capable of assessing this factor. This was a surprise for me too, and an excellent discovery: I can do things differently. Even during participative processes, this voice is seldom heard.

Is it even possible to expect a less anthropocentric view in the context of landscape or urban planning?

It doesn't seep through into practice. By that I mean land zoning and planning practice, at the Institute for Planning and Development in Prague, for example. There is a cer-

tain amount of ecological judiciousness, so there is some ecological stability. It has been accepted that there have to be some trees and a bio-corridor in the city. But it's not the same as giving a voice to other non-human agents.

Is thinking about the non-human close to your heart? Various symmetrising approaches?

Even though I feel close to this style of thought, I am also not a passionate convert of the symmetrical approach. I think there is no perfect symmetry in the world. A rock, a piece of concrete – it doesn't have the same agency, the same possibilities of action, nor the same claims and rights as people. I am not a full symmetrician.

What would happen to a place like Şimian in Prague?

In standard practice, such places are built on and filled in with buildings. The possibility of letting something just

be in the city is entirely out of the scope of urban planning. A place left only to its own movement. One would be privy to this movement simply as a visitor, and thanks to this, the visitor could gradually discover other things. Other possibilities of using the space do not currently exist within the city planning model. The idea that we could start considering the claim to unplanned space has come up recently.

Then comes the crucial question: how do you plan for unplanned spaces? These ideas come mostly from landscape architects.

> Turning back to Şimian island, on which stands a copy of the Habsburg fort from Ada Kaleh: under which conditions does a copy become a historic building?

Şimian is an imprint of Ada Kaleh. The value of a historic building is determined by consensus. There is no objective value. Value, in short, is dragged behind politics, widely defined. There is one approach to empty spaces – it's not very popular in Prague, but it resonates with what is declaratively proclaimed. I am talking about geological urbanism. What is at question is discovering – not only naturally, but socially – how the given city lives. Subtle interventions could also support what goes on there. You put a bench here, leave some space there, something else over here. The city's participants shape it; knead it. As an architect or an urbanist, you can only help it along. But this is not how it's done in Prague. Especially on a larger scale, the interventions are reminiscent of a bulldozer. One of the reasons for this is that leaving a place be is not entirely rational from an economic perspective, at least as far as classical conceptions of economic rationality go: if a place isn't generating financial profit, it is of no use to us. The city today is very much driven by the genesis of profit.

How would a geographer study Şimian, as opposed to an anthropologist?

Geographers and anthropologists would proceed in quite similar manners. I'd like to mention Tim Edensor, a British geographer who did phenomenological research of similar places. Phenomenology posits the claim that man is an embodied being, and Edensor shows how specific places impact corporeality, how they force our corporeality to act, behave, move in the space. It studies the claims places have on us. Classic anthropologists would ask questions more akin to: Are there any homeless people? How is the space used? Who goes there, what do they do there? Why? That's closer to ethnography. Ideally, they would then spend some time living with the people there – if there are any people, that is.

Why are you interested in abandoned places?

For reasons similar to Edensor's, but also because over the last 20 years, a certain aesthetic has developed around

them. I did some research in Kladno, at the abandoned Poldovka compound. It looks similar to Şimian. The decay is very strong. My father worked at Poldovka, and his way to work took him through the brownfield. You couldn't say it occurred to him to admire the brownfield. But when you go there today, there are photographer's there around the clock. The interesting question is where their interest comes from.

In the arts, it's often considered a cliche, don't you think?

It's called ruin porn because everyone everywhere is doing it.

So the aesthetic of abandoned places only interests you as a social phenomenon?

I'm interested in what makes these places aesthetically interesting for so many people. But I also ask myself what the aesthetic aspect contributes to the political negotiations about the future of these locations. In Kladno, for example, there is one side that says Poldovka has to be demolished, liquidated, built on, redone – it's ugly, filthy, and dangerous. The other side claims that the space should be conserved and repaired because it is beautiful and emotionally strong, important for getting a feeling from the town, for citizen's identity and so on. Both arguments are in fact aesthetic. Even though this usually isn't said outright and alternative reasons are presented, the background is aesthetic.

You also did some work on the situationists. They used walks through unknown environments as a technique of deepening their perception, and by extension, their thinking about the world. Do you think there is a connection there?

Edensor also says that these are spaces offering a different experience. At a certain time, an understanding is discovered which is then disseminated throughout society. This experience is important.

Entry to Şimian is forbidden. At the level of urban planning, shouldn't the practice be: forbid entry, but expect people to break the rules? Forbid for the joy of trespassing?

That's a nice thought. I see a problem then in the directly practical aspect of managing a specific place. There are rules that have to be followed. How can you then write it into the rules that they can be broken?

Wouldn't it be enough to put a *no entry* sign and leave it be?

This is what happens in a lot of places. At Poldovka, nobody cares about the no trespassing signs. But this is not a question of enlightened planning – it is a question of practice. There are many people who do urban exploration and they get in anywhere they want to. If a guard catches you, he takes you out in a car and nothing happens.

Průhled na chorvatskou hranici
A view of the Croat border

Organizování a dělení oblečení podle velikosti a funkce; přechod Berkasovo-Babska
Organising and separating clothes by size and function; Berkasovo-Babska border crossing

Zabydlení a překračování[1]
Cosmin Radu

Ve vztahu k přehradě je třeba zmínit jeden důležitý aspekt, a sice že do roku 1989 politizovala každodenní život v pohraničí do míry srovnatelné jen s deportacemi a příchodem pohraničních stráží na konci 40. let. V 80. letech pak hráz podtrhovala negativní dopady nedostatku spotřebního zboží, protože od jejího otevření byla lidem naslibována řada věcí, které nakonec nebyly realizovány. Jedním prostředkem této politizace byla krajina. Ta se ve vnímání místních zásadně proměnila pod vlivem stavenišť, velkého počtu kolonizátorů a zdemolovaných, opuštěných či přestavěných částí řeky, měst a vsí. Tento druh politizace, provedený zmnožením počtu míst společenské interakce, dobře dokládá svědectví muže jménem Nelu z přilehlého města Drobeta-Turnu Severin.

1. kapitola z: RADU, Cosmin. Dwelling and crossing the frontier: political subjectivities and moving landscapes on the Romania-Serbia border. In: New Europe College Yearbook 2010–2011. Bucharesti: New Europe College, 2011, s. 339–376.

Přehrada byla prezentována jako velkolepý počin a společně s představou nového světa, který měl skrze ni vzniknout, ji začalo propagovat celé novinářské a literární hnutí.[2] Nelu k němu patřil jako novinář vlivného stranického listu. O přehradě psal jako o *pevnosti světla* či *mostu světla* – o ohromném úspěchu státu, socialistického hospodářství a společnosti. Nebylo to pouhé opakování stranického přesvědčení, ale – jak podotkl – upřímně vyhlížená budoucnost.

Byli jsme šťastní, že se tu ta obrovská stavba buduje. Vzkvétal zde kult práce, stavební dělníci byli v těch dobách velice uznávaní. Ty proměny okolo nás mě ohromovaly.

2. COPCEA, F. Drumul bărbaților. Craiova: Scrisul Românesc, 1985. / COPCEA, F. Demiurgii. Drobeta Turnu Severin: Lumina, 2002. / GRASU, I. Porțile luminii. Drobeta Turnu Severin: Prier, 2002. / ROMAN, I. Vărsătorul de piatră. București: Eminescu, 1980. / RUSU, V. Orșova, cetate a iubirii. Timișoara: Eubeea.

Vysoký počet staveništ byl obdivuhodný a výstavba měla dynamický ráz. Každý den přinesl něco nového, všechno se rychle proměňovalo. Denně se objevovalo nové vybavení a něco jiného mizelo – třeba kopec nebo hora. Voda v Dunaji byla odkloněná a jeho břehy se rychle měnily.

Jednou jsem se na staveništi ztratil, i když jsem to tam znal od začátku. Včetně ubytovací části mělo sto hektarů. Bylo to jako sledovat zrod nového světa, zrození světla, v něž se proměňovala voda. Pozemská tektonika ovládaná člověkem, který se mohl považovat za demiurga.

Prostor Železných vrat byl ohromný konglomerát, zahrnující mnoho stavebních ploch – byl to úplný vesmír. Lidé zde pracovali 10 až 12 hodin denně. Někteří také při práci zahynuli. Třicet lidí zemřelo při vrtání tunelu. Pracovali pod skalním masivem, z něhož se na ně utrhl velký útes. Jak však pokračuje Nelu, *bez oběti nic nevydrží. A ptáte-li se na Ada Kale, ostrov plný po staru žijících Turků byl jednou z nutných obětí.*

Byť nesnadno uchopitelný, nový svět přišel jako zcela protichůdná síla v protikladu ke zastaralému a prostému způsobu života, na nějž byli lidé v pohraničí zvyklí.

V jednu chvíli se tam rybařilo v rákosí a nedlouho potom jsme sledovali, jak se ze stovek součástí skládají 24tunové turbíny.

Vedle této okázalé vědecko-technické transformace přírody odstartovala strana velký plán zaměstnanosti venkovské pracovní síly. Tisícům vesničanů nabídla dobře placenou práci. Běžný pracovník vydělával na přehradě zhruba třikrát tolik co středoškolský učitel. Správa

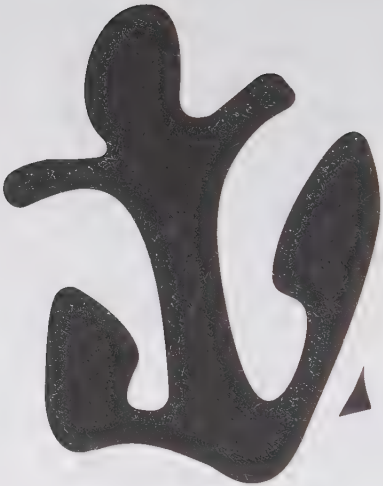

Železných vrat posílala své lidi dělat nábor do vesnic. Noví, nekvalifikovaní dělníci pak byli rychle zaškoleni. *Na stavbu přišli nalehko oblečení a vůbec třeba nevěděli, jak se používá sprcha,* vyložil mi Nelu. Nadto obdrželi různé benefity jako oblečení, bydlení, prémie atd. Nelu viděl výstavbu přehrady jako *obrovský krok směrem k civilizaci: od slámové matrace, kterou měli doma, ke skutečné posteli a moderními nábytku.* Turnu Severin se v tomto kontextu rychle rozvíjelo a většina lidí tam zůstávala.

Výstavbu přehrady a nové říční krajiny ilustrovaly příběhy tamních pracovníků, kteří byli vyobrazováni jako hrdinové socialistického budování. Hráz z velké části ožívala právě skrze lidi, kteří na ní pracovali a měli jedinečnou příležitost stát se tvářemi zrodu impozantního výtvoru. Často se o nich mluvilo a psalo jako o *tvůrcích krajiny* či *umělcích přírodní transformace*. *Vešli do nitra hory,* představoval si je Nelu. Noviny ze zdánlivě obyčejných pracovníků často dělaly slavné osobnosti. To byl třeba případ kováře, který

pracoval na všech kovových konstrukcích nově budované Orșovy. A jak vzpomíná Nelu, tito lidé zase byli hrdí, že dělají důležitou práci na přehradě.
Proti takovému vyobrazení transformace stojí jiný, dodnes nesmiřitelný pohled na věc. Názornou ukázkou je vztah původních obyvatel Ada Kale k ostrovu po dokončení přehrady. Adnan mi sdělil následující:

Pořád se mi o něm zdá. Když víte, že vám před očima mizí něco, co už nikdy neuvidíte, je to velmi smutné. Ten pocit znají jen lidé, kteří si tím prošli. Někteří muži plakali, protože věděli, že už to místo v životě neuvidí.

Snem těchto lidí je zhmotnění jejich místa, jejich známé krajiny. Mnoho jich vyjádřilo touhu spatřit ostrov i jiná ztracená místa jako starou Orșovu nebo Vârciorovu. Když Adnan po zprovoznění přehrady pracoval v kavárně v Turnu Severin, jezdil autem často okolo a vždy po ostrově pátral pohledem, ale viděl pouze jednolitou vodní hladinu. Přiznal se, že si někdy představuje, že hladina Dunaje klesne a on ostrov spatří. Ada Kale je nyní 40 metrů pod vodou. *Ostrov byl jako moje žena a dítě nebo jako rodič a nic mi ho nemůže nahradit,* dodává Adnan. Stejný pocit líčí také Esin. *Když projíždím kolem, vždycky se ostrov pokouším najít.* Není to jen jeho osobní snaha zhmotnit zmizelý ostrov – lidé z médií s ním často dělají rozhovory do rozhlasových či televizních reportáží.

Jsem rarita; spousta lidí už zemřela a já jsem jediný, kdo zbývá. V jedné takové reportáži jsem svůj příběh vyprávěl na vodě, v místech, kde dřív ostrov býval. Reportérka mi zavolala v den výročí úmrtí mé matky – leží pohřbená na ostrově Şimian. A je tam dodnes, protože v Schele ještě není hřbitov.

Esin říká, že nostalgie po ostrově je pro něj bolestně osobní, a proto často účast v reportážích odmítá.

Celý rok jsem snil jen a jen o tom, že jsem zase na ostrově. Často se mi zdá o starých přátelích, které jsem tam měl. Nebo o zážitcích z práce, kterou jsem tam dělal. Třeba o minaretu, co jsem pomáhal renovovat, a oni ho zničili dynamitem. Použili hodně dynamitu. Byla to hrozná síla. Mnozí mí přátelé už zemřeli a o nich se mi taky mnohdy zdá.

V jeho důvěrném vztahu k ostrovu nacházíme něco, co odporuje vnějším zpodobněním, oficiálním obrazům ostrova a jeho bývalých obyvatel. Materiální ztráta ostrova zanechává v bývalých obyvatelích na jedné straně vzpomínky a zástupné obrazy, ale také značný neztvárnitelný materiál. V souvislosti s tím je třeba zmínit, že lidé na os-

trov vzpomínají různě. Adnan kupříkladu dává přednost komunikaci spíše oficiálních obrazů a diskurzů, které se mimo jiné týkají historie ostrova, jeho folklóru a otázek každodenního života. To vše popisuje romanticky za pomoci fotografií, knih a dopisů z velké osobní sbírky. Líčení věnuje zdánlivě málo emocí. Esin naopak o tyto formy komunikace nestojí. Navíc ačkoli Ada Kale oživují ve svých snech oba dva, Esin bere celou věc zřejmě vážněji. Snění o ostrově slouží jednak ke vzpomínání a přetváření ostrova na vlastním subjektivním základě, jednak jako nárok na důvěrný vztah, který je s ostatními obyvateli sdílen jen fragmentárně. Esin mi vyprávěl o paradoxní návštěvě jednoho studenta z Rakouska. Ten se chtěl o ostrově dozvědět něco nového, ale ve srovnání s Esinem znal mnohem víc detailů. Všechno vyvrcholilo tím, když Esinovi ukázal několik archivních fotografií. Na jedné z nich byl Esin se svou babičkou! A byl to snímek, který Esin ve své osobní sbírce vůbec neměl. Kupodivu mi dokonce pověděl: *Co se ostrova týče, moc toho o něm vlastně nevím.* Ohledně Ada Kale existuje řada věcí, které Esina vůbec nezajímají. Přesto na ztraceném místě lpí s dramatickou intenzitou. Adnanovo svědectví je odlišné a skládá se hlavně z faktů, které jemu i ostatním umožňují znovu nacházet obraz ztracené krajiny. Esinův vztah k Ada Kale je mnohem méně ztvárnitelný. On totiž ostrov tak docela nevidí, mnohem víc ho cítí v absenci hmatatelných svědectví.
Stesk a fantazie se ovšem netýkají jen ostrova, ale také Dunaje – řeky coby obydleného a překračovaného místa. Od dokončení hráze už Dunaj není jako dřív.

Dunaj býval velice čistý – já z něj pil. Kvůli přehradě je teď samá špína. Řeka se rozšířila a hladina se zvedla. Tehdy byl Dunaj krásnější. Míval spád a proud. Teď je z něj špinavé jezero, které rok od roku kypí, roste a zaplavuje všechno kolem, protože ho 20 let nikdo nečistil.

Dunaj tu znali jako přívětivou přírodní i upravenou krajinu, ale stala se z něj nekontrolovatelná hrozba. Při vzpomínce na ztracené obydlí se Esin velmi dojímá. *Moc rád bych bydlel tam, kde jsem se narodil. Kdyby ostrov nebyl pod vodou, určitě bych na něm dnes žil.*
Stejná nostalgie existuje i ve vztahu k dalšímu místu u hranic – staré Orșově. Constantin vypraví:

Pět let nám trvalo se přestěhovat a byla to vlastně svého druhu kolektivizace. Zeptali se vás, jestli chcete odejít, ale ve skutečnosti vás nutili. Nebylo na výběr. ‚Odejděte z Orșovy, ve 12 hodin bude všechno zaplavené!' křičeli do megafonů. To bylo asi v roce 1971. A celé moje dětství vzala voda, ani ne za hodinu bylo všechno pod hladinou. Nemohl jsem tomu zkrátka uvěřit.

Constantin viděl, jak se voda k městu blíží. Stále si pamatuje na zaplavení kostela, v němž byl jako dítě pokřtěn. Petre, s nímž jsem se bavil o tomtéž, mi pověděl, že nostalgie po starém městě nadále přetrvává ve všech, kdo žijí v dnešní Orșově, kromě těch, kteří ve městě nebydleli před zaplavením. Pro mladší obyvatele jde spíš o velkou záhadu a kuriozitu.

Lidem ze staré Orșovy se o novém městě nikdy nezdá. Já mívám sny o tom, jak ve starém městě potkávám staré přátele, stará místa nebo vidím, jak se vzdouvá voda. V novém městě žiju přes 40 let, ale dodnes se mi zdá o starém.

Petre se domnívá, že by se mu nejspíš zdálo něco jiného, kdyby žil v jiných životních podmínkách.

Do 80. let se tu žilo slušně. Pak přišlo desetiletí, kdy jsme v bytech neměli elektřinu, neměli jsme jídlo, a to přesto, že kousek od města stála prý jedna z nejproduktivnějších firem v Evropě.

Připomeňme zde, že mí respondenti hovoří v této etnografické stati retrospektivně. Jejich dnešní vyprávění o minulých emocích, činech a záměrech je ovlivněno řadou vnějších sil, ale také tím, jak se subjektivně vypořádávají se současným i zašlým každodenním životem, v čemž hraje roli selektivita paměti a míra strádání. Nespokojenost se současnou situací (nezaměstnanost, vidina propuštění z práce, zdravotní potíže) či zesílené emoční stavy jako nostalgie po přátelích a příbuzných, ztracených místech, společenských vztazích, volnočasových aktivitách nebo pracovních příležitostech v některých případech ovlivňují způsob, jakým dotázaní hovoří o dávném stavebním zásahu do pohraniční krajiny či jiných problematických

záležitostech. Nynější vyprávění o událostech minulých představuje pro mé respondenty příležitost k určité kompenzaci a nastolení *spravedlnosti*. Možná instrumentalita výpovědí však nenarušuje platnost konstruovaných diskurzů. Naopak odhaluje, že narativy přinášejí různá hodnocení, poutavá vyjádření politické subjektivity a popisy procesů svého vzniku.

Z příběhů o výstavbě přehrady se zabydlení a překračování zdají jako dva odlišné, ale příbuzné způsoby subjektivizace. Stávají se produktivním kontextem politického sebeutváření, cestou k vytvoření pohraničních prostorů a časů ve formě událostí a vyprávění o událostech, do nichž se promítá hodnocení vlastního života respondentů. Mnoho z výše uvedených výpovědí se přímo odkazuje k prostoru hranic, jenž kdysi představoval známou krajinu a následně se radikálně proměnil. Krajina se ze strany lidí setkává se souhlasem i odporem a stala se jak předpokladem, tak výsledkem pohraničních změn. Jak ukazuje

můj etnografický výzkum, tento výsledek je zatím přibližný, sporný a v různých formách stále zažívaný. Zhmotňování staré pohraniční krajiny v představách a odmítání jejího ztvárnění *zvenčí* (jako v případě Esinova vztahu ke ztracenému ostrovu) jsou důkazem, že uvažování o pohraničí je zde předmětem sporů. Výsledná diverzita, multiplicita, nedostatek shody, notná porce nespokojenosti a politických svárů nás vedou k závěru, že toto pohraničí nelze pojmout jako jasně vymezenou a stabilní entitu.

Různorodost prostoročasového vnímání, zvnitřněného a užívaného respondenty v hodnocení vztahů a situací, je fascinující. Síly stojící za proměnami, včetně krajiny a zásahů do ní, zůstaly často mimo dosah dotázaných, a staly se tak metaforou neurčitosti života jako takového. Hluboko zakořeněný antagonismus ve vztahu k izolaci a násilné obraně hranic, k deportacím, výstavbě přehrady, záplavám, přesidlování a regionalizaci dal vzniknout místu trvalé transformace a připravil úrodnou půdu pro každodenní i oficiální stranickou politiku. Jak ukazuje tato část, etnografický průzkum životních příběhů z pohraničí je zásadní pro pochopení složité dynamiky prostoru a jejího nesouladu s *oficiálním* vyobrazením a diskurzem v rámci striktní teritoriality, suverenity či vágních konceptů, jako je *kultura*.

Utvoření politických subjektivit je však paradoxní a fragmentované. Jak odhalily rozhovory, respondenti mluví o objektech svého každodenního života různě a podle jejich ukotvení v prostoru a času je také rozličně hodnotí. Esin zmiňuje, jak byl zprvu nadšený z vyhlídek, které přesídlení z Ada Kale nabízelo. Život na ostrově byl náročný, rudimentární, zatímco stěhování otevíralo nové perspektivy a slibovalo lepší život. V současnosti se však k ostrovu staví úplně jinak – chce ho zpátky, žil by na něm, kdyby to šlo; výstavba přehrady zapříčinila vznik přetrvávajícího pocitu odvržení, který nezmizel ani s otevřením hranic a jejich masivním překračováním zejména po roce 1989.

Rozdílné prostoročasy jeho postojů a života nelze spojit dohromady, jejich přeuspořádání se Esinovi zdá nemožné. Překračování a zabydlení u něj nadále probíhá jako lavírování mezi pozicemi, které jeví známky vlivu každodenní politiky, nebo je naopak tlumí.

Navzdory hluboké nespokojenosti s bydlením, vyvlastňováním, kontrolou a nejrůznějšími formami dohledu se někteří lidé zapojili do aktivní podpory úřadů a pohraničních stráží a odhalovali potenciální útěky do Srbska. Konexe na takové lidi měl například Petre. *Informátorů bylo hodně. I já sám jsem pravidelně docházel za člověkem od Securitate, který chtěl, abych donášel na přátele a známé.* Petre rovněž vzpomíná, že informátoři pocházeli z řad místního obyvatelstva. Někteří byli různě zastrašováni, jiní byli *přátelé pohraničníků*. Petre mi kupříkladu pověděl o mladém, mentálně postiženém muži z Orșovy, který se sám považoval za pohraničníka. Vojáci mu dávali jídlo a oblečení, což pro něj hodně znamenalo, a on jim za to poskytoval řadu informací o podezřelých.

Dalším dobrým příkladem toho, jak se lidé ve vztahu k pohraničí stávali paradoxně jednajícími a reagujícími subjekty, je Nelu. Jeho rodinu deportovali roku 1951 do Bărăganu, kde strávili čtyři a půl roku. Vrátili se, ale domy v rodné vsi Balta Verde jim následkem kolektivizace zemědělského majetku zabralo místní družstvo. Přestěhovali se proto do Turnu Severin, kde pak Nelu chodil na střední školu. Kdyby zmínil, že má nařízeno bydlet v Bărăganu, nikdy by se na školu nedostal, protože výběr žáků byl vysoce zpolitizovaný. Jeho otec však vzal uvolněné místo mechanika v místní dopravní společnosti a stal se spolehlivým pracovníkem. Nelu tak měl dobrý a věrohodný posudek. Na univerzitu v Temešváru ho však stejně nepřijali, i když písemný test zvládl poměrně dobře. Udělal ovšem tu chybu, že ve svém životopisu uvedl pravdivé detaily včetně zkušeností s deportací. Když svou minulost zamlčel, dostal se poté na pedagogickou školu v Craiově a následně mu přidělili místo učitele na základní škole ve vesnici Jidoştiţa. O několik let později začal chodit na bukurešťskou univerzitu. Literárně nadaných lidí byl nedostatek, a tak z něj udělali straníka a zaměstnali ho v Turnu Severin ve vlivných stranických novinách *Viitorul (Budoucnost). Stačilo, abych o nějakém řediteli napsal něco špatného, a během tří dnů bych ho zbavil jeho vysoké pozice. Dali mi obrovskou moc.* Později ho ze strany vyloučili pro nařčení z nemorálního chování, když se rozvedl a vzal si inženýrku. Známý mu pomohl dostat se zpět na místo učitele.

A tam mě zastihla revoluce. Po roce 1989 jsem učil na střední škole, pak jsem se stal okresním radním za Ekologickou stranu a sociální demokraty a zasedal jsem v pěti komisích. Já, deportovaný, jsem se dostal do styku s prezidentem Iliescem, bývalým bolševikem. (směje se)

Uvedené příběhy vykreslují zpolitizované pohraničí, v němž zabydlení a překračování dávají životu člověka různé významy. Zabydlení je obecně chápáno jako pokojné zakotvení lidské existence – autonomní a depolitizovaná kategorie subjektivity.[3] Má stať však zkoumá jiný druh zabydlení – takový, který se nevyhýbá boji a sporu – čili proces utváření politického subjektu. Zabydlení v tomto smyslu nenáleží nutně k prostoročasovým volbám člověka. Nelu, Petre, Constantin, Adnan, Esin a další jsou lidé, kteří byli přemísťováni v různých prostoročasových kontextech, k nimž si vytvořili rozličné narativy a protinarativy, a vyjadřují odpor vůči mocným aktérům, kteří si dali za cíl proměnit jim život, anebo s nimi naopak souzní. Jejich život na rumunsko-jugoslávské hranici provázel po-

3. HEIDEGGER, M. Building, dwelling, thinking. In: HOFSTADTER, A. (trans.). Poetry, language, thought. New York: Harper Colophon Books, 1971, s. 143–62, 1971. / INGOLD, T. The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill. London, New York: Routledge, 2000.

cit nejistoty. Překračování se v případě některých z nich jeví jako postup, který hořkost spojenou se zabydlením nemusel vykompenzovat. Následovalo další zapojení fantazie, především v kontextu, v němž jim překračování, prováděné v praxi či představách, poskytovalo příležitost kriticky zvážit koncepty *místa* a *zabydlení* ve vztahu k jejich osobní situaci.

Jak dokládají vyprávění dotazovaných, pocity spojené s životem v pohraničí se proměnily pod vlivem různých procesů. Nejsilněji se do nich promítl desítky let trvající režim striktně střežených hranic, které směli překračovat jen vybraní lidé, či deportace spojené se znárodněním majetku ve 40. a 50. letech, násilné vysídlení obyvatel a změny v krajině. Nelegální útěky lidí přes hranice směrem na Západ, masivní migrace za prací do západní Evropy po roce 1989 a všeobecný úbytek obyvatelstva ve městech tyto procesy ještě doplnily a poukázaly na složitý vztah, který si lidé k místu vybudovali. Rumunsko-jugoslávské pohraničí navíc vždy trpělo nezaměstnaností, slabou industrializací, marginalizací a chudobou místních, kteří se věnovali hlavně rybolovu na Dunaji. Život v této oblasti je navíc dramaticky protkán dlouhou historií překračování hranic a vztahů mezi rumunským a srbským pohraničním obyvatelstvem, což vedlo ke spojení místního života s pocitem nepřátelskosti a úzkosti. Zabydlení zde proto pro spoustu lidí znamená beznadějnou situaci, odstrčenost bez příležitostí a omezené vyhlídky na budoucnost.

Při práci v terénu mě až překvapovala nespokojenost s nynějším životem. Jednou z mála věcí, která tu mnoho lidí těšila, byly *úniky* do srbského města Kladovo, které na Turnu Severin hledí přes řeku. Jezdili tam s přáteli a příbuznými a trávili odpoledne v hospodách, na terasách nebo na místní písečné pláži. Výlety do Srbska přinášely lidem radost, ale také podtrhovaly hořkost života v jejich vlastním městě, protože tu po otevření hráze vnímali roz-

díly a asymetrii mezi socialismem v Rumunsku a Srbsku. Nejenže k nim srbští sousedé pašovali nedostatkové západní zboží, posouvali navíc hranice jejich reflexivity. Setkání se Srby na tržišti v Turnu Severin či návštěva Kladova nebo Negotina na srbské straně, to byly před rokem 1989 příležitosti k reflexi vlastního života coby člověka podřízeného stále vtíravějšímu a agresivnějšímu státnímu aparátu kontroly a dohledu. Skrze odlišnosti pak mohli oceňovat či závidět svobodu a bohatství Jugoslávců, kteří od 50. let směli cestovat do západní Evropy a pracovat tam.

Ačkoli tato zvnitřněná asymetrie zesilovala pocit neuspokojivého zabydlení, všiml jsem si, že drobní pašeráci cigaret, s nimiž jsem při práci v terénu rovněž strávil nějaký čas, si na život zde příliš nestěžují. Přestože jsou zapojeni do nebezpečných aktivit, které nedávají jistotu závratných příjmů, a žijí pod neustálou tíhou zákona a dohledu na celnici i ve městě, zdálo se, že jsou se svým životem na

cestách docela spokojení. Navíc se mnoho lidí, kteří nic nepašují, chce pašeráky stát, protože se domnívají, že si tímto povoláním zajistí lepší život.

Životu ve zkoumaném pohraničí celkově vzato chybí sounáležitost, je to život v bezmístí,[4] vyvažovaný překračováním hranic a různými spory, které utvářejí a politizují vztah mezi subjektem a pohraničím coby topografickým i imaginárním prostoročasem. Rekonstrukce pohraničních měst po konci socialismu rovněž patří mezi procesy, jež stimulují další (kritickou) reflexi zabydlení a subjektivizace. Sorin například před rokem 1989 pracoval v Turnu Severin na úřadu územního plánování. Řekl mi, že Dunaj je běžnému obyvateli města přístupný jen částečně. Nejen kvůli neustálé přítomnosti hlídek u řeky, ale také vinou uspořádání městského prostoru. *V tomhle městě Dunaj necítíte. Byl jsem v Hârşově a tam jsem ho cítil, byl mnohem blíž. Tam ale nevytváří hranici.* Mluvil o nevhodnosti občanského centra v Turnu Severin, jehož budova znepřístupňuje přírodní krajinu a její volnočasový potenciál. *Město vzniká ze sebe sama, což ale nebyl případ občanského centra.* To bylo přestavěno do podoby, která odvedla pozornost od břehu řeky coby místa oddechu k prostoru blíž hlavní silnici, daleko od Dunaje. Pociťované vzdálení řeky od místních a jejich volného času šlo ruku v ruce s těžkou industrializací oblasti. Ta v praxi znamenala, že po válce byly dlouhé kilometry nábřeží zabrány novými nebo rozšiřovanými průmyslovými areály jako například loděnicí, továrnou na výrobu vagónů, vojenským prostorem atd. Dunaj a jeho krajina plná radosti tak byly přetvořeny v místo odepřené lidem a osídlené továrnami a institucemi moci, v ideologický a materiální prostor disciplíny a dohledu. Občanské centrum překreslilo trasu promenády a oddělilo místní od řeky.

4. SEAMON, D., SOWERS, J. Place and placelessness (1976): Edward Relph. In: HUBARD, P., KITCHIN, R., VALENTINE, G. (eds.) Key texts in human geography. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications, 2008, s. 43–52.

Dwelling and Crossing[1]
Cosmin Radu

An important aspect that needs to be mentioned here in relation to the dam is that, until 1989, it politicised the everyday life at the border to a degree precedented only by deportations and the coming of border guards in the late 1940's, and it accentuated the negative effects of the 1980's consumer shortage as people were promised all sorts of facilities associated with the dam which were in fact not delivered. One medium of this politicisation was the landscape. The landscape people perceived changed dramatically in interaction with building sites, large numbers of colonists, and demolished, abandoned, or rebuilt parts of the river, towns and villages. This politicisation through multiplying the spaces for social relations was well illustrated in an account by Nelu from Turnu Severin.

1. The chapter from: RADU, Cosmin. Dwelling and crossing the frontier: political subjectivities and moving landscapes on the Romania-Serbia border. In: New Europe College Yearbook 2010–2011. Bucharesti: New Europe College, 2011, pp. 339–376.

The dam was presented as a grandiose feat, and a whole journalistic and literary movement started to promote the dam and the new world to emerge through it.[2] Nelu was part of that movement, as a journalist for an important party's gazette. He wrote about the dam in terms of a *citadel of light*, a *bridge of light* – a great accomplishment by the state, socialist economy and society. This was not just a reproduction of the official creed but, as he suggested, it was also his sincere expectation for the future.

We were happy because this gigantic construction was being built. A cult of work was flourishing here, construction workers were highly

2. COPCEA, F. Drumul bărbaților. Craiova: Scrisul Românesc, 1985. / COPCEA, F. Demiurgii. Drobeta Turnu Severin: Lumina, 2002. / GRASU, I. Porțile luminii. Drobeta Turnu Severin: Prier, 2002. / ROMAN, I. Vărsătorul de piatră. București: Eminescu, 1980. / RUSU, V. Orșova, cetate a iubirii. Timișoara: Eubeea.

respected at some point. I was bewildered by the transformations that were happening around me.

The multitude of construction sites was astonishing and dynamic. Every day brought something new, everything was transforming quickly. Every day new equipment would show up, and something went missing – maybe a hill, maybe a mountain. The Danube itself was drained and the shores of the river were quickly changing.

At some point I got lost on the construction site even though I had been there from the beginning. It was a hundred hectares long, including the living spaces. It was like seeing the genesis of another world, the genesis of light, as the water was turned into light. An earthly tectonic controlled by man who could have seen himself as a demiurge.

The Iron Gates site was an immense conglomerate, as there were many construction sites, actually – an entire universe. People used to work 10-12 hours a day. Also, there were people who died in work accidents. For example, when they were drilling a mountain to build a tunnel, 30 people died as they were working underneath the rocks and a huge cliff fell on top of them. But, as Nelu, continued, *Nothing can last without sacrifice. And, as you asked me about Ada Kaleh, the island with the backward Turks living there was a necessary sacrifice too.*

Though not easily representable, the new world came up as a deep antagonist force against the backward and simple life to which people were used to the border.

A while back, fishermen used to fish among the weeds, on the water, but then we saw the 24-ton turbines with hundreds of pieces being assembled.

In addition to this techno scientific spectacle of transformation of nature, the party set into motion a large plan of employment for the rural labour force. They offered well-paid work to thousands of people from villages. A common worker at the dam made roughly three times the wage of a high-school teacher. The administration of the Iron Gates used to send recruiters to villages. The recruited were unskilled workers who received quick training on jobs. *Nelu made me aware of the fact that they were coming to the site wearing only a few clothes, they didn't even know what it meant to shower.* In addition, they received benefits such as clothes, houses, bonuses etc. For Nelu, the construction of the dam was *a huge step towards civilisation: from their straw mattress back home to a real bed and modern furniture.* In this context, Turnu Severin grew fast and most of the people stayed.

The construction of the dam and the river's new landscape were glossed through stories of those who worked there

– particularised as heroes of socialist construction. The dam lived very much through the people who worked at it, who had a unique opportunity to become founding characters of an impressive creation. They were often referred to as *creators of landscape, artists of nature's transformation. They entered the mountain's entrails,* as Nelu imagined them. The newspapers often made famous people out of apparently common workers. For example, this was the case of a blacksmith who worked on the entire metal structure of new Orşova. In turn, as Nelu recollects, people were proud that they did important work for the dam.

In contrast to this picture, there is a different subject position which still antagonises the transformations. The relations of the former dwellers of Ada Kaleh with the island in the wake of the dam are illustrative. Adnan told me that:

I always dream of it. When you know something is disappearing before your eyes, something you will not see anymore, it is very tragic. Only people who went through this know the feeling. Some men wept because they knew they were never going to see the place again.

The dream of such people is to materialise their place, their familiar landscape. The desire to see the island, or other lost places, including old Orşova or Vârciorova, was expressed by many. When Adnan worked at a coffee house in Turnu Severin, after the opening of the dam, he often passed by with his car and he always looked for the island, but he could only see the plain waters of the river. He confessed that at times he imagined that the level of Danube would decrease and that he would thus be able to see the island. The island is now 40 meters below the waters. Adnan continues saying that. *The island was like my wife and child, or it was a parent to me, nothing can*

ever replace it. The same feeling is recounted by Esin. *When I'm on the road, near the island, I always try to find it.* It is not just his personal effort to rematerialise the island – media people often come and ask him questions for radio or TV reports.

I'm a rarity, many have died, I am the only one left. On one of these reportages I went to the place where the island once was, on the water, to tell the story. The reporter phoned me on the same day my mother died years ago – she laid buried on the Şimian island. And she is still there as the cemetery had not been based in Schela yet.

Esin considers his sentiment about the island to be a painful intimacy, and he told me he frequently declines participation in media reports.

For a year, everything I dreamt of was myself on the island. I often dreamt of old friends from there. Situations in which I worked. For example, the minaret for which I did renovation work that they destroyed it with dynamite. They used a lot of dynamite to put it down. It was so strong. A lot of my friends died and I often dream of these persons.

In his intimate relationship with the island, we find something that refuses representations from the outside, official images of the island and its former dwellers. To a certain degree, the lost materiality of the island leaves its former dwellers with certain memories and representations of the island, but also with a large amount of non-representable material. In relation to this, we need to mention that there are different practices of recollecting the island. For example, Adnan prefers to communicate rather official images and discourses about the island, including history, folklore, everyday life issues, all described in a romantic version transmitted through pictures, books, letters from his large, personal collection. He does a form of dissemination with apparently little emotional investment. In contrast, Esin is not interested in these forms of communication. In addition, although both Esin and Adnan reactivate Ada-Kaleh through dreaming, Esin seems to take this issue more seriously. Dreaming the island is a way of remembering and reinventing the island in one's own, subjective terms, as much as it is used as a claim of an intimate relationship that is only fragmentally shared with the others. Esin ironically told me about an Austrian student who visited him. Technically speaking, the student wanted to learn more about the island, but he actually knew more details about about it compared to Esin. to Esin. It all culminated when the student showed Esin

some photos from archives. In one of the photos there was Esin with his grandmother! – a picture that Esin did not have in his personal collection. Interestingly, he even told me, *I am a quasi-illiterate about the island.* There are many things about Ada Kaleh Esin shows no interest in. Yet, his attachment to the lost place is dramatically intense. Engaging with different forms of testimony, Adnan reinvents the island as a form of preponderant technical knowledge that provides easy visual representations of the lost landscape for him and others. On the other hand, Esin, in his reinvention of the lost place does, primarily produces a non-representational form of knowledge about Ada Kaleh. Much more than seeing it, Esin feels the island in the absence of material testimonies.

It is not just the island that is missed and fantasised about so much, but also the Danube itself – the river as a space of dwelling and crossing. The Danube is no longer the same river after the construction of the dam.

The Danube was very clean before – I used to drink from it. Now it's a mess because of the dam. The river has grown wider and the water is rising. The Danube was more beautiful back then. The Danube was a flowing stream back then. Now, it is a dirty lake of accumulation, growing and flooding everything around, year by year, as it has not been cleaned for more than 20 years.

From the friendly natural and built landscape as they knew it, the Danube has now become a threatening and uncontrollable presence. Esin is very nostalgic about that lost dwelling. *I would have loved to keep on living where I was born. If the island wouldn't be under water, I'd surely be living there today.*
The same nostalgia exists with regard to another border place – the old Orşova. Constantin recollects that:

It took us 5 years to move, and moving was a sort of collectivisation. They asked you if you wanted to move, but in fact they were forcing it on you. You had no choice. 'Get out of Orşova, at 12 o'clock everything will be flooded!' – they screamed through megaphones. This was around 1971. And all my childhood got flooded, everything was under water in an hour tops. I simply couldn't believe it.

Constantin saw the water coming towards the town. He still remembers a church being flooded, the very same church he was baptised in as a child. Reflecting on the issue, Petre told me that nostalgia for the old town still lingers in all the people living in Orşova except those who did not live there before the flooding. It is, however, a big puzzle and curiosity to the younger inhabitants.

People of old Orşova never dreamt of themselves in the new town. I often dreamt of myself in the old city, finding my old friends, old places, or seeing the water swell. I've been living in the new town for over 40 years, but I still dream of the old one.

Petre suggested to me that his dreams would have probably had a different object if living conditions were different.

It was decent until the 1980's. Then – the decade when we did not have electricity in our flats, when we had no food, although we were told we had one of the most productive companies in Europe near our town.

It is again important to note here that my respondents speak to this ethnography retrospectively. Their present accounts on past emotions, actions and intentions are

mediated by numerous external forces, as well as by subjective engagements with their everyday life, past and present, including memory's selectivity and levels of distress. In some cases, dissatisfaction with the present (being unemployed, or about to get laid off, or being unhealthy) or accentuated emotional states such as nostalgia for friends and kin, lost places, social relations, leisure activities, or occupational opportunities influence their discourse on the past engineering into the border landscape, or other issues. In a way, articulating narratives in the present about past events work as compensating and *justice*-making opportunities for my respondents. Yet this possible instrumentality of narratives does not preclude the validity of constructed discourses. On the contrary, it reveals that narratives provide different evaluations, intriguing articulations of political subjectivity and descriptions of processes from which they were generated.

From the stories about the construction of the dam, crossing and dwelling appear as different, yet related modes of subjectivation. They form a productive context of political self-becoming, a way to create border spaces and temporalities in the form of events and narratives on events that turn out to be evaluations of my respondents' own lives. Many accounts above refer explicitly to the border space once materialised as a familiar landscape, and then radically changed. Landscape has been complied with or resisted against by people, and formed both the conditions and outcome of border remaking. As my ethnography shows, this outcome is yet imprecise, contested and lived in different forms. Imagined rematerialisations of the old border landscape and the refusal of representations from *outside* (like in Esin's case of engaging with the lost island) are proofs that the border is an object of contested knowledge. Resulting diversity, multiplicity, lack of consensus and a significant deal

of dissatisfaction and political contestation lead us to conclude the impossibility of constitution of the border into a clear-cut, stable entity.

The diversity of spatiotemporal referentialities internalized and used by my informants in their assessment of their relations and situations is intriguing. Forces that backed transformations, including the landscape and the interventions regarding it, often remained outside my informants' control, and in this way became metaphors for the indeterminacy of life itself. Deep antagonisms in relation to the isolation and brutal defence of the border, deportations, dam construction, floods and relocations and regionalisation produced a site of ongoing transformation and a productive context for everyday and official party politics. As this section shows, the ethnographic examination of narratives of lives at the border is crucial in understanding the border entity's complex dynamics and its incongruence with *official* representations and

discourses within the frames of strict territoriality, sovereignty, or fuzzy concepts such as *culture*.

However, the formation of political subjectivities is paradoxical and fragmented. As revealed in the ethnography, my respondents may refer and evaluate objects of their everyday life differently, according to the spatiotemporal context of relations. Esin mentions the enthusiasm he initially manifested in the perspective of their relocation from Ada Kaleh. Life on the island had been tough, rudimentary, while relocations opened new perspectives and promises for a better life. Yet his present position about the island is completely different – he wants it back, he would live there if possible. The dam construction had produced a long-term sentiment of disown, which was not compensated by the opening of the border and its intensive crossing, especially after 1989. The various spacetimes of his relations and life cannot be put together, their reconstitution seems impossible for Esin. His crossing and dwelling practices remain sequences of shifting subject positions that elaborate either manifest or quiet everyday politics.

In spite of the deep dissatisfaction with dwelling and dispossessions, controls and surveillance of all kinds, there were people who engaged actively in supporting the authorities and the border guards in identifying potential flights to Serbia. One of my respondents who had connections with such people is Petre. *There were many informers. Even I myself was constantly visited by a man from Securitate who was asking me to report on friends and acquaintances.* Petre also recalls that the informers were part of the local population. Some were people subjected to many restrictions; some were *friends with border guards*. In particular, as Petre told me, there was a young man from Orşova, a mentally disabled person, who thought himself a border guard. The soldiers fed and clothed him. Their service meant a lot to him and he offered a lot of information on suspects.

Another good example of how persons became paradoxical (acting and reacting) subjects in relation to the frontier is Nelu. His family, as mentioned above, were deported to Bărăgan in 1951, where they spent four years and six months. They came back, but their houses in Balta Verde, their village of origin were occupied by the local collective farm as a result of the local collectivisation of agricultural properties. So they moved to Turnu Severin, where Nelu went to high-school. If he had ever mentioned that he had manadatory residence in Bărăgan, he would never have gotten into high school, as selection was very politically oriented. But his father was a good worker at his new job and occupied a mechanic's vacancy at the local public transportation company. Therefore, Nelu had a good and credible certificate. Still, his application to university in Timişoara was rejected, even though he handled the written examination quite well. By mistake, he filled in his autobiography with real details,

including the experience of deportation. By disguising his past, he managed to get into an institute for primary school teachers in Craiova. Then, he was assigned as a primary school teacher in a village, Jidoştiţa. Years later, he entered university in Bucharest. Because there were not many literarily talented people around, they made him a local party member and hired him at Viitorul, in Turnu Severin, a powerful newspaper run by the party. *If I would have written bad things about some director, I could have removed that person from his good post in three days. It was a great power assigned to me.* At some point, he was kicked out of the party organisation on the allegation of immorality when he divorced and remarried an engineer. A friend helped him return to his old teacher's job.

That's where the Revolution caught me. After 1989 they made me a high school teacher, then I was a member of the county's council, for 5 commissions at the time, under the Ecological Party and the Social Democrat Party. I, who was deported, hung around Iliescu, a bolshevik (laughing).

The above stories reveal a politicised border in which crossing and dwelling give different meanings to one's own life. Dwelling has generally been understood as peaceful grounding of one's existence, an autonomous and depoliticised category of subjectivity.[3] My case explores a different kind of dwelling though – one that does not elude struggle and contestation – a process of making a political subject. Dwelling, in this understanding,

3. HEIDEGGER, M. Building, dwelling, thinking. In: HOFSTADTER, A. (trans.). Poetry, language, thought. New York: Harper Colophon Books, 1971, pp. 143–62, 1971. / INGOLD, T. The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill. London, New York: Routledge, 2000.

is not necessarily part of the individual spatiotemporal choices. Ilie, Nelu, Petre, Constantin, Adnan, Esin and all the others are persons who were transported in various spatiotemporal relational contexts to which they developed various narratives and counternarratives, resistance and compliance with powerful actors that aimed to transform their lives. In their dwelling at the Romania-Yugoslavia border they were accompanied by sentiments of insecurity. For some of them, crossing appears as a practice that did not necessarily compensate the bitter sense of dwelling. Further fantasising was then produced, especially in the context in which crossing, as a practice or imagination, offered them an opportunity to critically consider *concepts* of *place* and *dwelling* in relation to their personal situations.

As revealed in the narratives of my informants, there were processes that altered the sense of dwelling at the border. Among these, the border enforcements of the last

decades, including harsh border regimes with selective crossing authorised at some point, or deportations linked to nationalisation of property in the 1940's and 1950's, and forced displacements and changes in landscapes, were of primary influence. Illegal flights of people trying to escape into the West across the border, massive labour migration to Western Europe after 1989 and general urban abandonment in the area came to complement those processes and indicated the uneasy relations that individuals developed with the place. In addition, the Romania-Yugoslavia border has constantly been marked by unemployment and poor industrialisation, marginality and poverty of local populations, mainly involved in angling on the Danube. Dwelling has further been dramatised through the long history of crossing and relations between the Romanian and Serbian border populations that produced an antagonistic and anxious sense of living with the place. Therefore, dwelling is for many a hopeless condition of being left there, with no opportunity and little expectation for the future.

An aspect that struck me during fieldwork was this dissatisfaction with current lives. One of the few things that made many people happy were the *escapes* to the Serbian town of Kladovo facing Turnu Severin from the other side. They went there with friends and family and spent afternoons at pubs and terraces, or on the local sand beach. These trips to Serbia were enjoyable, but also accentuated the bitter taste of dwelling in their town because of their perceptions of differences and asymmetries between Romania and Serbia since the opening of the dam in socialism. Their Serbian neighbours not only smuggled Western goods to them in times of shortage, but opened the horizons of their reflexivity. Until 1989, meeting Serbians at the marketplace in Severin, or going to Kladovo or Negotin, on the Serbian side, were occasions for reflection upon their own condition

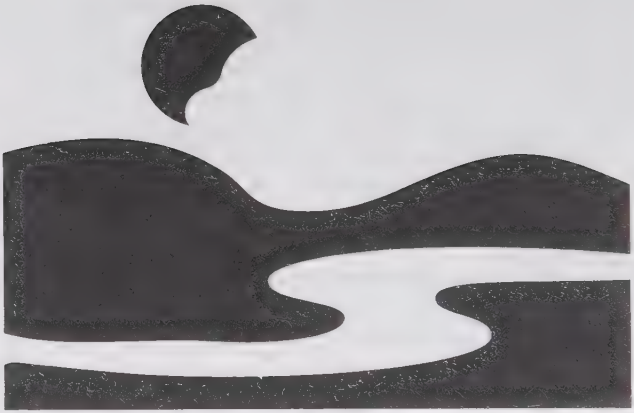

as subjects of an increasingly intrusive and aggressive state apparatus of control and surveillance. Through contrasts, they were offered opportunities to appreciate and envy the liberties and wealth of the Yugoslavian citizens authorised to travel and work in Western Europe since the 1950's.

Although this internalized asymmetry strengthened the sense of a disappointing dwelling, while spending time with petty cigarettes smugglers during my fieldwork, I noticed that those people did not complain much about their life in this place. Although involved in a risky activity which did not necessarily bring them considerable cash, under permanent attempts of regulation and surveillance in the border post as well as in the city, they seemed to be rather content with their mobile condition. Moreover, many of those who did not smuggle, would have very much liked to, having the fantasy of a better life through smuggling. In sum, dwelling at the border is a mode of non-belonging

and placelessness[4] (Seamon, Sowers 2008) compensated through crossing and various contestations which make and politicise the subject and the border as a topographical and imagined space-time. The urban reconstruction of border towns and cities since socialism is also a practice that stimulates further (critical) reflexivity upon dwelling and subjectivation. For example, Sorin worked in the urban planning office at the municipality of Turnu Severin before 1989. He told me that the Danube was only selectively accessible for the common dwellers of the city. This was not only due to the guards who were permanently present at the river, but also due to the organisation of urban space. *You do not feel the Danube in this town. I've been in Hârşova and I could feel it there, it was much closer to me. But it was not a border, as it is here.* He told me about the inappropriateness of the civic center in Severin, about how its building created lack of access to the natural landscape and its entertaining potential. *A city builds itself and this was not the case with our civic center.* The civic center had been reconstructed in a way that moved attention away from the river walk as a site for leisure to a place closer to the main road far away from the Danube. This distancing of the river from the senses and locals' leisure practices went along with the heavy industrialising of the place. In practical terms, long kilometers of the river walk were, after the war, occupied through setting up or extending industrial estates, including a navy building factory, a rail car factory, a military unit etc. The Danube, its landscape and enjoyments were thus transformed into a place refused to people, populated instead with factories and institutions of control, an ideological and material site of discipline and surveillance. The civic center rerouted the locals' walks on the promenade, departing separating them from the river.

4. SEAMON, D., SOWERS, J. Place and placelessness (1976): Edward Relph. In: HUBARD, P., KITCHIN, R., VALENTINE, G. (eds.) Key texts in human geography. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications, 2008, pp. 43–52.

Lineární perspektiva Železných vrat
A linear perspective of the Iron Gates

Zajímá mě, jakou roli má krajina a místo v utváření paměti. Odkážu se na citaci z textu Cosmina Radua, jenž říká, že subjektivizace a politický subjekt se utváří skrze krajinu a nějaký environment, místo či urbánní celek.

Myslím, že je třeba mluvit o místě jako místě paměti. Jakým způsobem se setkává to, co chápeme jako místo ve fyzickém slova smyslu, a to, co chápeme jako místo paměti, jako něco, co je spojeno s lidmi, kteří ten určitý prostor obývají. Řekl bych, že je v tomhle případě příhodné použít koncepci míst paměti, s kterou přišel Pierre Nora v 80. letech. Nora mluvil o tom, že vztah paměti a místa vzpomínání, historie a místa se proměňuje v čase. V základu existují tři typy vztahování se paměti a místa. První typ, ten nejstarší, je spojený s komunitami, se společností, která si svou identitu vytváří pouze na orální paměti. Tedy na paměti, která je ústně předávaná v rámci společnosti, je živá a neustále se proměňuje. Řekl bych, že v případě ostrova Ada Kale

hrála roli živé a dynamické paměti komunita, která tam žila a sama si utvářela tento typ paměti spojený s místem každodenního obývání. O této paměti vlastně asi už moc nevíme. Máme náznaky vzpomínek lidí. Tato nejdynamičtější paměť nejvíce podléhá zapomnění, jelikož její nositelé jsou její jedinou fyzickou součástí. Pak je druhý typ paměti, kolektivní paměti, která je nám o něco blíže. Nora ji popisuje historicky. Říká, že v moderní době přišla paměť, která je více konfrontovaná s historií. Jde o kolektivní paměť, například paměť národa nebo státu. Řekl bych, že v případě Ada Kale se i tenhle typ paměti velmi silně podepsal na celé řadě aspektů. Jeden aspekt je bezpochyby to, že se samotný přesun stal součástí nějakého mezinárodního vyjednávání, bilaterálních vztahů, tzn. vyjednávání o tom, co místo bude znamenat. To už je velmi blízko k historii. Když se tedy místo stává součástí určité národní paměti nebo kolektivní paměti v širším slova smyslu, hovoříme o druhém typu paměti, který podle Nory přišel s moderní dobou. Pak

existuje třetí typ paměti, který Nora historicky zařazuje zhruba do 70. let 20. století. Předchozí obrazy kolektivní paměti se začaly chápat jako překonané, jako něco vnějšího, vůči čemu se lidé vymezují a začínají hledat individuální paměť. Začínají si sami nacházet vztah k místům, a to bez potřeby státu nebo národa. Tenhle třetí typ paměti, myslím si, je právě to, oč se v poslední době snaží například ta facebooková komunita, která shromažďuje historické materiály související s Ada Kale. I tohle je příkladem, jak nacházet nějakou specifickou paměť, která je mimo velké oficiální rámce. Řekl bych tedy, že s odkazem na Noru místo ostrova Ada Kale současně je, ale i historicky bylo předmětem různých typů paměťové práce, mnemotechniky. Tedy toho, jakým způsobem se paměť ukládá, jakým způsobem se s ní pracuje. Tři vrstvy, tak, jak je Nora definuje, se tu zajímavým způsobem propletly.

Nenapadá Vás nějaký příklad vymezování se vůči identitě, která je utvářena odjinud?

Pokud budeme mluvit v souvislosti s identitou, kterou si vytvářejí lidé, spojenou s místem, že se místo snaží zapojit do nějakého kontextu národní, státní paměti. O tomhle svědčí některé pokusy turecké vlády o zapojení zvnějšku do Ada Kale, tuhle malou komunitu vrůst do národního rámce tureckého. Turecko ve 20. letech zažilo vekou nacionalizaci, modernizaci a právě v téhle době je datovaný i největší turistický ruch spojený s ostrovem. Dnes již nevíme, jaké měli tehdy praktiky, jak se vůči etnizaci vymezovali. To bychom museli zkoumat paměť prvního typu, která dokáže přetrvat maximálně tři generace. To je ta paměť orální nebo zkušenostní a ta se předává takhle generačně a lehce vymizí. Ale příkladů, kdy komunity odmítly být součástí nějakého moderního národa nebo státu a začaly nějakým způsobem pracovat s vlastní etnizací, by byla v Evropě celá řada. To jsou například národy, o kterých se dneska moc neví, protože byly překryty různými národními příběhy.

Například Kašubové v polsko-německém příhraničí, kteří tvořili malou komunitu, která odmítla identitu polskou nebo německou. Dodnes je tam snaha udržovat nějakou vlastní identitu. Myslím si ale, že to může souviset hodně s tím, v jakém prostoru a v jakém kontextu se komunity objevují. Tlak může být daleko větší a problematičtější v místech, které jsou hraniční mezi moderními identitami, což tenhle případ splňuje.

Tím pádem tam nebyl prostor, aby byli lidé zapojeni do nějakého národního příběhu-paměti. Byli vždycky na hranici a prostor pro nějakou subverzi nebyl moc silný. To zaprvé a zadruhé bych si nepředstavoval, jak ukazují nějaké jiné příklady, že turistický zájem a orientalizace byly něco, co by nutně museli odmítat. Protože ve chvíli, kdy takový zájem přichází, přicházejí i prostředky a ekonomický zájem s tím spojený. To pro komunitu přináší zdroje, které v té době nemá. Takže z antropologických výzkumů je zřejmé, že se tyto komunity nutně nebrání. Samozřejmě že někdy ano.

Vznikají tedy situace, které jsou v podstatě koloniální, kdy se komunita orientalizuje. Vznikají hybridní kulturní podmínky, kdy místní lidé částečně přijímají něco od lidí, kteří tam přicházejí, a současně to, co je jim vlastní, tak nějak komodifikují do toho, co můžou nabízet a z čeho můžou mít nějaký prospěch.

Existuje něco jako infrastruktura paměti? Může souviset s nějakou metodikou, jak vykládat historii Ada Kale, jak by se mohla proměnit metodicky?

Pokud jde o pojem infrastruktury, myslím, že se musí chápat šířeji, jako něco, co aktivně vstupuje do utváření paměti. Není to jenom materiál nebo v původním slova smyslu dopravní komunikace. Na případu Ada Kale můžeme vidět, že infrastrukturu paměti nemohou vytvářet jenom budovy, které je možno přemístit, ale vytváří ji silněji celé prostředí. Moderní přístup, v tomhle smyslu památkářský, který byl předtím turistický, politický, řekněme politicko-vojenský, žije představou, že je možné z infrastruktury něco vyjmout a jenom to zachovat, čímž se zachová i nějaká paměť. To je ale typické pouze pro paměť, která se snaží vytvořit kolektivní identitu národa, státu či širší komunitu Evropy, která pracuje s tím, že vybírá jednotlivé prvky a potom z nich skládá příběh. To by znamenalo, že pravděpodobně za projektem přenést jakési ikonické prvky a celou stavbu na nové místo, musela být představa, že tam budou nejen ti lidé, ale i historická hodnota. Představa o tom, že se místo stane součástí nějakého památníku, bude vřazeno do toho, čemu Nora říká historie, neboli do toho, co je sepsáno, co se snaží systematicky uspořádat prvky do národního příběhu. V tom prvním slova smyslu paměti, která je orální a dynamická, má infrastruktura úplně jiné pojetí. Infrastruktura je všechno, co vidíme na fotografiích, včetně stolíků, čepic a tak dál. V tomhle smyslu je i materialita daleko širší a paměť tohoto typu pochopitelně není udržitelná, mění se, pokud se infrastruktura

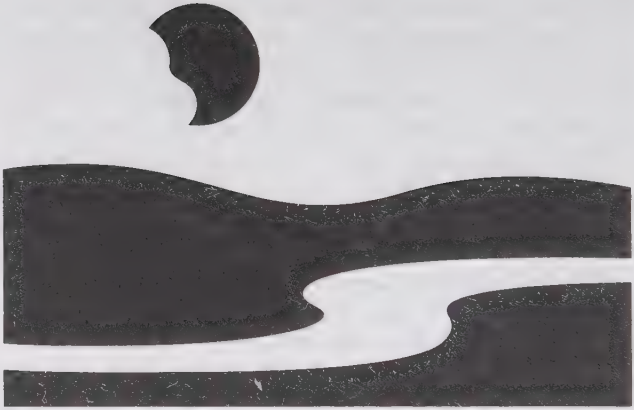

rozpadá. To se projevilo pravděpodobně v tom, že lidé odmítli jít na nový ostrov. Výsek infrastruktury jim vlastně nemohl stačit. Jejich paměť měla infrastrukturu daleko bohatší a širší a to, co bylo pro ně v té infrastruktuře paměti důležité, našli asi jinde. Mám na mysli to, co bylo v tureckých komunitách jinde v Rumunsku nebo v Turecku. Je podle mě možné takhle vyložit jejich odmítnutí přejít na nové místo s několika kameny, které pro ně byly něco vlastně ne úplně důležitého z hlediska jejich infrastruktury paměti. No a z hlediska třetího typu paměti bychom mohli určitou individualizaci paměti vidět ve snaze jít proti těm národním příběhům. Tato paměť je charakteristická tím, že se vlastně vybírají zbytky infrastruktury, kterým se snaží dát nový kontext. Paměťový kontext je utvářen individuálními problémy, dílčími pohledy na svět, který jednotliví lidé mají. Je to paměť, která je organizovaná lokálně. Nevím, zda existuje dnes nějaké sdružení, nebo jsou to jen individuální zájemci.

Pravděpodobně tam žádné sdružení není. Čím si myslíš, že ta zpětná individualizace je zapříčiněna?

Jeden výklad je, že retradicionalizace je zapříčiněna tím, že ve chvíli, kdy lidé přestali věřit velkým národním příběhům, kolektivní paměti v tomhle slova smyslu, nastalo vakuum. O původní orální paměť už byli lidé připraveni národním státem, a tudíž hledají a snaží se nacházet nové tradice. Snaží se hledat jakékoli pozůstatky a dávat je dohromady, aby v nich hledali smysl mimo modernistické rámce. Druhé vysvětlení je, řekl bych, postkomunistické, protože postkomunistické země měly celou řadu takových míst, které režimy určitým způsobem vyčistily a po pádu komunismu se začaly postupně znovu objevovat. Jde o hledání něčeho, co bylo předtím komunistickým režimem potlačeno, nějaké tradice v opozici. V celé řadě postkomunistických zemí je od 90. let snaha hledat a obnovovat staré památky zespoda, nikoli v rámci nějaké státní památkové péče. Možná by se to dalo vyložit i politicky. Paměť na komunistický režim vyvolala protireakci hledat kontrapaměť. Hledat vlastně to, co bylo předmoderní. To, co bylo ještě před tím, než přišel komunismus, který je ztotožňován s modernistickou představou. Samozřejmě se ukázalo, že komunistický projekt byl jenom jedním typem modernistického projektu, který jsme tady měli. Mimochodem tento hydrologický ústav je vlastně typem modernistického projektu, který nebyl vůbec propojen s touhle politickou ideologií, ale byl spojený s politickou ideologií československou, čechoslovakismu a s myšlenkou, že československý stát je modernistický a dokáže si poradit s přírodou a vytvářet paměť nějakým způsobem centrálně, ovlivňovat přírodu, místo atd. Postkomunistická snaha hledat něco antimodernistického, protože tím bylo myšleno něco antikomunistického, je specifická, a tohle může být jeden z jejích případů. To bychom se ale museli ptát lidí, kteří dneska objevují tyto památky a snaží se je dokumentovat, proč to dělají.

Zajímá mě proč, když tedy teď přistoupíme na diverzitu, když se vymezíme vůči modernitě, stoupá taková vlna nacionalismu. Proč, když jsme teď naopak schopní myslet infrastrukturně, přemýšlet environmentálněji, když příroda není už jen něčím pasivním, ale i aktivně utvářejícím, proč se nyní vytváří tolik polarit?

To je vazba, kterou to místo má. Můžeme myslet na aktuální krizi, která je spojena s tzv. migrační vlnou, což je ale jenom jeden aspekt celé té krize, vlastně několika krizí, které byly pojmenované jako krize v posledních řekněme osmi letech. Tyto situace vlastně pak provokují snahu o konzervativní znovuvyvolání identit, které se jako by začaly od těch 70. let. ztrácet. Já v tomhle vidím vlastně reakci na, nemám to slovo rád, postmoderní individualizování paměti a její subjektivizaci a lokalizaci atd. Protože ve chvíli určitého ohrožení vzniká poptávka po klasických moderních identitách. Nový nástup nacionalismu je vlastně sentiment

po moderně, po moderních identitách, které byly jasné, byly jasně vymezené a člověk k nim patřil, a tím pádem je zastával. Měl jistotu hodnot, které třeba k češství nebo evropanství patří. Samozřejmě návrat nebo sentiment neznamená, že se opakují stejné postupy jako při vytváření moderních identit národních a dalších státních. Naopak ty se zase nějak hybridizují. Asi míříš k identitářskému hnutí, které je zase jenom jeden příklad z celého konzervativního společenského, politického proudu, který je v posledních letech v Evropě velmi silný. Je zajímavé, že identitářská hnutí, kterými jsou někdy malé skupinky lidí označované za krajně pravicové, si vzaly pojem identity obecně. Nevzaly si představu nějaké konkrétní národní identity, nýbrž říkají, že brání identitu jako takovou, neboli že moderní pojetí identity je třeba bránit. Identita může být podle nich lokální. Spojena s nějakým regionem, národem, státem, Evropou, ale vlastně to, oč jim jde, je vůbec zachovat a znovu oživit moderní pojetí identity, které se začalo vytrácet a vyvolávat nějakou nejistotu ve chvíli, kdy přišel nějaký spouštěč, ať už je to hospodářská, nebo bankovní krize. Chápal bych to jako snahu obhájit moderní koncept identity v reakci na to, že se paměti začaly nějak individualizovat a rozpouštět atd.

> Mně se líbilo, že Cosmin Radu popisoval identitu a ostrov skrze jeho fungování, infrastrukturu, která byla hodně definovaná tím, že byla mezi dvěma státy. Dialog mezi dvěma státy se proměnil. Když to teď přeženu, ostrov byl ztělesněním nedomluv. Militarizoval se, když se vytvořily ostnaté ploty. Vytvářel se strach, že bude někdo ze strany Srbska střílet. A přehrada byla zase ztělesněním domluvy a spojenectví.

V tomhle smyslu pojem infrastruktury může znamenat skutečně tu dopravní spojnici. Ale může se to chápat i v širším symbolickém slova smyslu, že infrastruktura je

něco, s čím se může pracovat a co se vztahuje k hranicím. Podle mě klíčovým v tomto případě je historický kontext, v němž vždycky byla hranice už od vzniku pevnosti. Celá infrastruktura vznikla proto, že tam byla hranice. Hranice něco buduje, vlastně se buduje infrastruktura hranice, která má charakter specifický pro hranici. Tzn. je to pevnost, protože má bránit tu hranici, tudíž má oddělovat. Také je ale chápaná jako něco, co spojuje. To je samozřejmě velmi zajímavé napětí. Nicméně v tom prvním případě je zřejmé, že infrastruktura, která tam vznikla v rámci pevnosti a původního vojenského účelu, začala fungovat jako místo, které nakonec něco spojovalo, protože tam minimálně jezdili turisté z různých částí a z různých směrů. Zároveň to místo, jestli jsem dobře pochopil, žilo mezi válkami dost právě tou komunikací a spojováním. V tomhle by se dala vidět proměna původní povahy infrastruktury, která má oddělovat k tomu, že spojuje. Pak tam v 50. letech došlo zase k rozpojení. Ostnatý drát jako infrastruktura

oddělení zemí, které mělo určité politické důvody. Ten historický kontext asi nemá moc cenu rozebírat, proč o to Jugoslávie usilovala atd., dalo by se říct, že je pochopitelné. Obě země se snažily získat určitou nezávislost na Sovětském svazu a v tomhle měly společný zájem. Snaha udělat z toho opět místo infrastruktury, která spojuje, je vlastně zajímavá a byla vlastně poměrně úspěšná, protože zlikvidovala tu pevnost, úplně smazala tu infrastrukturu, která tam existovala do té doby a která rozdělovala. Současný pokus tu hranici odhalit je dán napětím mezi smýváním hranic v rámci Evropské unie, což je velmi silný diskurz, a současně vytvářením vnějškové hranice Evropské unie. Právě téma hranice je, myslím si, hrozně aktuální, neboť je tady v konfliktu původní evropská představa o rozšiřování Evropské unie a mizení hranic atd. s představou, že Evropa musí mít nějaké hranice a že ty hranice musí být právě tou hranicí, jež odděluje. V tomto evropském optimistickém diskurzu vznikla představa, že hranice nebudou hrát vůbec žádnou roli, že může existovat svět bez hranic. Avšak tahle představa dost výrazně narazila v současných migračních krizích. Evropa bude muset znovu promyslet, co je to hranice, co to znamená. Hranice nezmizely a pořád tady jsou a bude potřeba je znovu definovat.

V případu Ada Kale je zajímavé, že hranice je utvářena přírodními podmínky, a to řekou, která rovněž sloužila jako komunikační prostředek, ale v určitém pojetí se hranice může zdát něčím statickým, materiálním a podmiňujícím.

Přírodní hranice fungovaly jako hranice společenství a států vždycky. Je to ten nejstarší typ hranice společenství. Je to spíš typický příklad – hranice, která je daná řekou a pohořím. Co není typické, je, že je uprostřed řeky nějaký ostrov, nějaká enkláva uprostřed hranice, která nepatří ani jedné, ani druhé straně. Infrastruktura paměti patří jakoby

společenství, které je vzdálené, turecké, které se po nějaké době ze zbytku území vytratilo a ztratilo přímou hranici s tím společenstvím. To je velmi netypické a v tomhle jde o velmi zajímavý příklad. Společenství, které žije na hranici mezi dvěma jinými společenstvími. Komunita na Ada Kale byla vlastně abnormální situace. V tomhle je to opravdu zajímavé v přemýšlení o hranicích.

Nastává situace, kdy pak krajina funguje jako něco, co se z pozadí dostává do popředí.

To je určitě pravda. Ona by pevnost ani nevznikla na nějakém místě, které by nebylo přírodně specifické, tzn. nedosažitelné, hájitelné atd. Vojenská pevnost jako taková předpokládá nějaký kontext krajiny, tím pádem vyčlenění z krajiny, protože má být hájitelná. Ostrov byl zřejmě od začátku obydlen s tím, že je to zvláštní přírodní místo. Z hlediska krajiny byl tady člověk, který to osídlil, vybral si místo, protože má tenhle charakter. To, že byli lidé,

kteří tam žili, nějakým způsobem ovlivněni krajinou, která tam byla, že byli víc izolovaní, potom souvisí s tím, že se změnila funkce osídlení. Původně vojenská pevnost se změnila na městečko, obec. V tom smyslu se změnil i vztah k okolní krajině. Je otázka, co by se s tou komunitou stalo, kdyby ji nezatopili. Pravděpodobně by taky nějakým způsobem začala mizet nebo by mizela postupně nějakými tlaky. Nebo by se z ní stal skanzen, což by znamenalo, že by odumřela.

Zajímalo by mě, kdyby se tenhle přesun dělal teď, jak by probíhal a jaký by se vytvářel mediální obraz vzhledem k tomu, co se děje dneska. Teď tohle není úplně představitelné, protože to byl modernistický projekt, který už dneska není reálný. Dneska tohle uvažování není možné. Uvažování, že je možné přesunout jen s výsekem infrastruktury nějakou komunitu, společenství. To by dneska nezískalo ani společenskou či politickou podporu a v zásadě by to bylo něco, co by bylo v Evropě mediálně neobhajitelné. V kontextu Evropy a Evropské unie by to opravdu nebylo možné. Analogické situace, kdy se dnes vykupují pozemky a domy pro stavbu dálnic, jsou vlastně velmi problematické. Současný politický režim si s tím moc neví rady a řeší to většinou nějakou obrovskou finanční kompenzací, protože má prostě špatné svědomí, že vyvlastňuje nějakou infrastrukturu spojenou s lokální i rodinou pamětí. Ty případy jsou velmi medializované, když se vykupuje nějaký dům nebo pozemek na dálnici. Na tom se ale také ukazuje, že ti lidé, kteří jsou objektem takové snahy, nejsou úplně bezmocní. Naopak mají velmi silnou vyjednávací pozici. Takže kdyby to mělo proběhnout dneska, měla by ta komunita velmi silnou vyjednávací pozici. Ale jak říkám, není to úplně reálné, protože takové velké modernistické projekty jsou dneska v podstatě politicky, společensky i ekonomicky těžko prosaditelné.

I'd like to talk about the role played by landscape and place in the creation of memory. Let me refer to a quote from Cosmin Radu's text, in which he writes that subjectivisation and the political subject are constituted through the landscape and the environment, place, or urban complex. I think we have to talk about place as a place of memory. What are the intersections between what we understand as place or space in the physical sense of the word, and what we consider the place of memory, something connected to the people who inhabit the space. I'd say that in this case, Pierre Nora's conception of places of memory, developed in the 1980s, can serve us very well. Nora spoke about how the relationship of memory and the place of remembering, between history and place; changes over time. Essentially, there are three types of relationships between memory and place. The first and oldest has to do with communities, with societies that create their identity purely through oral

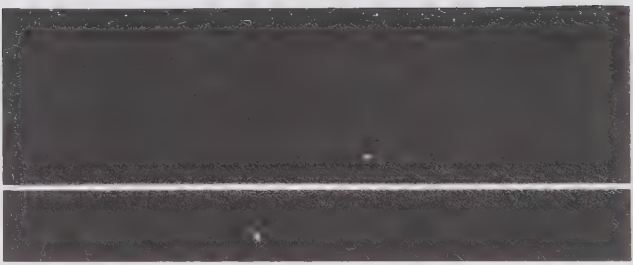

memory, i.e. memory that is transmitted orally within the society, living and constantly transforming memory. I'd say that in the case of the Ada Kaleh island, living and dynamic memory was enacted by the community that lived there while created memory was connected to the place of everyday living. We probably no longer know very much about this type of memory. Perhaps we have hints of people's memories. This dynamic type of memory is the most susceptible to forgetting, as its transmitters are its only physical component.

The second type, then, is collective memory, which is a little closer to us. Nora describes it historically. He says that modern times brought memory that is more confronted with history. This is the collective history of a nation or state, for example. I'd say that with Ada Kaleh, this type of memory also had its influence on a number of aspects. One of them was doubtless the fact that the relocation itself became part of international negotiations; bilateral

relationships, i.e. negotiations about what the place would mean. This is very close to history. So when a place becomes part of a certain national memory, or collective memory in a wider sense, we speak of the second type of memory, which, according to Nora, began appearing in the modern era.

Then, he claims, there is a third type of memory, which he sets historically in the 1970s. Previous images of collective memory began to be understood as obsolete, something external which people defined themselves against when beginning to search for individual memory. They began finding their own relationships to places without the need for a state or nation.

I think this third type of memory is what that Facebook community has attempted recently, gathering historical materials relating to Ada Kaleh. This too is an example of finding a specific memory outside of the official framework. I'd say, then, with reference to Nora, that Ada Kaleh is – and historically was – the subject of various kinds of memory work and mnemonics, i.e. methods of storing memory, of dealing with it. The three layers defined by Nora combine in a rather interesting way.

> Can you think of an example of people defining themselves against an identity that is created externally?

We're talking about identities created by people connected to a place; trying to include that place within the context of national or state memory. We can assume this from certain attempts made by the Turkish government to get involved in Ada Kaleh, to subsume this community within the Turkish national framework. In the 1920s, Turkey went through a massive process of nationalisation and modernisation, and it was then that the island experienced its greatest rush of tourists. Today, we do not know about their practice at the time; whether they spoke against ethnicisation or not.

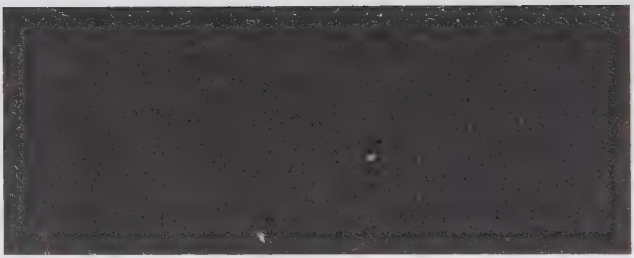

We'd have to be researching the first kind of memory, which can only last up to three generations. That's oral or experiential memory, which is handed down from generation to generation and is therefore easily lost.

There are many European examples, however, of communities who refused to become part of a modern nation or state and began working on their own ethnicisation. These nations are not very well known today, as they were overshadowed by various national narratives. As an example, let's take the Kashubians on the borders of Germany and Poland, who created a small community that rejected both Polish and German identities. To this day, there is a manifest effort to maintain this unique identity. But I think it might also have to do with the space and the context in which the communities appear. The pressure can be much greater and more problematic in the places that stand on the borders of modern identities, as attested by this example.

Therefore, in the case of Ada Kaleh, there was no space for people to be involved in some national story-memory. They were always on the border and the space for subversion wasn't very strong. That's the first thing. And secondly, I would not assume – as other examples show – that the tourists' interest and orientalisation were necessarily something that was rejected by the population. When this type of interest first comes about, the economic attraction and means also arrive. This brings resources to a community which lacked it at the time. Anthropological research suggests that these communities do not necessarily resist, though sometimes, of course, they do. These are essentially colonial situations regarding the orientalisation of the community. Hybrid cultural conditions are created in which the locals partially accept something from the newcomers, and they also commodify what they have into something they can offer and profit from.

> Is there something like an infrastructure of memory? Could it be connected to a methodology for interpreting the history of Ada Kaleh? jak by se mohla proměnit metodicky?

As for the term, infrastructure, I think it needs to be understood in a wider sense, as something which actively enters into the formation of memory. It is not simply material, or, as in its original meaning, transport infrastructure. Taking the example of Ada Kaleh, we can see that the infrastructure of memory consists not only of buildings that can be moved, but is more substantially constituted by the environment in its entirety. The modern approach, conservationist in this sense, used to be touristic, political, or shall we say political-military; living with the idea that something could be taken out of the infrastructure and conserved, also conserving memory in some sense. But this is only typical for the type of memory that attempts to create a collective identity of a nation, state, or wider European community,

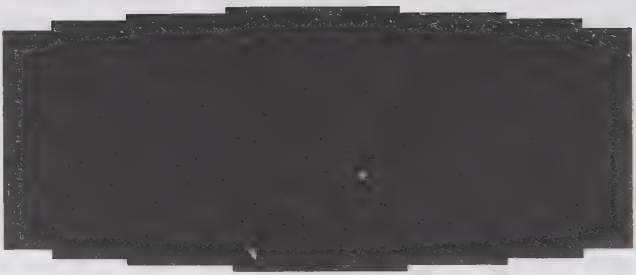

which works with the extraction of individual elements out of which a story is then composed. This means that behind the project of transporting certain iconic elements and the entire building to a new location, there must have been an idea that this would involve not only people, but also some historical value. There was this idea that the place would become part of some sort of memorial, that it would be included in what Nora called history, i.e. that which is written; that which tries to systematically arrange the elements into a national story.

In the first sense of memory, which is oral and dynamic, infrastructure is conceived in an entirely different manner. Whatever is captured on photographs is infrastructure, including tables, caps and so on. Thus the meaning of materiality widens too. Memory of this kind is of course unsustainable; it changes if the infrastructure falls apart. This probably played its part in the fact that people refused to go to a new island. This extraction of the infrastructure

could not be satisfactory. Their memory had a much richer and wider infrastructure, and it seems like they found those parts of this infrastructure of memory that were important to them elsewhere. I mean, what they found in Turkish communities in other parts of Romania, or in Turkey itself. I think this is a possible interpretation of their refusal to go to a new place with a few rocks, because from the point of view of their infrastructure of memory, these were not particularly important. And as for the third type of memory, we can perceive a certain individuation of memory in the attempts to go against the national narratives. This memory is characteristic in selecting remains of the infrastructure and setting them in a new context. The memory context is created by individual problems, partial views of the world which individuals have. It's locally organised memory. I don't know if there is some sort of organised group or if it's just individual people.

I don't think there's an organised group. What do you think causes this reverse individuation?

One interpretation claims that re-traditionalisation is due to the fact that when people stopped believing in grand national narratives, i.e. collective memory, a vacuum was created. The state had already robbed the people of their original oral memory, and so they tried to find new traditions. They searched for remnants and pieced them together in order to find meaning outside the modernist framework. I would call the second solution post-communist, because post-communist countries had many places that were somehow cleansed by the regime, slowly appearing after the fall of communism. It was a search for something that was suppressed by the communist regime; traditions in opposition. In a number of post-communist countries, there have been efforts since the 90s to search for and renovate old buildings and sights from the bottom up; grassroots, not as part of state-operated conservation services. Mem-

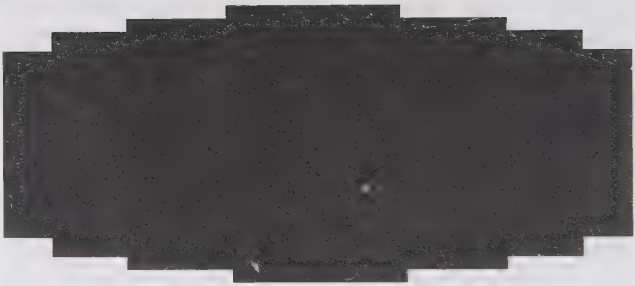

ories of the communist regime created a counter-reaction; a search for counter-memory. To search for that which was pre-modern. For that which was here before communism, which is identified with the modernist conception. Of course it turned out that the communist project was only one of the kinds of modernist projects we had here. Incidentally, this hydrological institute is in fact a type of modernist project that is entirely disconnected from this political ideology, but linked closely with the political ideology of Czechoslovakia, Czechoslovakianism and the idea that the Czechoslovak state is a modern state that can deal with nature and create some kind of centralised memory; influence nature, the place and so on. Post-communist attempts to find something anti-modernist, because this meant something anti-communist, were specific, and this could be one of those cases. But we'd have to go and ask the people discovering and documenting these relics today to ask them why they do it.

I'm interested in why – if we accept diversity as a guiding concept for now – once we define ourselves against modernity, we get this huge wave of nationalism. Why, if we are now able to think in terms of infrastructure, able to think environmentally, when nature is no longer something passive, but also actively constitutive, why are there so many polarities being created?

That's a connection the place has. We can consider the current crisis, which is connected to the so-called wave of migration, but this is only one aspect of the crisis – or rather several crises which were only designated as crises in the last eight years or so. These situations then provoke attempts at conservative re-summonings of identity, which started disappearing around the 1970s. The way I see it is essentially as a reaction to (and I use this term despite having my reservations about it) the postmodern individuation of memory, its subjectivisation and localisation and so on. In threatening times, the demand for classical modern identities increases. The new rise of nationalism is in fact modernist nostalgia, sentimental feelings for modern identities that were clear; clearly delineated. You belonged, and therefore you defended them. You had security as to the values connected to being Czech or European. Of course this return – this sentiment – does not mean that the same processes are repeated as during the creation of the modern identities of the nation and state. On the contrary, there is a certain amount of hybridisation. You're probably aiming for the identitarian movement, which again is only one example from this entire socially conservative political stream which has been on the rise in Europe during the last few years. It is interesting that identitarian movements, often small groups of people referred to as far right, interpret the concept of identity in a general way. They don't latch onto a specific national identity. Rather, they claim to de-

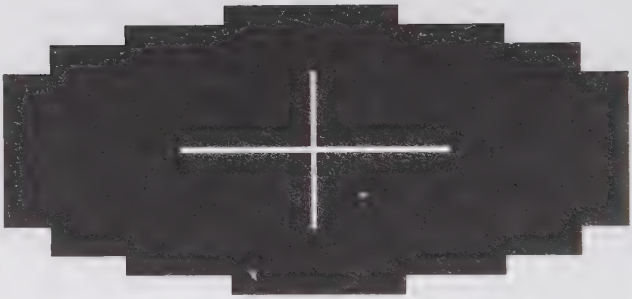

fend identity as such – in other words, that the modern conception of identity needs to be defended. They claim identity can be local – connected to a region, nation, state, Europe. But what they really care about is preserving and resurrecting the modern conception of identity, which has begun disappearing and creating insecurity at the moment a trigger appears, whether it is an economic or banking crisis. I'd lean towards understanding it as an attempt to defend the modern concept of identity in reaction to memory becoming individualised, dissolved and so on.

I liked that Cosmina Radu described identity and the island through its functioning and infrastructure, which was very much defined by being on the borders of two states. The dialogue between them was transformed. To put it hyperbolically, the island was a materialisation of the disagreements. It was militarised when the

barbed wire fences were introduced. There was fear that someone would shoot from the Serbian side. And the dam was then a materialisation of agreement and alliance.

In this sense, infrastructure can really refer to the transport connection. But we can also extend this meaning symbolically, considering infrastructure as something that we can work with in relation to borders. I think the historical context is crucial here, as there has been a border since the fort was established. The entire infrastructure was created because there was a border. A border builds something, in fact, the infrastructure of the border is constructed, which has a character specific to borders: it's a fort because it has to protect the border, so it should divide, but it is also understood as something that connects. This is, of course, a very interesting tension. But in the first case, it is apparent that the infrastructure that was built as part of the fort and the original military purpose began functioning as a connecting place – at the very least, it attracted tourists from all directions. And if I understood correctly, between the wars the island was very involved in communication and connection. A nice example of the transformation of the original nature of the infrastructure – from dividing to connecting.

In the 1950s, there was more separation. Barbed wire as an infrastructure of political division between individual countries. There's probably not much sense in discussing why Yugoslavia insisted on it and so on – we can say it's understandable. Both countries were trying to achieve independence from the Soviet Union and in this, they had a common interest. This attempt to make it a place of connecting infrastructure once again is very interesting, and it was, in fact, fairly successful, because it got rid of the fort. It totally erased the divisive infrastructure that had been there previously. The current attempt to reveal the border is determined by the tension between two discourses: the erosion of

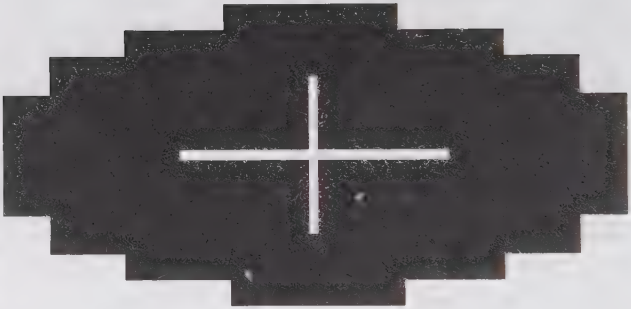

borders within the European Union, which is very strong, and also the creation of the external borders of the EU. Borders are, I think, very topical – there is a conflict between the original European idea of enlarging the EU and eliminating borders and so on, and the idea that Europe needs borders and that these borders should be the type of border that divides. In this optimist European discourse, people imagined that borders would play no roles, that a world without borders was possible. But this conception has received heavy blows in the current migrant crises. Europe will have to define what a border means once again. Borders have not disappeared: they're here and they'll need to be defined again.

In the case of Ada Kaleh, what's interesting is that the border was created by natural circumstance: the river, which also served as a means of communication, but in a certain conception of borders, it can seem static, material and overdetermined.

Natural borders have always served as the borders of societies and states – they are the oldest type of borders. A typical example is a border drawn by a river or mountain. What is not typical is an island in the middle of the river, a kind of enclave in the border's midst, belonging to neither side. Here the infrastructure of memory seemed to belong to a community that was distant – Turkish – which gradually disappeared from the rest of the land and lost direct contact with the community. This is a very atypical and interesting case. A community that lived on the border between two other communities. It was an abnormal situation, very interesting for thinking about borders.

> This creates a situation in which the landscape then functions by moving from the background into the foreground.

That is certainly true. The fort wouldn't have been built in a place that didn't have certain natural characteristics – hard to reach, easy to defend and so on. A military fort always assumes a certain context of the landscape (thereby an extraction from the landscape) because it has to be easy to defend. The island was probably settled because it was a strange natural place. From the point of view of the landscape, there was a person who settled it. They chose a spot because of its character. The fact that the inhabitants were then influenced by their environment – more isolated – then has to do with the change in the function of settlement. What was originally a military base turned into a small town, a polis. The relationship to the surrounding landscape was thus also transformed. It is interesting to consider what would have happened to the community if it hadn't been flooded. It would probably have begun disappearing, perhaps certain pressures would have aided this process. Or it would have become a reservation, meaning it would atrophy.

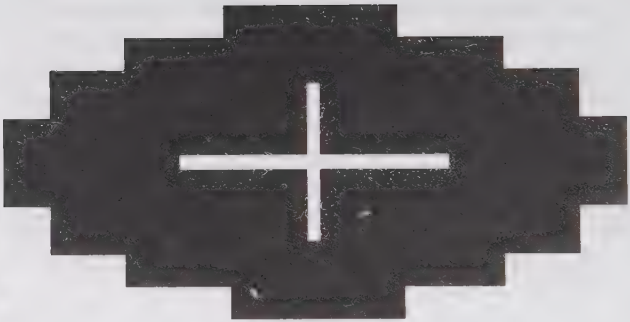

I'm interested in how this resettlement would take place today, what the image in the media would relate to what is happening in the world now. It's not really a realistic idea, because this was a modernist project of a kind that is no longer feasible today. This kind of thinking is no longer viable – the idea that it is possible to resettle some community by taking an extract of the infrastructure. This wouldn't have social or political support – in Europe, it would be practically impossible to defend it in the media. In the context of Europe and the EU, this really wouldn't be possible. Similar situations – the purchase of land and houses to make way for the construction of highways – are in fact highly problematic. The current political regime doesn't know which approach to choose, and so it generally opts for enormous financial compensation. Its conscience is black, as it is expropriating an infrastructure connected to local and familial memory. Whenever a house or bit of land stands in the path of a highway, it is heavily featured in the media.

This goes to show, however, that the people who are the object of these efforts are not entirely powerless. On the contrary, they have a strong negotiating position. So if this were to take place today, the community would have a strong place from which to negotiate. But like I said, this is not really realistic, because these grand modernist projects are now difficult to set in motion politically, socially, and economically.

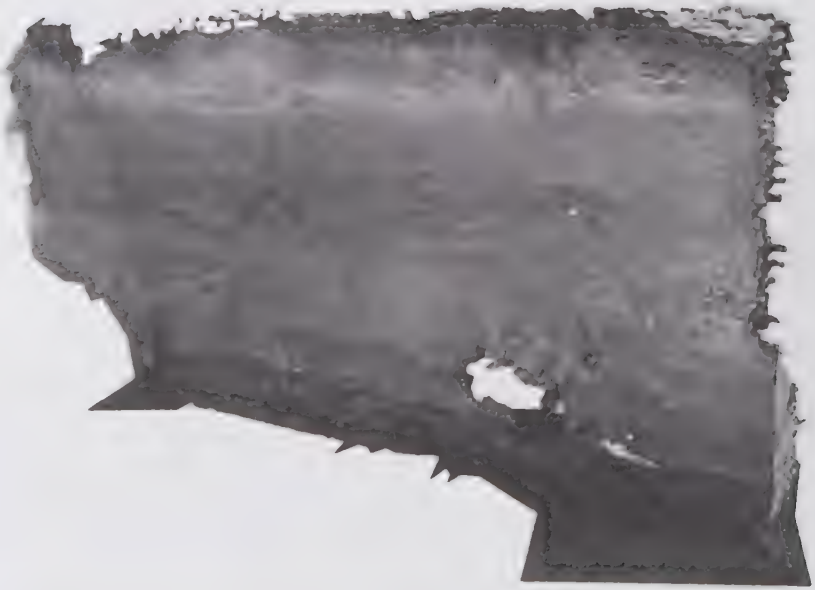

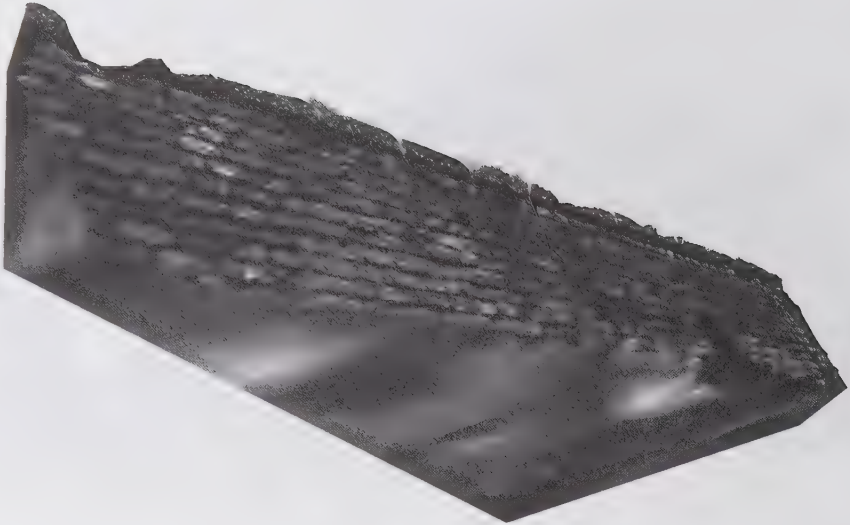

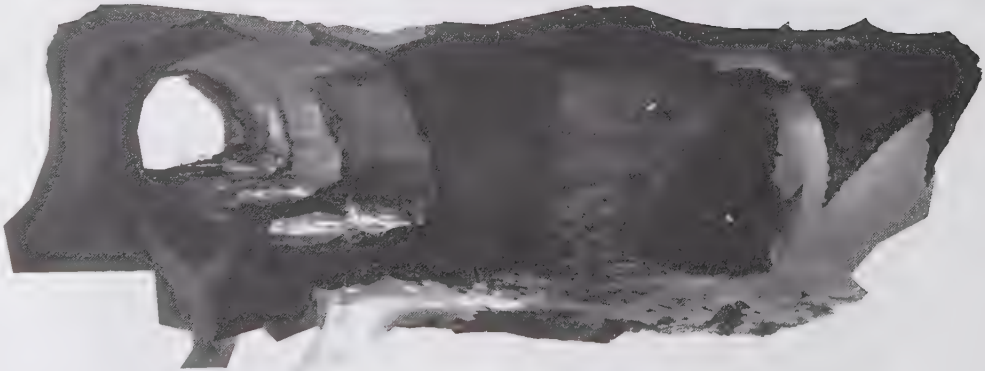

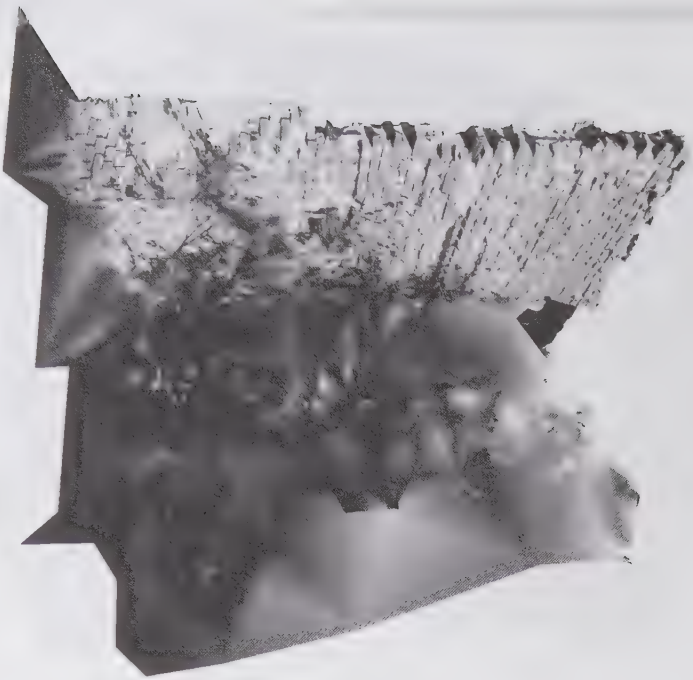

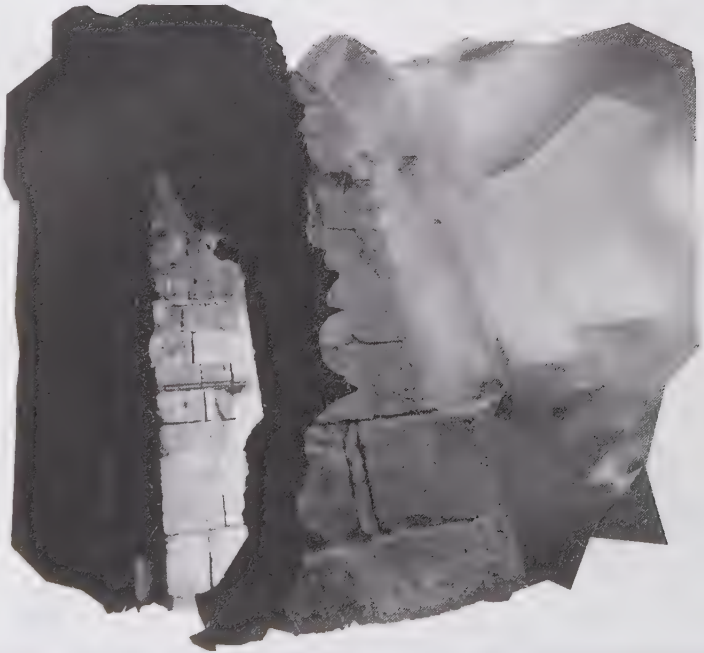

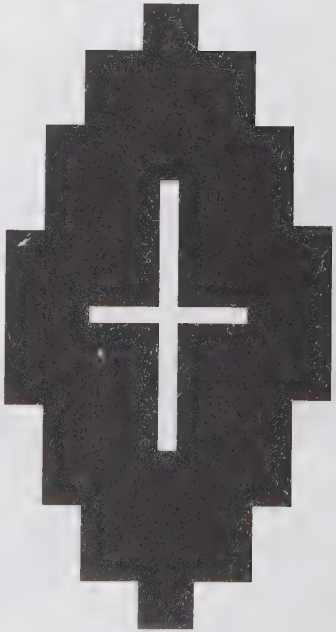

Jak si myslíš, že by se postupovalo v případě podobnému Ada Kale dnes? Dejme tomu, že se vláda snaží projednat obdobnou situaci, kdy se buduje vodní dílo a v důsledku toho se musí přestěhovat část měst i obyvatel.

Je třeba říct, že ustupování lidských sídel velkým infrastrukturním projektům, ať už jsou to díla vodní, nebo silniční, je takřka běžná věc a myslím si, že se tak bude dít dost silně i do budoucna. Například v Německu jsou odhady, že kvůli plánovanému zvýšení podílu obnovitelných zdrojů v energetickém mixu bude muset vzniknout asi osm tisíc kilometrů infrastruktury. Ta bude samozřejmě dost často zasahovat lidská sídla. Je spíš otázka, jak *civilizovaně* to proběhne, tedy jak dobře se celá věc s místními projedná, zda jsou pak lidé, jejichž sídla opravdu zaniknou, odpovídajícím způsobem odškodněni, zda se necítí být zneužiti a manipulováni. Rámec a legitimitu takovému jednání dává dlouhodobý plán rozvoje infrastruktury, která je ve veřejném zájmu.

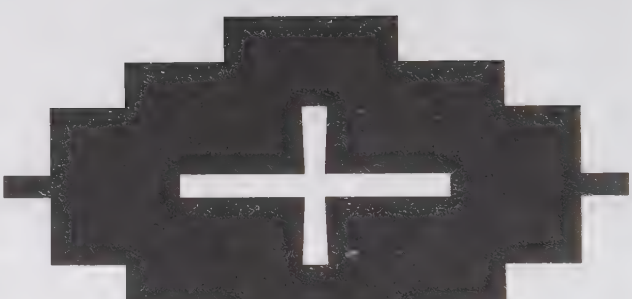

Zohledňuje se názor místní komunity, když se bavíme o přesunu měst nebo částí měst? Mají obyvatelé rozhodovací právo směrem ke krajině, kterou obývají, nebo je to opravdu spíše o edukaci, kdy je dovysvětlován veřejný zájem?

Mohou se různými cestami proti rozhodnutí o vyvlastnění pozemků bránit, záleží na legislativě daného státu, jak silnými prostředky jednotlivec nebo naopak stát disponuje. Jde o důvěru, že systém rozhoduje s ohledem na dlouhodobý společenský zájem, že není *polapen* dílčími zájmovými skupinami, že byla například cesta zvolena s ohledem na široký plán výstavby silniční sítě. Důležité také je, aby rozhodovací systém měl mechanismy pro deliberaci, diskusi a vyjednávání o veřejném zájmu. Právě tato důvěra je dost důležitá pro akceptaci rozhodnutí, které zasáhne náš život.

Z některých etnografických studií, které jsou k případu Ada Kale, bylo jasné, že chyběla právě komu-

nikace s místní komunitou, což byla etnická menšina – turecká v rámci rumunského území –, která považovala krajinu ostrova za domov. Řekla bych, že se dost podcenila krajina jako politický činitel. Ta rozhodnutí málokdy přicházejí náhle. Jsou to projekty, které se plánují minimálně na deset, patnáct let dopředu. Jelikož jsou to extrémně nepopulární věci, je důležité, jak se k tomu staví místní politická reprezentace. Z pozice politické reprezentace by se měli provést obyvatelé sídla tím procesem tak, aby byli co nejmíň zranění, aby se necítili být manipulováni, aby necítili velkou nespravedlnost. Nejde jen o finanční kompenzaci, ale o celkový dojem, jak je s lidmi zacházeno. Myslím, že je možnost, jak tohle zvládnout, ale souvisí určitě i s tím, na kolik to sídlo dobře funguje obecně – jak má nastavené procesy, jak konzultuje s obyvateli, jestli je mezi obyvateli a jejich politickou reprezentací nastavená důvěra. Tohle nelze vybudovat z ničeho. Je to spíš o dlouhodobé kvalitě vládnutí v těch obcích.

Ostrov Ada Kale byl hojně turisticky navštěvován, a byla tudíž snaha zachovat i ekonomické výhody místa. S tím podle mě souvisí i přesunutí pevnosti, památky, cihlu po cihle na druhý ostrov. Doufali, že se tam obyvatelé nastěhují. Část z nich však zvolila bydlení v blízkých městech v nově vybudovaných sídlištích a část odjela do Turecka. Zničení lidského sídla je tak radikální změna, že představa, že se bude replikovat o kus dál a lidé na to přistoupí, je vlastně úplně šílená. To je strašná instrumentalizace lidí a nepochopení emocionální vazby lidí na místo. Takže je pochopitelné, že na to nepřistoupili.

Když jsem chtěla dohledat, jestli probíhaly nějaké protesty, zjistila jsem, že byla sepsána petice, kterou ale místní nikdy neposlali rumunské vládě. Bohužel jsem ji nikde nemohla najít. Ale to bylo dost problematické historické období.

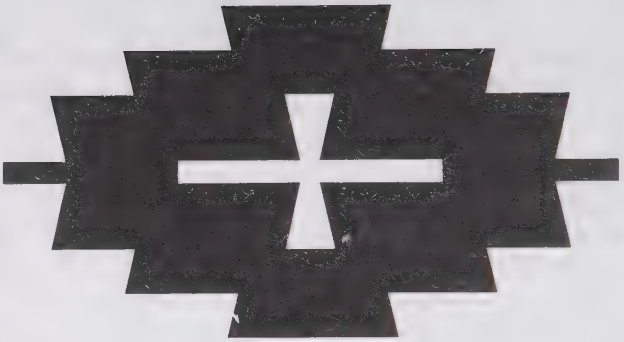

Podle mě je také důležité vytvořit předvídatelnost, jak proces půjde. Dost se teď například diskutovalo, jak takový typ pohybu vzniká, když se plánují vodní díla nebo silnice nebo když se teď jednalo o prolomení limitů – mám na mysli i mimořádně exponovaný případ Horního Jiřetína. Lidé mají v místě různé zájmy, nedá se na to nahlížet tak, že jde o homogenní skupinu, byť jsou to třeba i malé obce. Spousta lidí se ale nakonec shodne jenom na tom, že potřebují mít jasný rámec a že nejhorší je nejistota. To znamená vědět, jaké jsou mantinely, co se stane, když se to stane, a jak se na to můžou adaptovat. To je vlastně nejdůležitější.

Z těch příkladů současných vysídlování jsi zmiňovala Horní Jiřetín...

Také jsme se na Úřadu vlády loni hodně zabývali právě výstavbou jednoho vodního díla, kde by došlo k zaplavení části vesnice. Jinak vesnice byly zaplavené například, když se řešilo ochranné pásmo kolem Temelína, kde došlo rov-

něž k regulaci vodního toku. Vyšla o tom kniha Rybí krev[1], která vyrovnávání se se ztrátou místa skvěle zachycuje. Není to tedy nic, co by se nedělo dál.

A jak bys definovala veřejný zájem?

No, veřejný zájem je podle mě pohyblivá věc, která vzniká na základě veřejné debaty. Je to představa o tom, které hodnoty se v které oblasti mají uplatňovat a jak zhruba. Ale je to vlastně fluidní věc, která vzniká v diskusi a v zapojení co největšího množství společenských skupin – těch, co jsou relevantní. Spíš je to tedy proces.

Myslíš tedy, že je to spíše konsensuální zájem, nebo většinový zájem?

Veřejný zájem sám není úplně bezbřehý. Je již vymezený základními parametry – ústavou, listinou základních práv a svobod. I kdyby se celá společnost shodla na tom, že je potřeba například zlikvidovat určitou etnickou menšinu, tak to jde za rámec. Ale jinak si myslím, že veřejný zájem vzniká způsobem deliberace, což je něco, co teď prosazujeme v rámci našeho strategického dokumentu. To znamená, že vzniká diskusní výměnou argumentů. Na pozadí našeho dokumentu mluvíme o tom, že reprezentativní formy demokracie jsou dnes pod silným tlakem a ne vždycky jsou schopny naplnit očekávání a že do budoucna bude potřeba jednak posílit klasické formy reprezentativní demokracie, ale také se zaměřit na doplňování našeho demokratického systému právě participací nebo deliberací. V participaci se lidé přímo podílejí na rozhodování například formou referend, deliberace je svým způsobem ještě náročnější proces. V rámci deliberace se společná rozhodnutí vydiskutovávají v dlouhodobější strukturované debatě, lidé mají možnost upravit nebo změnit své názory, najít styčné body.

1. HÁJÍČEK, Jiří. Rybí krev. Brno: Host, 2012.

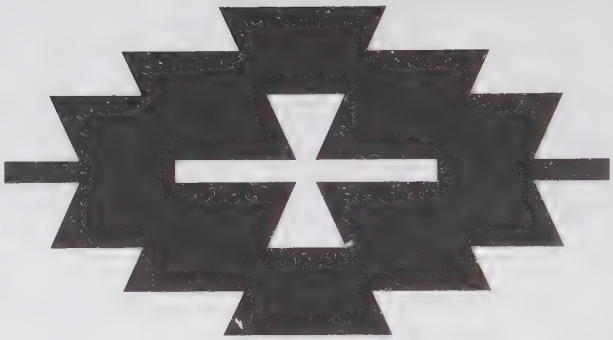

A rozhodnutí potom probíhá po diskusi?

Teoreticky se podle deliberace dobereš dostatečného, asi by se dalo říct, konsensu. Deliberace vede k tomu, že se najde rozhodnutí, s kterým nikdo nemá úplně zásadní problém, a lidé jsou ochotni jej podpořit a provést, protože jsou s ním ztotožněni v tom slova smyslu, že vědí přesně, proč vypadá tak, jak vypadá.

Takže se *společné* ohledává spíš negativně?

Každý může rozhodnutí nějakým způsobem akceptovat, což je jedno z hlavních kvalitativních kritérií – to, jestli je akceptovatelné. Možná dokonce víc, než kdybychom se snažili podle nějakých objektivních kritérií říct, jestli je to dobré, nebo špatné rozhodnutí, je důležitější, jestli je akceptovatelné.

Velká nevýhoda je, že je potřeba spousta času. My jsme náš strategický dokument připravovali deliberativně a je to vlastně nekonečná smyčka jednání a vracení se, pro-

tože není moment, kdy si lze říct: a dost, teď hlasujeme. Protože se ctí otevřenost procesu až do samého konce. Je to tedy náročné hlavně na účastníky, kteří musí chápat svou zodpovědnost.

Můžeš něco říct o struktuře strategie, jak taková vize vzniká?

Strategický rámec Česká republika 2030 (www.cr2030.cz) jsme začali připravovat v roce 2014. Od začátku jsme postupovali otevřeně, oslovili jsme lidi dopisem pana premiéra s otázkou, co považují za důležité z hlediska dlouhodobého vývoje České republiky. Získali jsme tak asi dvě stě různých představ o tom, co jsou klíčové strukturální vlastnosti České republiky, které by se do budoucna měly rozvíjet, nebo co jsou příležitosti a hrozby dlouhodobého vývoje a rozvoje České republiky. Ty jsme pak shrnuli do šesti oblastí, pro které jsme připravili tzv. analýzy rozvoje. Na základě existujících dat jsme popsali hlavní trendy v jednotlivých oblastech, například v otázce zdraví. Hlavní perspektivou byla kvalita života a schopnost naší společnosti ji pod různými tlaky rozvíjet a udržovat, opustili jsme tedy dříve centrální pojmy jako hospodářský růst a konkurenceschopnost. Položili jsme si trochu jiné otázky, z hlediska lidí však myslím mnohem důležitější. Například co je vlastně možné považovat za ukazatel zdraví? Délku života nebo to, v jakém stavu člověk svá poslední léta prožije? Jak jsme na tom z tohoto hlediska u nás?

Poté, co jsme určili hlavní trendy, jsme se ptali, zda je můžeme nějak ovlivnit či zda naší reakcí musí být spíš adaptace na tyto změny. Pro každou oblast jsme pak formulovali dlouhodobé cíle.

Když jsem si pročítala tyto plány, přišlo mi symptomatické, že nejde o žádné přesné formulace cílů, tak, jak se zřejmě dělo za socialismu, kdy se formulovali cíle v konkrétních číslech, ale že jde

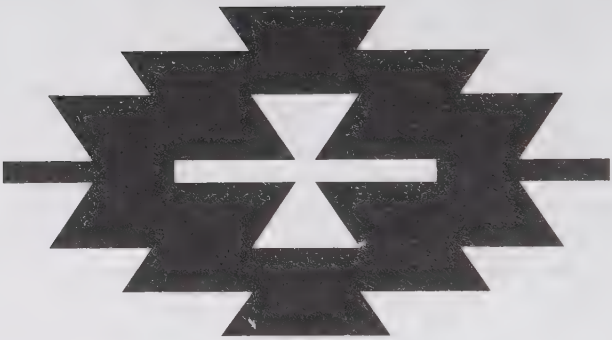

spíše o nějakou zdánlivě svobodnou agendu, přičemž je dost přesně vymezená určitá trajektorie. Koridor. Přesně tak.

Mohla by ses pokusit srovnat, i když vím, že nejsi historička, ty dva způsoby formulací cílů či dva typy strategií plánování budoucího vývoje, nejen ekonomického, ale spíše celospolečenského?

Mám k tomu takovou anekdotu. Spousta lidí, kteří s námi spolupracovali na podobě strategického dokumentu Česká republika 2030, jsou nositelé tradice centrálního plánování. Jsou to lidé, kteří například dělali v prognostickém ústavu. Jeden z kolegů nám říkal, že ve chvíli, kdy dopsali plán, hned začali rovnou pracovat na jeho revizi, neboť se ukázalo, že už v momentu, kdy se dodiskutovalo, nebyl plán aktuální. To bylo dané také tím, že v podstatě nebyly volební cykly, nebyla možnost, že přijde nějaká vláda, ať už koaliční, nebo jednobarevná, a plán změní. Celé řady aktérů, které

známe, tehdy chyběly, například samosprávy, které by se výrazně podílely na utváření cílů. Takže šlo opravdu plánovat mnohem více od stolu. Ale i tak, byť byl systém takto centralizovaný, stejně si byl sám vědomý svého deficitu, neschopnosti doplánovat vše do těch nejmenších detailů tak, aby se to drželo nějakého tepu života.

Dnes právě kvůli tomu, že máme větší množství aktérů, někteří mají úplně jiné kompetence, se musíme dohodnout spíše na rámci než říkat, jak ho naplnit. Naplňování může podléhat dílčím politickým rozhodnutím, ale pořád se lze dohodnout na tom, co je cíl, a zároveň nepředepisovat přesně, jak se k němu dostat. To je podle mě jediná cesta. My plánujeme na zastřešující úrovni na patnáct let dopředu. To mohou být reálně tři, čtyři další vlády. Takže omezovat jim manévrovací prostor by bylo vytvoření dokumentu, který je mrtvý už v momentu, kdy vyjde.

> Předpokládá to nějakou společenskou shodu, o které se asi nedá říct, že je úplně globální. Z čeho ty rámce vychází, je nějak podmíněné.

Je strašně zajímavé, že třeba OSN vydala v minulém roce dokument, který je vlastně globální strategií dlouhodobého rozvoje planety a je tematicky i přístupem strašně podobný tomu, jak uvažujeme my tady. Můžeš vidět, jak tento typ plánování přesahuje úroveň národní a jde přes evropskou až k úplně globální. Dali dohromady sedmnáct cílů udržitelného rozvoje, představu o tom, na co se musí světový rozvoj soustředit v příštích patnácti letech.

K tomu plánování dnes je ještě důležité říci, že jsme teď v době, kdy se strašně zrychluje postup technologií, společenská změna obecně. To znamená, že je třeba úplně jiných systémů sběru dat, informací, ověřování toho, co se vlastně děje. V některých oblastech jsou technologické cykly neuvěřitelně rychlé. Musíme být pořád v kontaktu s tím, co ve společnosti změny dělají. Znamená to, že je třeba spolupracovat s co nejvíce lidmi a využívat jejich znalost

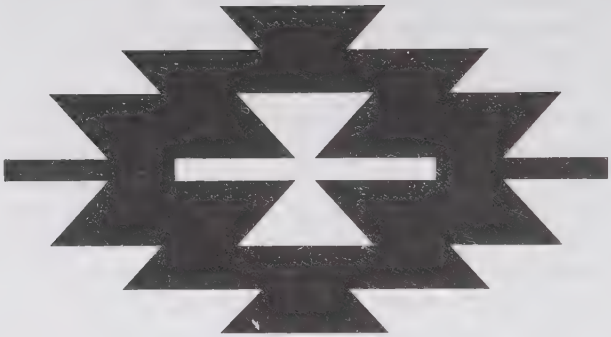

a intuici. I proto se rozvíjejí participační přístupy. Například ve Velké Británii je teď parlamentní skupina, která se zabývá novými technologiemi. Jaký bude mít technologie dopad, se zkoumá skrz to, že se ptá lidí, jakým způsobem jsou schopni ji chápat, používat apod., protože to do velké míry ovlivňuje její šíření a její dopad. V plánování je nyní nutné zabývat se mnohem více nejistotou a neznámými.

> Teď se hodně mluví o selhávání starých výpočetních technik a odhadování pravděpodobnosti právě v závislosti na vývoji technologií. Dostáváme zpětnou vazbu a reagujeme na ni tak rychle, že nelze kontrolovat, kam přesně určitý vývoj jde, a musíme se tudíž spíše smířit s nějakou proměnlivostí.

Protože právě ty klasické prognostické modely, které jsou založené na tom, že sleduješ nějaký trend, který byl v nedávné době, a snažíš se ho lineárně protáhnout a mo-

delovat, jak by mohl vypadat dál, vlastně přestává fungovat, protože řada systémů je dnes nelineárních, například klima. Právě proto se teď prosazují, a my jsme s tím taky dost pracovaly, tzv. metody foresightu. To jsou metody, kdy se zapojuje mnohem víc než jenom matematické modely do přemýšlení o tom, jak bude vypadat budoucnost. Ptá se mnohem více lidí. Nebo se používají různé kreativní metody, kdy se snažíme si něco představit. Dost často se používá například přístup divokých karet. To znamená, že se vymyslí nějaká šílenost do budoucna, něco nepředstavitelného, a snaží se pracovat s tím, co by to změnilo. Není to tedy čistě vědecký přístup, ale poskytuje nám více informací o budoucnosti, než kolik jich jsme schopni získat na základě dnešních dat.

A myslíš, že se tyto metody mohou otisknout do vládních strategií?

Myslím si, že ano. My jsme s tím třeba nějakým způsobem pracovali. To, jak se budeme rozvíjet, je v našich rukách jen částečně. Také proto, že existují velké evropské a globální trendy, které na nás určitým způsobem působí, a my je neovlivníme. My jsme se třeba snažili identifikovat tyhle velké hybné síly, o kterých víme, že nám v něčem zabrání a v něčem pomůžou. Můžeme o nich jenom vědět nebo s nimi na mentální úrovni pracovat, ale nemůžeme s nimi nic dělat. Jde o pochopení toho, že Česká republika není ostrov. To znamená pochopit i to, jakým způsobem my ovlivňujeme ostatní státy a jejich rozvoj. To je z hlediska udržitelného rozvoje dost významné. Například to, že dovážíme masivně krmiva z Latinské Ameriky, způsobuje významné změny v místním systému zemědělství s dopadem na místní komunity. I takto jsme velmi silně napojeni na vnější svět a musíme s tím nějak pracovat.

Když jsi mluvila o metodách foresightu, pochopila jsem, že více poukazují na nějakou plošnou

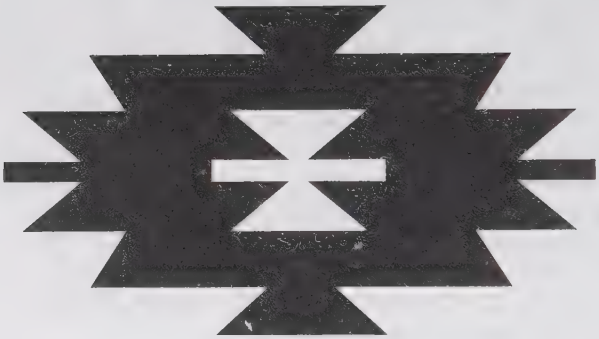

síť, že je to víc plošná strategie plánování než hierarchická. Více akcentuje provázanost napříč, všeho se vším.

No, to je na tom to nejsložitější, protože dneska jsou oblasti natolik propojené, že když se dělá něco v jedné oblasti, musí se hned od začátku přemýšlet, kam se to přelije dál, jaké budou efekty. Profesor Potůček z katedry veřejné a sociální politiky na FSV to komentuje slovy, že většina veřejných politik, které se dělají, jsou tu proto, aby napravily nečekané dopady dřív vytvořených veřejných politik. Neboť často děláme kroky, o kterých vlastně vůbec nevíme, co způsobí. To je dané komplexitou prostředí, jeho rychlostí ve změně a zároveň omezeností našeho poznání ve chvíli, kdy k plánování přistupujeme jenom technokraticky.

To se dá asi dobře ilustrovat na krajině. To, že se neodhadne přesný scénář kvůli komplexitě, kvůli tomu, že nikdy nelze popsat, co všechno hraje roli.

Krajina je skvělý příklad způsobu, jakým musíme uvažovat o propojenosti systémů při plánování. Například naši krajinu teď hodně utváří intenzivní zemědělství. Zemědělské politiky byly motivovány s ohledem na zajištění potravin, ne na její další neprodukční funkce, jako je podpora biodiverzity, zajištění retence vody v krajině, rekreačního využití nebo estetických hodnot. Výsledkem je, že krajina jako celek úplně přestává fungovat, máme zničenou půdu. Když se teď díváme na model povodí, můžeme mluvit o tom, jak u nás dochází k čím dál větším extrémům, velkým přívalovým dešťům, které půda kvůli způsobu našeho hospodaření není schopna vsáknout, což mění vodu v destruktivní živel, zvyšuje riziko sucha a podobně.

Sice naplňujeme jeden cíl, a tím je třeba zásobování potravinami, ale zároveň si vytváříme do budoucna mnohem hůř napravitelný problém. Půda pomalu kvalitativně odchází, už se na ni skoro nic nedá pěstovat. Řešením často je, že se do ní nalije velké množství chemikálií, což ale otravuje podzemní i povrchové vody. A navíc půda, která není schopná vsakovat vodu, všechno při dešti vylije i do sídel. Jsou tam tedy propojené systémy, kterým máme často problém vůbec porozumět, natož pak do nich nějak rozumně zasahovat.

A demotivuje tě tohle v tvé práci, uvědomění si takové nerozhodnutelnosti?

Neřekla bych, že mě to demotivuje. Naopak bych řekla, že je to pořádně vzrušující. Jsou to pak spíše problémy, jak propojenosti zachytit, aby byly ještě srozumitelné. Je velký problém popsat takto komplexní systém třeba v nějakém textu. Mít text, který vypráví příběh, ale zároveň není lineární, protože v sobě musí obsahovat velké množství smyček, jež ukazují, jak spolu věci souvisí. Doufám, že se nám s Českou republikou 2030 povedlo udělat něco, co není povrchní, ale je srozumitelné.

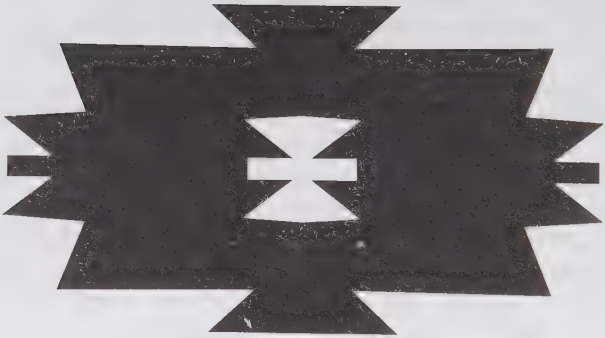

How do you think a situation like Ada Kaleh would pan out today? Let's say the government was trying to resolve a similar situation: the construction of waterworks and the ensuing migration of parts of cities and their inhabitants.

It's important to state that concessions of human settlements to large infrastructure projects – whether they involve rivers or roads – are in fact quite common, and I think this will continue into the future. In Germany, for example, estimates say the planned increase in energy share generated using renewable resources will necessitate around 8000 kilometres of new infrastructure. Of course, human settlements will often be affected. The question, rather, is about how *civilised* the process will be, i.e. how well the affair is discussed with the locals, whether the people whose residences cease to exist are adequately compensated; whether or not they feel abused

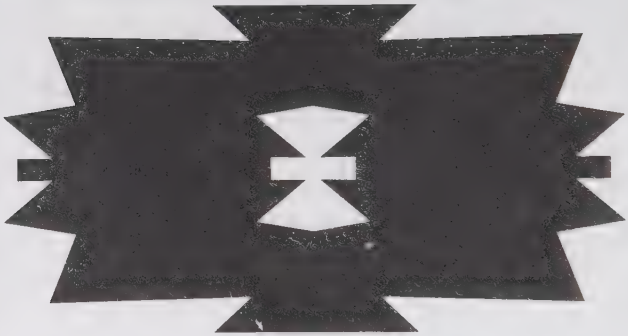

and manipulated. A long-term plan of infrastructure development in the public interest then gives these actions a framework and a certain legitimacy.

> In the case of resettlements of cities or districts, should the local community's opinion be taken into account? Do the inhabitants have the right to decide about the landscape they inhabit, or is it more about education, about explaining the public interest?

There are various methods of action against the decision to expropriate property. The strength of the mechanisms available to the individual (or the state) are determined by the legislation of any given state. It concerns a trust that the system's decisions follow society's long-term interests, and not those of partial interest groups; that the path chosen was selected with a wider plan for the development of road infrastructure in mind. It is also important that the deci-

sion-making system contains mechanisms for deliberation, discussion, and negotiation about the public interest. This trust is then very important for accepting decisions that have such an enormous impact on our lives.

> It is apparent from the ethnographic studies on Ada Kaleh that communication with the local residents was virtually non-existent. They were an ethnic (Turkish) minority group on Romanian soil that considered the landscape of the island their home. I'd say landscape as a political agent was gravely underestimated.

These decisions are rarely made abruptly. The projects are planned ten or fifteen years in advance. As these things are extremely unpopular – the position of the local political representation is very important. The political representation should aim to guide the inhabitants through the process, so that they are mistreated as little as possible, so they don't feel manipulated or treated unjustly. It isn't just about financial compensation, but about the general impression of how people are treated. I think it's possible to manage this situation, but it certainly has to do with how well the settlement functions in general – how the processes are set in motion, how the populace is consulted, whether there is trust between the citizens and their representatives. This can't be built on nothing. It concerns the long-term quality of government in the municipality.

> The Ada Kaleh island was a very popular tourist destination, so there was an effort to retain the locale's economic benefits. I think this connects to the brick by brick relocation of the fort – a historic building – to another island. They were hoping the inhabitants of the island would move there. Ultimately, part chose to move to newly built apartment blocks in nearby cities and part went back to Turkey.

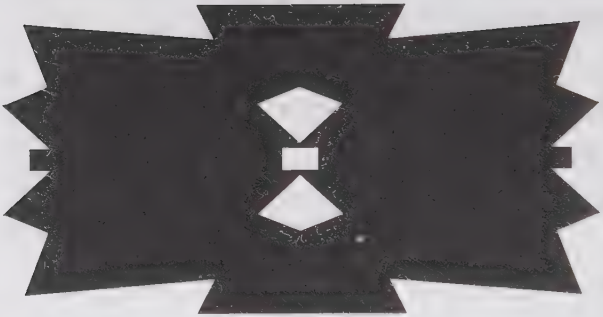

The destruction of a settlement is such a radical change that the idea that you can replicate it a little further along the river and the people will get on board is, in fact, completely mad. It's a terrible instrumentalisation of people; a lack of understanding of people's ties to a place. So it's easy to understand why they did not comply.

> When I tried to find out whether there were any protests, I discovered there was a petition which the locals never sent to the Romanian government. Unfortunately, I couldn't find it anywhere, but it was a very problematic historical period.

I think it's also important to create some predictability as to how the process will advance. There were many discussions about how such a movement is launched today when planning waterworks or roads, or recently, the breaching of limits for black coal mining – I'm referring also to the

case of Horní Jiřetín, which received unprecedented media attention. People have diverse interests. You can't consider them a homogeneous group, even if it's a small village. In the end, however, most people will agree that they need a clear framework; that the worst thing is uncertainty. That means knowing what the limits are; what will happen, when it will happen, and how to adapt to the situation. That's really the most important thing.

You mentioned Horní Jiřetín as an example of a contemporary resettlement...

Last year, we – the government office – also spent a long time considering some waterworks that would involve flooding part of a village. Villages were also flooded in connection with the protective zone around Temelín, which involved regulating the watercourse. A book was published, Rybí krev (Fish Blood)[1], which did an excellent job of capturing the coping mechanisms involved in the loss of a place. It's not something that no longer happens.

And how would you define public interest?

Well, I think public interest is a mobile concept generated by public debate. It's a conception of the values that should be essential for the area in question and how they should be implemented. But it's actually a very fluid thing, generated in discussions and in the inclusion of as many relevant social groups as possible. We might say it's more of a process.

So do you think it's more of a consensual interest, or a majority interest?

Public interest itself is not limitless. It is defined by certain elementary parameters – the constitution and charter of fundamental rights and freedoms. Even if all of society were to agree on – for example – eliminating a certain ethnic mi-

1. HÁJÍČEK, Jiří. Rybí krev [Fish Blood]. Brno: Host, 2012.

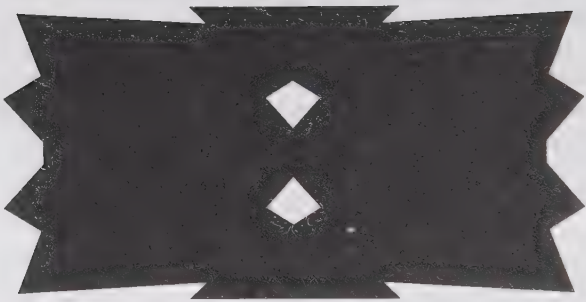

nority, this is beyond those parameters. In general, though, I think public interest is generated through deliberation, which is something we are currently advancing within our strategic document. This means it is created through discussion; through an exchange of ideas. In the groundwork of our document, we discuss the fact that representative forms of democracy are under serious pressure today. They are not always capable of fulfilling expectations. In the future, classical forms of representative democracy will need to be strengthened, but we must also focus our attention on supplementing our democratic system with participation or deliberation. In participative models, people are involved in the decision-making process directly, through processes like referenda, while deliberation is, in a way, an even more demanding process: collective decisions are discussed within a long-term, structured debate; people have the opportunity to change or adjust their opinions and find points of contact.

And the decision is then made after the discussion?

In theory, deliberation leads you to sufficient consensus, if we can call it that. Deliberation results in decisions that nobody has a fundamental problem with, that people are willing to support and execute because they identify with them in the sense that they know exactly why they are the way they are.

So the *common* is explored in negative terms?

Everyone can accept the decision in some manner. Acceptability is one of the central criteria. It is perhaps more important than trying to establish whether it is a good or bad decision following some set of objective criteria.

A great disadvantage is the time this takes. We prepared the strategic document deliberately, and it proved to be an infinite loop of negotiating and returning to the text, because there is no point at which you can say: that's enough, let's vote. The openness of the process is maintained until the very end. It is particularly difficult for the participants, as they have to understand their responsibility.

Could you say a little about the structure of the strategy? How is a vision like this created?

We began working on the strategic framework for Czech Republic 2030 (www.cr2030.cz) in 2014. From the very beginning, we proceeded openly. We sent out the prime minister's letter, which asked people to state what they consider important in relation to the long-term development of the Czech Republic. We then had about two hundred positions on which key structural characteristics of the Czech Republic should be developed into the future, or what the opportunities and threats were for the long-term development and progress of the country. We then summarised their responses into six areas, for which we prepared what we call development analyses. Using existing data,

we delineated the main trends in each area – health, for example. The main perspective was quality of life and our society's capacity to develop and sustain it in the face of various pressures. We therefore abandoned formerly central concepts like economic growth and competitiveness. We asked somewhat different questions, questions that I think are much more important from the people's point of view. For example: what can we consider an indicator of health? Is it life expectancy, or is it the conditions in which we spend our final years? How are we doing on that? After stipulating the main trends, we asked whether these could be modified, or whether our reaction would have to involve adapting to these changes. We then formulated a set of long-term goals for each area.

Reading through these plans, it seems symptomatic that there are no precisely formulated goals, as was the case during the socialist period,

when goals were detailed in specific numbers. Rather, it is a seemingly free agenda, within which a certain trajectory is quite precisely demarcated.

A corridor. Exactly.

Though I know you're not a historian, could you try to compare these two methods of formulating goals, or rather two strategies of planning not only economic, but also societal, future developments?

I have an anecdote relating to this question. Many of the people we collaborated with on the Czech Republic 2030 strategic document were exponents of the central planning tradition. These were people that used to work in the Prognostic Institute, for example. One of our colleagues told us that whenever they finished a plan, they immediately began revising it, because by the time discussions were concluded, the plan was already out of date. This was also determined by the fact that election cycles were practically non-existent – the experts were not faced with the possibility of a new unified or coalition government coming to power and changing the plan. Many of the agents we know today were absent back then, e.g. self-governing bodies that play an important role in the formulation of the plan. So you could really plan a lot more directly. But despite the centralisation of this system, were were still aware of its main shortcoming – the inability to to plan everything down to the smallest detail and still stay close to the pulse of life.

Today, because we have more agents and some have wildly varying competences, we have to agree on a framework, rather than prescribing the content. The content must be subject to partial political decisions, but we can still agree on what the goal is without directly prescribing how we should get to it. I think this is the only way forward. We're making a broad plan for the next fifteen years. That could

mean another three or four governments. So limiting their options would mean creating a document that would be dead on arrival.

> This presupposes a social consensus which you can't really claim is global. What these frameworks arise from is somehow conditioned.

It's really interesting to note that the UN published a document last year which is in fact a global strategy for the long-term development of the planet. In terms of themes and approaches, it's very similar to our thinking. You can see how this type of planning surpasses the national and European levels, reaching a global scale. They put together seventeen aims of sustainable development – an idea of what world development has to focus on over the following fifteen years.

As for planning, it's also important to say that we live in a time of extreme acceleration in technology and social de-

velopments generally. This means that we need completely different systems for collecting data and information to verify what is in fact happening. In some places, technological cycles are incredibly fast. We always have to be in touch with what the changes do to society. This means we have to collaborate with as many people as possible and make use of their knowledge and intuition. This is part of the reasoning behind participative approaches. In the UK, for example, there is now a parliamentary group dealing with new technologies. They inquire into the impact of new technologies by asking people how they can conceive of them, use them and so on, because this greatly influences their dissemination and impact. In planning, it is now necessary to give much more consideration to uncertainty and unknowns.

> These days, we hear a lot about the failure of old computing techniques and probability assessments in relation to developments in technology. We receive and react to feedback so fast that we cannot monitor where a certain development is heading. As a result we have to come to terms with variability.

The classical prognostic models are based on observing a recent trend and trying to extend and model it into the future in a linear fashion. This is becoming less and less functional, because many systems today are non-linear, such as climate. This is why we're seeing a lot of emphasis on so-called foresight methods, which we also use extensively. These are methods involving much more than mathematical models of the future. They involve many questions asked of many people, as well as creative, imaginative methods. The wild card approach is used quite often, for example. This means that you think of something crazy that might happen in the future, something unimaginable, and you try to work with what it would change.

It's not a pure, scientific approach, but it provides us with more information about the future than we are capable of gleaning from today's data.

> And do you think these methods can leave their mark on government strategies?

I think so, yes. We used these methods a little. How we develop is only partly in our own hands, also due to larger European and global trends influencing us that we cannot influence. So we tried to identify the massive driving forces – we know they'll avert some of our efforts and aid others. We can simply know about them, or we can work with them on a mental level, but we can't do anything about them. It's about understanding that the Czech Republic isn't an island. That also means understanding how we influence other states and their development. This is crucial in relation to sustainable development. Case in point: the fact that we import animal feed from Latin America on a mass

scale brings about significant changes in the local system of agriculture, which in turn affects local communities. This is one of the ways in which we are heavily connected to the outside world. We have to find ways of dealing with that.

> When you spoke about foresight methods, I understood that they point more towards a blanket network; that it's more of a horizontal planning strategy than a hierarchical one. It accents interconnectedness throughout the system – the interconnectedness of everything with everything.

Well, that's the most complicated part, because today, areas are so connected that when you do anything in one area, you immediately have to consider where it will reach; what the effects will be. Professor Potůček teaches at the department of public and social politics at the Faculty of Social Sciences, and he says most public policies today are here to correct the unexpected impacts of earlier public policies. We often make decisions without knowing what consequences they will generate. This is given by the complexity of the environment, the speed of change and also the limits of our knowledge when we approach planning from a purely technocratic perspective.

> This can be demonstrated quite well on the landscape – the fact that a precise scenario cannot be drawn given its complexity; given the fact that we can never describe everything that plays a part.

The landscape is an excellent example for how we have to consider the interconnectedness of systems when planning. Our landscape, for instance, is now massively influenced by intensive agriculture. Agricultural policies were motivated by considerations of food provisions, not other unproductive functions such as biodiversity support, water retention, recreational use, or aesthetic value. The

outcome is that the landscape as a whole is losing its functionality – our soil is devastated. When we look at the flood model, we can discuss the rising extremes in the country: torrential downpours which our soil can no longer absorb given our agricultural methods. This turns the water into a destructive element, increases the risk of droughts and so on.

We might be fulfilling one goal, food supply for example, but we're also creating a problem for the future that is much more difficult to fix. The quality of the soil is gradually degrading, and it is now unfit for the cultivation of almost anything. The solution is often the use of large amounts of chemicals, which then poison the subterranean and surface waters. And during heavy rain, the soil, which cannot absorb the water, spills the water out, flooding the settlements. These are interconnected systems which we often struggle to understand at all, let alone reasonably intervene in.

Is the realisation of this indefiniteness demotivational for your work?

I wouldn't say so. On the contrary, it's very exciting. It becomes a question of capturing the interconnectedness in a way that's still comprehensible. It's very difficult to describe a system of such complexity in a text, for example. To have a text that tells a story and yet isn't linear, because it requires a number of loops demonstrating how things are related. I hope that with Czech Republic 2030, we will manage to do something that is not superficial and yet remains comprehensible.

Bitevní pole ostrova Simian
The battlefield on Simian Island

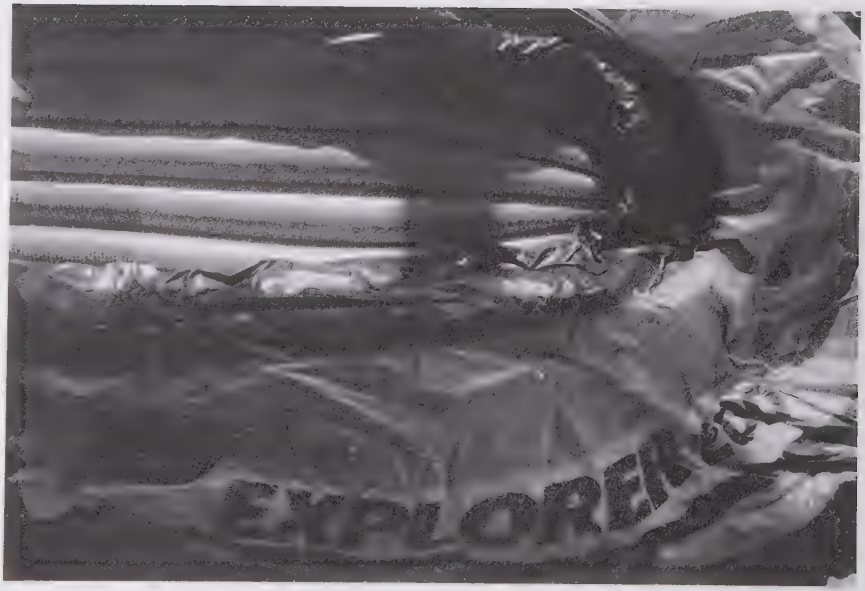

Dech umělců v člunu Explorer 200
The spirit of the artists in an Explorer 200 boat

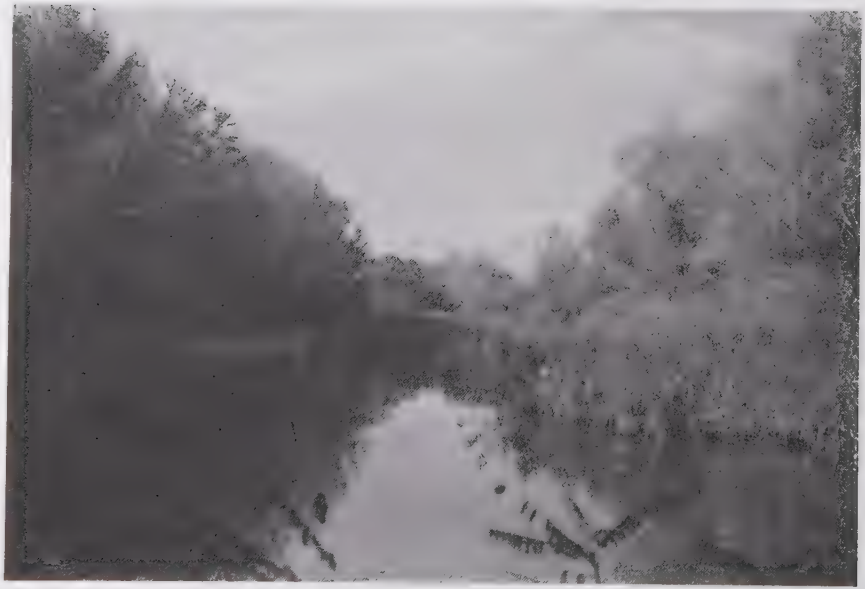

Jezero na ostově Simian
A lake on Simian Island

V našem projektu řešíme mimo jiné vodní dílo Železná vrata. V tomto kontextu by mě zajímalo, jak budování takové stavby ovlivňuje živočišnou populaci v dané lokalitě.

To samozřejmě ovlivňuje hodně místní populaci, a z mnoha aspektů. Samozřejmě to ovlivňuje migraci živočichů. Ryby nemůžou migrovat ani po proudu, ani proti proudu, což uzavírá danou populaci do nějakého místa, kdy strádá geneticky. Ale samozřejmě výstavba vodního díla ovlivňuje i místní habitat, takže tam, kde byla proudící řeka, která byla víc okysličená, se pak stane stojatou vodou, nedochází k přesunu živin, na dně se usazují sedimenty. Když najednou postavíte přehradu, tak voda přestane proudit, otepluje se. Výrazně se změní místní rybí společenství. Místo ryb, které normálně žijí v proudící řece, se zde usídlují především ryby žijící ve stojatých vodách.

Dá se tedy říci, že jsou druhy, které nemusí přežít výstavbu takového vodního díla?

Nejsem si jistá, jestli ji nepřežijí, ale určitě se z toho místa přesunou pryč. Musí se posunout mnohem dál, aby našly podmínky pro život, které měly dříve a které jim vyhovují. U nás bylo dříve mnoho druhů závislých na migraci, které se již u nás kvůli fragmentaci vůbec nevyskytují.

Mají tedy možnost opustit to místo. Jejich podmínky se nezmění ráz naráz?

Životní podmínky se změní velice rychle. Představte si řeku, kde ji půlku odvedete jinam. Když se stavěly Štěchovice, tak se řeka odvedla tak, že se vykopal tunel ve skále, postavila se přehrada a najednou byla v tomto místě stojatá voda. Mezitím tam samozřejmě byla ještě velká stavba, spousta lidí a materiálu okolo. Většina přehrad u nás je retenčních, aby se voda zadržela, protože k nám žádná řeka nepřitéká. U nás jenom vznikají a voda odtéká pryč. Ryby místo, kde se přehrada vystavěla, mohou opustit, ale často jsou kvůli příčným překážkám

na řekách uvězněny v jedné lokalitě. Další kapitolou je také vysazování ryb.

> Není problém, že voda se kvůli přehradám sice udržuje na jednom místě, ale neprosakuje už více do krajiny?

Samozřejmě je pro přírodu přirozenější, když se voda vylije do krajiny. Ale v dnešní době je těžké se vracet. Lidé jsou zvyklí na určitý komfort. Přehrady (ty menší jezové) se dnes hodně staví hlavně kvůli malým vodním elektrárnám, aby se voda zadržela a pak se dala nahnat do turbíny, je to tzv. zelená energie. Což je podle mě poměrně diskutabilní, do jaké míry se dá získávání takové energie považovat za k přírodě šetrné, když často velmi negativně ovlivňuje populace vodních, ale i terestrických živočichů.

> Bavili jsme se o tom, že výstavba vodního díla může vyhnat určitý druh někam dál po proudu řeky. Existuje v Česku nějaký příklad, kdy se musela některá vodní populace přemístit, migrovat jinam, protože jejich životní podmínky se tak změnily, že to pro ně nebylo udržitelné?

Nevím, jestli existují nějaké vědecké články o monitoringu chování populací při stavbě příčné překážky na toku. Ale určité druhy ryb i dalších vodních živočichů budou migrovat určitě na jiné stanoviště. Je to tak, že například ve Vraném by přirozeně byla proudící řeka, ale už teplejší s vegetací a sedimentací, ale tím, že je tam přehrada, tak se tam znova vytvoří pod přehradou úsek řeky, který je opět pstruhový. Takový úsek řeky přirozeně bývá jen u jejího pramene, kde voda hodně proudí, je tam hodně kamení, není tam moc sedimentů. Tady u Prahy by se přirozeně nic takového nevyskytovalo, ale je tam postavená přehrada. Nad ní pak vzniká úsek, kde mohou žít ryby, které žijí převážně v klidnějších vodách, například kapři. U kaprů je zajímavé, že to původně není místní ryba, přivezli ji sem Římani, když táhli do válek.

Aby měli pořád co jíst, tak si s sebou na trakařích v kádích vezli ryby, kapry. Jak putovali po Evropě, tak je introdukovali. U nás pak byl boom rybníkářství, tam se kaprům dařilo. Tak se k nám tedy dostali, i když původně to naše ryba vůbec není. Co se týče pstruhů, tak u nás je původním druhem pstruh potoční. Ten značně ubývá kvůli znečištění, fragmentacím, kdy ty populace mezi sebou nemůžou migrovat, a to má zase vliv na další organismy. Pstruha potočního využívá perlorodka. Ty, když se narodí, jsou parazitické, chytají se pstruhům na žábry a nechají se někam přenést. Pak se pustí do substrátu, kde se usídlí. Může tam vzniknout i nová kolonie. Jenže tím, jak hodně ubývá pstruh potoční, tak mimo jiné (krom vodního znečištění) ubývá i perlorodky. Právě teď také probíhají nějaké záchranné programy a monitoringy, abychom věděli, co se dá a nedá dělat.

V čem se proměnila praxe budování vodních děl v současnosti oproti například 70. letům (kdy

se stavěla Železná vrata) právě ve vztahu k živočichům? Bere se na ně větší ohled než dříve?

Je o to určitě snaha. V dnešní době, když stavíte malou vodní elektrárnu, tak u ní musíte mít rybí přechod. To je povinnost. Ale už vám nikdo neřekne, jak má ten rybí přechod vypadat. Většina z nich má omezenou funkčnost, jsou selektivní a pro určitý druh ryb neprostupné. Nejde jen o ryby, které migrují například ze Sargasového moře sem a tam (úhoř říční *Anguilla anguilla*), ale jedná se i o ryby, které pouze migrují za potravou nebo za třením. Nemusí se ale jednat o vzdálenosti v řádu stovek kilometrů, může jít o mnohem menší vzdálenosti. Další věc je, že většinou jsou přechody řešené v protiproudu. Dříve byl vžitý názor, že se ryby po proudu nějak dostanou, ale proti proudu se jim musí pomoct. Přechody tedy funkční někdy jsou, někdy ne a někdy jen částečně. Bylo by lepší, kdyby přechody byly předem navrženy a nadimenzovány tak, aby sloužily pro všechny druhy ryb místní populace v každém věkovém stadiu v obou směrech migrace. Hodně se stále v současnosti zapomíná na poproudovou migraci, kdy se předpokládá, že ryba se nechá nést řekou, ale ono to tak není. Většinou je to řešené tak, že máte jez, přes ten by měla jít voda v paprsku minimálně 10 cm, ale nejde, protože je veškerý průtok svedený do vodní elektrárny, aby z něj bylo co nejvíc energie. Pro ryby, které jdou po proudu, je atraktant hlavně silný proud. Proto plavou s proudem, vjedou do turbíny a většina jich to nepřežije nebo mají šok z tlaku turbíny nebo například úhoře posekají lopatky turbíny a smrtelně zraní.

Existují tedy nějaké fish-friendly turbíny?

Existují. Zatím ale existuje jen malý počet publikací, které by dokázaly, jak moc jsou účinné. Turbíny šetrnější k rybám samozřejmě nejsou tak výkonné jako ty klasické. Existují v odlišných systémech. Například jeden vypadá tak, že turbína má tvar jako dvojitá roura, voda pak teče nahoru, kde se turbína roztáčí, a vnitřkem turbíny se zase systémem

šroubovice nabírá a jakoby výtahem tahá nahoru. Ryby, které se tam dostanou, to *něžně* nabere a vyveze *výtahem* nahoru. Problém je, že pro ryby není často jednoduché vyhledat to správné místo, kde je voda vyveze *o patro výš*. Existují však další systémy, které rybu pomohou na určité místo navézt – například *bublinkové clony*, stroboskopy, zvukové plašiče nebo elektrické zábrany. Dnes již existuje mnoho typů takovýchto fish-friendly turbín, ale vlastně nikde není přesně řečeno, co taková turbína musí přesně splňovat, aby fish-friendly byla.

Na některých lokalitách jsou také problémem kormoráni, kteří sedí na rybích přechodech, kde je nižší hladina a stísněnější podmínky, a rybu při vplutí do přechodu okamžitě uloví. To je problém hlavně poslední léta. Kormoráni byli nejdříve chránění, pak se rozhodlo, že je zapotřebí je nějak usměrňovat. Oni jsou totiž u přechodů, řek, rybníků a chytají jednu rybu za druhou. Norové mi říkali, že občas kormorány jí, ale že to není moc dobré. U nás se neji a myslivci nejeví

zájem je chodit střílet (starají se hlavně o les). Tak je složité takovou situaci s odstřelem škodné řešit.

S tím souvisí monitoring ryb a úhořů. Jak se provádí? Sledují se až za hranice země?

Za hranice země ne. Sledujeme na povodí Labe po Hřensko. Snad do budoucna bude možné sledovat ryby i na další cestě, protože jim tady dáváme vysílačky, které by mohlo být možné sledovat i dále v řece. Za posledních sto let ubylo úhořů na jedno procento historické početnosti. Evropská komise vydala v roce 2007 nařízení, které jim má pomoci. Životní cyklus úhoře říčního je takový, že úhoř se narodí v Sargasovém moři (to je u Karibiku) jako larva *Lephocephalus*. Ta je pak Golfským proudem unášená k Evropě. Už v této fázi má v dnešní době problém s migrací, kdy se klimatickými změnami mění proudění Golfského proudu. Když se přesto larvy dostanou k břehům Evropy, tak některé zůstanou v moři u pobřeží (to už jsou ale ve fázi tzv. skelných úhořů) a jiné se vydají po proudu řek do vnitrozemí. Další antropogenní tlak na malé úhoře je například to, že pro Španěle jsou velkou lahůdkou. Hodně se jich sní, a co se nesní, to se rozprodá (hodně do Asie, kde je tamější asijský úhoř na ústupu a je tam po nich velká poptávka např. kvůli sushi). Bohužel úhoři se nedají uměle reprodukovat, pouze odchovat. Uměle se prostě nevytřou. Ještě nikdo nevymyslel jak na to. Naštěstí je dnes obchod s úhořem omezen a sledován.

Malí úhoři, kteří doplují až k nám, se stanou samicemi. A to je další problematická část. Vlivem fragmentace krajiny (není to ověřené, ale je to vysoce pravděpodobné) se k nám malí úhoři už vůbec nedostanou. To funguje tak, že se odloví malí úhoři v deltách, kteří by měli plout do vnitrozemí řekou, naloží se do letadla a přivezou se sem. Tak se dostávají k nám. Potom dorostou, to už jsou samice a dostanou se do reprodukčního věku (tzv. stříbrní úhoři), tak se trochu morfologicky změní; oči, ploutve,

tloušťka. Postupně přestanou přijímat potravu a už jsou v podstatě připravení na cestu od nás do Sargasového moře. Podle zjištěných výsledků jsou migrační vrcholy na jaře a na podzim, kdy se zvedá proud vody. Migrují po větších skupinách. Od nás do Sargasového moře je to asi 6 000 km. Problémem větších úhořů je, že jdou s nejsilnějším proudem a pak se dostávají do turbín. Další překážkou je velmi rozšířený parazit, který v době migrace úhoře mořem narušuje jeho orientační smysl. Velmi malé procento se jich pak dostane do svého cíle.

Jak se liší ti úhoři, kteří zůstávají v moři?

Ti, kteří zůstanou v moři, jsou z valné většiny samci. Ti, kteří vplují do sladkých vod, se vyvinou v samice.

Dohromady tedy o tomto faktu rozhoduje geografie a chemie? Nejedná se pouze o působení sladké vody?

Asi ne. Těžko říci, zda kdybychom vzali úhoře z moře a hodili ho na pár let do sladké vody v té geografické oblasti, zda by se z něj stala samice. Úhoř je hodně záhadná ryba, protože má složitý životní cyklus. Není u nich vše jisté a ověřené. Předpokládá se, že změna pohlaví je skrze působení sladké vody, ale samozřejmě i geografie, nebo spíše magnetické pole, které používají pro orientaci, bude mít také vliv. Mají *čidla*, která jim pomáhají v migraci zpět do Sargasového moře. Celý cyklus tedy trvá takových patnáct let. Záleží samozřejmě jak u kterého jedince.

U vás v Hydrologickém ústavu je opatříte vysílačkou. V kontextu monitoringu se chci ještě blíže zeptat na spolupráci se zahraničními hydrologickými ústavy. Zmínila jste totiž, že úhoři jsou sledováni pouze po hranice republiky.

Nedávno jsme přijeli z Norska, kde jsme dostali pozvání. Jejich instituce je krom jiného specializovaná i na úhoře. Budou příští rok dělat 3D migraci úhořů, jejich sledování v moři. Dostali jsme nabídku na tom participovat. Ale aby se vytvořila síť celou řekou, k tomu zatím ještě nedošlo. Doufám však, že v budoucnu se tak stane. Bylo by skvělé mít možnost sledovat rybu po celou její cestu, a najít tak ta problematická místa, kde je jí potřeba pomoci.

Ovlivňuje to, že mají úhoři v sobě voperovanou vysílačku, nějakým způsobem jejich život? Oni s tímto přístrojem totiž dožijí.

Nemělo by. Ten přístroj musí být malý, poměrově k tělu. Jedná se o rozměr do dvou procent váhy těla ryby. Kdyby vysílačka rybu ovlivnila, monitoring by byl zkreslený, protože ryba by se nechovala přirozeně. Vysílačka má i anténu, která tam zůstane a která jde mimo tělo, čouhá ven. Vypadá to jako šňůrka. Ta se po skončení funkčnosti vysílačky rozloží. Občas rybu s vysílačkou chytne nějaký rybář. Každopádně když je někdo chytne a najde vysílačku,

tak na ní máme adresu, takže ji může poslat zpátky nebo nám může alespoň zavolat, abychom na tu rybu nečekali, až někde propluje.

Dochází alespoň k nějaké výměně informací mezi zahraničními hydrologickými institucemi?

To ano. Způsobem, který se ve vědě používá. Když někdo něco zjistí, napíše o tom článek. To je ta práce za odměnu, kdy se lopotíte, v zimě, v dešti, pak nasbíráte data, podle kterých napíšete text. Ten vám otisknou v odborném časopise (když to má potřebné kvality). Existuje pak několik velkých databází, kde se všechny takové články schraňují. Kdokoli, koho by zajímal článek na téma migrace úhořů v Česku, kdekoli, třeba v Turecku, si ho může v těch databázích vyhledat. Takto funguje výměna informací v tomto oboru po celém světě. Než začnete něco dělat, musíte si zjistit, jak a kde to dělali jiní a jestli už to náhodou nezjistili před vámi, abyste nedělal něco zbytečně.

V rámci kontextu Železných vrat by mě zajímalo zatopení existujících osídlení. V tomto případě to byl ostrov Ada Kale, ale najdeme příklady zatopených vesnic i u nás. Monitoruje se to, jestli je nějakým způsobem ta zatopená architektura osídlena vodními živočichy (zda se vůbec jedná o faktor, který v jejich životě hraje roli)?

Myslím si, že ne. Protože se sama potápím, vím, že je to potápěčsky oblíbené, když například plavete pod vodou a narazíte na zatopený most. A vůbec zatopené kostely, telefonní budky, auta. Je to podobné, jako když se potápíte v moři k vraku lodi. Ale nemyslím si, že by to pro ryby hrálo nějakou roli, že by se třeba usídlily v kostele, který je pod vodou. Je to pro ně jen úkryt, není asi ničím extra významný. Něčím takovým se ani nikdo konkrétněji nezabývá.

One of the topics our project explores is the Iron Gates waterworks. In this context, I'd be interested to know how a construction project of this magnitude affects the local fauna.

The influence is of course enormous and in many directions, the first being migration. Fish can't migrate up or down the stream. A population is thus trapped in a certain range, suffering genetic hardship. But of course the construction also influences the local habitat – what used to by a flowing river, more oxygenated, becomes standing water. There is no transfer of nutrients and sediment gathers at the bottom of the riverbed. When you build a dam the water suddenly stops flowing, it gets warmer. The fish community changes considerably. Instead of the kinds of fish that usually live in flowing rivers, you get mostly standing water fish.

Could we say, then, that certain species could fail to survive the construction?

I'm not sure they won't survive, but they will certainly move on from that spot. They have to go much further to find conditions similar to what they had before and which suit them. In the Czech Republic, there used to be a number of species that were dependent on migration, virtually all of them have disappeared.

So they have a chance to leave the place? Do the conditions not change overnight?

They very much change overnight. Imagine a river, half of which you lead down a different path. During the construction of Štěchovice, the river was diverted by making a tunnel in a cliff and building a dam, and suddenly you had standing water. At the same time, of course, you also had a lot of construction, lots of people and material moving around. Most dams in the Czech Republic are retention dams, to keep the water in, because no rivers flow in – they have their springs in the mountains and then they flow

away. The fish can leave the spot where the dam is built, but due to vertical barriers on the river, they are often trapped within a certain stretch. The planned placement of fish is an entirely separate chapter.

Isn't it problematic that dams keep the water in one place, so it can't soak into the landscape?

It is of course more natural when the water spills out into the landscape. But these days, it is difficult to go back. People are used to a certain level of comfort. Dams – even the smaller weirs – are now often built for small hydroelectric power plants, so the water is stored and then driven into the turbines and you get green energy. I think the extent to which we can consider this method of harvesting energy as considerate towards the environment is debatable, especially given how often it has a negative impact on the populations of terrestrial as well as aquatic animals.

We were discussing the possibility of waterworks forcing a certain species up or down the river. Are there any examples in the Czech Republic of an aquatic population having to migrate elsewhere because their habitat had transformed so much it was unsustainable for them?

I don't know if there are any scientific studies that monitor the behaviour of populations after the construction of a vertical barrier. But certain types of fish and other aquatic animals will certainly migrate to other posts. In Vraný, a village near Prague, for example, there was a naturally flowing river. It was somewhat warmer, sustaining vegetation and sedimentation, but because of the dam, a trout section started to, once again, form under the dam. Naturally, we only see trout near the spring, where the current is strong, there are lots of rocks and not much sediment. Of course, you would not get this around Prague. Above it you get a stretch of the river

that can sustain fish that generally live in calmer waters, such as carp. The interesting thing about carp is that it's not a local fish: it was imported by Romans on the war trail. In order to secure a constant supply of food, their chariots carried tubs full of fish. As they travelled around Europe, they introduced it to various regions. We then had a boom of pond fishing and farming, so carp did well. So that's how they got here. Originally, they're not our fish at all. As for trout, the original Czech trout is the river trout whose population is falling due to pollution leading to fragmentation: a situation in which different groups cannot migrate back and forth, influencing other organisms. Pearl oysters are dependant on river trout. When they are born, they are parasitic, latching on to the trout's gills for transport. That's how they get down to a new substrate. New colonies can be created in this way. But as river trout populations continue to decline, there are fewer pearl oysters too. There are currently

some conservation, rescue and monitoring programs that should help us see what can and can't be done.

How does the contemporary practice of water-work construction differ from the 1970s (when the Iron Gates were built) in relation to fauna? Is fauna taken into account in a significant way?

There are certainly efforts in this direction. If you build a small hydroelectric power plant today, you have to have a fish ladder. That's the law. But nobody will tell you what the fish ladder should look like. Most of them have limited functionality – they are selective and unusable for certain species of fish. It's not just about fish migrating back and forth from the Sargasso sea (the European eel, Anguillla anguilla), but also about the fact that fish migrate for nourishment or reproduction. We're not talking about distances of hundreds of kilometres; it might be a much shorter stretch. Another issue is that the ladders are generally done upstream. There used to be this ingrained idea that the fish could get downstream somehow, but they need help upstream. So the ladders do sometimes work, but sometimes they don't and at other times only partially. It would be better if the ladders were planned beforehand so that they could serve all of the local fish population; fish of any age and both directions of migration. Downstream migration is often forgotten these days – we assume that fish let the river carry them, but this is not the case. The way it usually works is if you have a dam, the stream of water should be at least 10 centimetres high. But it's not, because the entire stream is diverted into the power plant in order to maximise incoming energy. For fish travelling downstream, a strong current is the main attraction. They then follow the stream and enter the turbine. Most of them do not survive, or they are left in shock due to the pressure of the turbine. The eels, for example, are often cut by the turbine wings and mortally wounded.

Do fish-friendly turbines exist, then?

They do. But so far, there are only a few publications showing how effective they are. Fish-friendly turbines are less effective in terms of generating energy than the standard turbines. Various systems exist. One, for instance, has a turbine shaped as a double tube. The water then flows up where the turbine turns, gets collected in the inside of the turbine and taken up by a kind of fish lift. The fish that get in get *gently* picked up and taken up by elevator. The problem is the fish often find it difficult to find the place where the water will take them *up one floor.* There are other systems too, which help lead the fish to a specific place, for example *bubble curtains,* stroboscopes, sonic repellers or electric barriers. Many kinds of fish-friendly turbines exist today, but there are no standards that these turbines have to comply to.

In certain places, cormorants also pose a problem: they sit on the fish ladders, where the shallower water and

narrow space make the fish incredibly easy prey. This has only become an issue in recent years. Cormorants were originally protected, but then the decision was made that their numbers had to be regulated. For years, they caught fish after fish in the ladders, rivers and ponds. The Norwegians said they sometimes ate the cormorants, but that they didn't taste very good. We don't eat them here and the huntsmen express no interest in shooting them. They mostly work in the forest, so this is a difficult situation to move forward.

That relates to the monitoring of fish and eels. How is it done? Are they followed beyond the borders?

Not beyond the borders. We follow them on the Labe, up to Hřensko. Perhaps in the future, it will be possible to observe the fish on longer journeys, because we give them radio transmitters that could well be detected further up the river. Over the last hundred years, 99% of the eel population has disappeared. In 2007, the European Commission published an ordinance to protect them.

The life cycle of a European eel is the following: it is born in the Sargasso Sea near the Caribbean as a larva, Lephocephalus. The gulf stream then carries it towards Europe. This phase of migration is already difficult these days, depending on the changing nature of the gulf stream. When the larvae overcome this and arrive at Europe's shores, some of them stay in the sea, near the coast (at this point, they reach the so-called glass eel phase), and others go upstream, inland.

Another anthropogenic pressure on the eels is that they are considered a great delicacy in Spain. A lot of eels are eaten, and the ones that aren't are sold – particularly to Asia, where the local eel is disappearing, creating a high demand, for sushi in particular. Unfortunately, eels cannot reproduce artificially – they can only be reared. They simply

will not spawn artificially. Nobody's come up with a way yet. Thankfully, the eel trade is now regulated and monitored. The small eels that make it this far become females. But that's another problem. Due to the fragmentation of the landscape (this has not been confirmed, but it's highly likely), small eels don't make it all the way here. One solution is to catch the small eels in the deltas. They should get inland through the rivers, but instead they are loaded on planes and brought here. That's how they get here. Then they grow, turn into females and enter the reproduction age (so-called silver eels). Their morphology changes: their eyes, fins, thickness. They gradually stop accepting food and are practically ready for their journey to the Sargasso Sea. The data says the migration peaks are in the spring and the autumn, when the water levels rise. They migrate in larger groups. It is about 6000 kilometres from the Czech Republic to the Sargasso Sea. The problem of the larger eels is that they follow the

strongest current, which means they often enter the turbines. Another obstacle is a very common parasite which attacks the eel's sense of orientation during the migration process. Only a very small percentage then reaches their goal.

How do the eels that stay in the sea differ?

The ones that stay in the sea are predominantly male. The ones that reach sweetwater develop into females.

So geography and chemistry both co-determine this fact, or is it just the effect of the sweetwater?

Probably not. It's hard to say what would happen if we took an eel out of the sea and put it in sweet water in that geographical area – whether it would become a female or not. Eels are very mysterious fish, as they have complex life cycles. Not everything about them is certain and verified. We assume that the sex change is an effect of the sweet water, but of course the geography – or rather the magnetic field, which they use for orientation – will also have an effect. They have *sensors* that help them migrate back to the Sargasso Sea. In its entirety, the cycle takes some fifteen years, though it varies from individual to individual, of course.

At the Hydrological Institute, you equip them with radio transmitters. Regarding monitoring, I'd like to ask a little more about collaborating with your colleagues in hydrological institutions abroad. You mentioned that the eels are only monitored up to the borders.

We recently returned from Norway, where we had been invited to their institute which, among other things, specialises in eels. Next year, they will be making a 3D rendering of the eel migration cycle, and they've invited us

to participate. But there has never been a web that would capture the entire river. I hope it might come to that in the future. It would be great to be able to observe fish during the course of their entire journeys and find the problematic points where help is needed.

Does the surgically inserted transmitter influence the eels' life? Do they then carry it for the rest of their lives?

It shouldn't. The device has to be small; relative to the body. It is up to two percent of the body weight of the fish. If the transmitter were to influence the fish, the monitoring would be distorted, because the fish would not behave naturally. The transmitter has an antenna which goes out of the body; poking out. It looks like a string. After the transmitter stops working, it decomposes. Occasionally, a fisherman will catch a fish carrying a transmitter. If that happens, our address is written on

the transmitter, so they can send it back, or at least call us so we're not stuck waiting for the fish.

> Is there at least some transfer of information between various national hydrological institutions?

Certainly – in a manner typical of science. When someone discovers something, they write a paper. That's the work's reward – you labour in the cold and rain collecting data, which then forms the basis of the text. If the text is of the appropriate quality, it is printed in an academic journal. There are then several large databases in which these articles are collected. Anyone interested in papers on the migration of eels in the Czech Republic, anywhere they are, in Turkey, for example, they can find it in the database. This is how information exchange works in the field and around the world. Before you start doing something, you have to find out how and where others have done it, and whether perhaps they haven't already answered your questions.

> In the context of the Iron Gates, I'd like to know a little about the flooding of existing settlements. In this case, it was the Ada Kaleh island, but we find examples of flooded villages in the Czech lands too. Is there any monitoring of how the flooded architecture is colonised by aquatic animals; any research into whether this is even a factor in their lives?

I don't think so. Because I'm a diver myself, I know this is a popular area for divers – swimming underwater and suddenly encountering a flooded bridge. All of it – flooded churches, phone booths, cars. It's not unlike diving near shipwrecks in the sea. But I don't think this is particularly important for the fish; if they were to settle in a church, for example, it's just shelter to them, nothing special. I don't know anyone working on this in more depth.

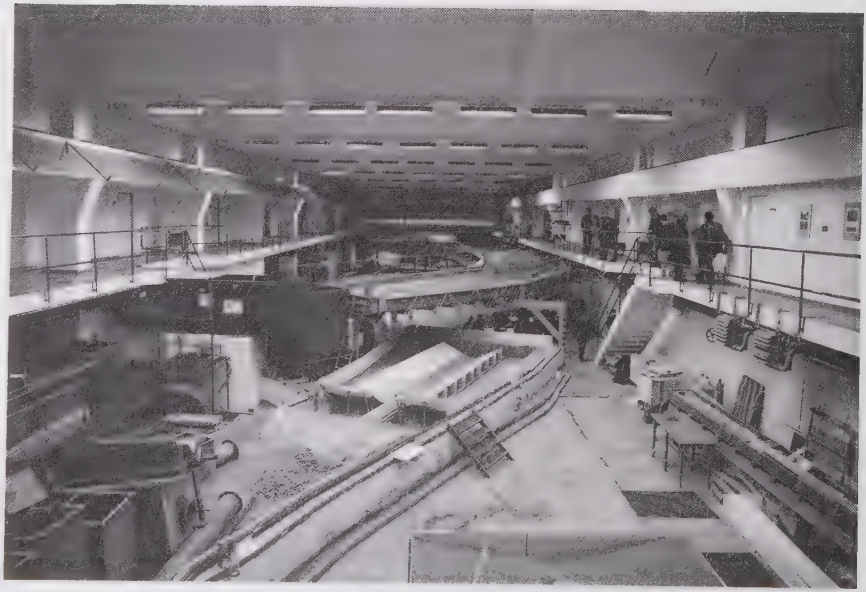

Bibliografie / Bibliography:

BLOCK, Rene, WADA, Yoshi. Stories of Adventure. [online]. Fluxus Foundation. Available on: fluxusfoundation.com/fluxus-as-architecture/fluxus-as-architecture/ginger-island/stories-of-adventure

COPCEA, F. Drumul bărbaților. Craiova: Scrisul Românesc, 1985.

COPCEA, F. Demiurgii. Drobeta Turnu Severin: Lumina, 2002.

GRASU, I. Porțile luminii. Drobeta Turnu Severin: Prier, 2002.

HEIDEGGER, M. Building, dwelling, thinking. In: HOFSTADTER, A. (trans.). Poetry, language, thought. New York: Harper Colophon Books, 1971, pp. 143–62, 1971.

HÁJÍČEK, Jiří. Rybí krev [Fish Blood]. Brno: Host, 2012.

INGOLD, T. The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill. London, New York: Routledge, 2000.

KELLEIN, Thomas. In Search of a Fluxus Island. In: The Dream of Fluxus. London, Bangkok, 2007, pp. 125–29.

KNÍŽÁK, Milan. Cestopisy [Travelogues]. Prague, 1990.

KNÍŽÁK, Milan. Sny architektuře. Ostrava, 2012.

METAHAVEN (ed.). Uncorporate Identity. Baden, 2010.

MORE, Thomas. Utopie. Praha, 1978.

MORGANOVÁ, Pavlína. Otevřete okno a ničím nerušeni naslouchejte skladbě komponované životem. Několik otázek Robertu Wittmanovi [Open the Window and Undisturbed Listen to the Piece Composed by Life. Several Questions for Robert Wittman], Sešit pro teorii, umění a příbuzné zóny [Notebook for Art, Theory and Related Zones]. 2015, no. 19.

NORA, Pierre. Les Lieux de mémoire [Realms of Memory]. Paris, 1984.

RADU, Cosmin. Dwelling and crossing the frontier: political subjectivities and moving landscapes on the Romania-Serbia border. In: New Europe College Yearbook 2010-2011. Bucharesti: New Europe College, 2011, pp. 339–376.

POSPISZYL, Tomáš. Asociativní dějepis umění. Praha, 2014.

ROMAN, I. Vărsătorul de piatră. Bucureşti: Eminescu, 1980.

RUSU, V. Orşova, cetate a iubirii. Timişoara: Eubeea.

SEAMON, D., SOWERS, J. Place and placelessness (1976): Edward Relph. In: HUBARD, P., KITCHIN, R., VALENTINE, G. (eds.) Key texts in human geography. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications, 2008, pp. 43–52.

VLADI, Farhad(ed.). The World of Private Islands. New York, 2011.

Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová,
Pavel Sterec, Jiří Žák

Ada Kale, alternativní fakta
o nejsevernější islámské exklávě
v Evropě po roce 1902

Ada Kaleh, Alternative Facts
about the Northernmost Islamic
Exclave in Europe after 1902

koncepce / concept
Matěj Pavlík, Lucie Rosenfeldová,
Pavel Sterec, Jiří Žák

fotografie / photography
Vojtěch Fröhlich, Matěj Pavlík,
Lucie Rosenfeldová

texty / texts
Cosmin Radu, Lucie Rosenfeldová,
Matěj Pavlík, Jiří Žák, Pavel Sterec,
Jan Wollner

grafická úprava a sazba
/ graphic design
and typesetting
Filip Kraus

překlad / translation
Kryštof Herold, Ian Mikyska

písmo / typeface
Neue Hass Grotesk

recenzoval / reviewed by
Vít Havránek

tisk / print
Tiskárna PROTISK, s. r. o.

odborná spolupráce
/ expert cooperation
Jan Wollner

redakce a jazyková korektura
/ editing and proofreading
Ewelina Chiu angličtina / english,
Jakub Hladík čeština / czec

Vydala Vysoká škola
uměleckoprůmyslová v Praze
v roce 2018

Published by the Academy of Arts,
Architecture and Design
in Prague in 2018

vydání první / first edition
www.umprum.cz

UMPRUM

978-80-87989-26-5